

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
(İKTİSAT ANA BİLİM DALI)
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ
VE KALKINMA İLİŞKİSİ**

Nurten BAKIRCI

ŞANLIURFA-2019

Nurten BAKIRCI
135216006

TÜRKİYE'DE TARIM
POLİTİKALARININ
DÖNÜŞÜMÜ VE KALKINMA
İLİŞKİSİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

ŞANLIURFA
2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ
VE KALKINMA İLİŞKİSİ

Nurten BAKIRCI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice AZTİMUR

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı 135216006 numaralı Nurten BAKIRCI'nın hazırladığı "Türkiye'de Tarım Politikalarının Dönüşümü ve Kalkınma İlişkisi" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 06/09/2019 tarihinde, saat 13:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

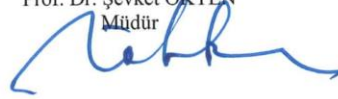
06/09/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Hatice Aztimur	KABUL	
Üye	Doç. Dr. Baran Arslan	KABUL	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Sidar Çınar	KABUL	

Bu tezin ..... Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

02.10.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı :Nurten BAKIRCI
Öğrenci Numarası :135216006
Enstitü Anabilim Dalı :İktisat Ana Bilim Dalı
Programı :Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) :Türkiye’de Tarım Politikalarının Dönüşümü ve
Kalkınma İlişkisi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen “Türkiye’de Tarım Politikalarının Dönüşümü ve Kalkınma İlişkisi” konulu çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 146 sayfalık kısmına ilişkin, 25.07.2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 6’dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25.07.2019

Hazırlayan

Öğrencinin İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 25.07.2019

Dr.Öğr.Üyesi Hatice AZTİMUR
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

ÖZET

TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

BAKIRCI, Nurten

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hatice AZTİMUR

Temmuz 2019, 146 Sayfa

Türkiye’de kuruluştan günümüze kadar oluşturulan tarım politikalarının geçirdiği yapısal dönüşüm ve kalkınma ilişkisinin, kalkınma anlayışındaki dönüşümle ilişkilendirilerek incelenmesi çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Kalkınma sürecinin her bir aşamasında farklı bir iktisat politikası uygulanmış ve bu çerçevede tarım politikaları da birbirinden farklılık göstermiştir. Bu çalışmada eleştirel iktisat yazını çerçevesinde ele alınan tarım politikaları, 1980 öncesi ve 1980 sonrası alt dönemler üzerinden tahlil edilmiştir.

1980 öncesindeki gelişmeler ilk üç bölümde analiz edilmiştir. İlk bölümün başlangıcında Osmanlı’nın son dönemdeki tarımsal dönüşümden 1960’lı yıllara kadar olan bir dönemlendirme ile kalkınma politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu dönemlendirme ile kalkınma aşamasında uygulanan tarım politikalarının farklılaştığı görülmüştür. Birikimin tarıma dayalı olarak gerçekleştiği ve ticari sermaye formunun hakim olduğu dönem 1950’lerin ortalarına kadar devam etmiştir. İlk bölümün son başlığını içeren 1950-1960 döneminde, Türkiye ekonomisinde hızlanan tarımsal makineleşmenin ve Marshall yardımlarının tarımsal politikalara etkisi incelenmiştir.

Bu başlıkta Türkiye'nin hem uluslararası kuruluşlara üyeliği hem de alınan dış yardımların tarımı bağımlı bir yapıya dönüştürmesi irdelenmiştir. Bu gelişmelere paralel olarak çalışmanın kalkınma ile ilgili teorik kısmının inşa edildiği ikinci bölümde tarımsal yapıyı merkeze alacak şekilde kalkınma kuramlarından bahsedilmiştir. "Az Gelişmiş Ülkeleri" temel alan kalkınma teorilerinin ortaya çıkış sebebi ve tarımı merkeze almaları bu bölümde incelenmiştir. Aynı zamanda kalkınma ile ilgili aktarılan teorik çerçeve doğrultusunda üçüncü ve dördüncü bölümde yer alan tarımsal sahadaki gelişmelerle bağlantının kurulması sağlanmıştır.

1960 sonrasını kapsayan çalışmanın üçüncü bölümünde planlar aracılığı ile yürütülen kalkınma hareketinin, sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayacak şekilde tarım sektörüne etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda içe dönük birikim modeli ile oluşturulan kalkınma hareketinin istenilen sonucu vermemesi Türkiye'de tarımsal girdilerde dışarıya bağımlı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1980 sonrası süreçte çalışmanın dördüncü bölümünü kapsayan tarımsal gelişmeler aktarılmıştır. Bu dönemde birikim sürecinde etkili olan tarım alanındaki yapısal dönüşüm merkeze alınarak inceleme yapılmıştır. Neoliberal politikaların belirleyici olduğu bu dönemde dışa dönük sanayileşme modelinin tarım politikalarına yansımaları aktarılmıştır. Uygulanan neo liberal politikalar ile özelleştirmeye vurgu yapılarak, planlama anlayışındaki dönüşümün nasıl gerçekleştiği ve Türkiye tarımında önemli görevler üstlenen tarımsal Kamu İktisadi Teşebbüslerin özelleştirme süreçleri ele alınmıştır. 2000 sonrası döneminde tarım alanındaki yapısal dönüşümde belirleyici olan küresel sermaye aktörleri ile yerel sermayenin uyumlu hareket ettiği görülmüştür. Öte tarafından bu dönemde tarımsal alandaki dönüşümü detaylı analiz etmek için tarım sektöründeki yasal düzenlemeler ile seçili bazı tarımsal ürünlerin verileri incelenmiştir.

Çalışmanın bütününde 1980 öncesinde tarımda kendine yeten bir ülke olan Türkiye'nin sonrasında neden bu özelliğini koruyamadığı incelenmektedir. Bu kapsamda, çalışmada, kalkınma politikalarının tarımdaki gelişmelere etkisi ele alınmaktadır. Öte taraftan Türkiye'nin kalkınma sürecinde istenilen düzeye gelip

gelmediği de sorgulanmaktadır. 1980 sonrası dönüşümle birlikte tarım sektörünü de içerecek yeni bağımlılık ilişkilерinin kurulduğu yapısal dönüşüm ve bu dönüşümde etkili olan küresel aktörlerin etkileri de bu çerçevede incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Bağımlılık, Tarım Politikaları, Yapısal Dönüşüm, Sermaye Birikimi

ABSTRACT

**THE RELATIONSHIP BETWEEN TRANSFORMATIONS OF
AGRICULTURAL POLICIES
AND DEVELOPMENT IN TURKEY**

BAKIRCI, Nurten

Master's Thesis

Department of Economics

Advisor: Asst. Prof. Dr. Hatice AZTİMUR

July, 2019, 146 pages

The general framework of the study aims to relate Turkey's structural transformation in its agricultural policies since its foundation to development considering the transformation in the understanding of development. In each phase of the development process, different economic policy was implemented, and agricultural policies therefore differed accordingly. In this study, the agricultural policies, which were approached within the framework of critical economics literature, were analyzed over the sub-periods of before and after 1980s.

The developments before 1980 are analyzed in the first three chapters. At the beginning of the first chapter, the effects of development policies on the agricultural sector are discussed with a periodization from the agricultural transformation of the Ottoman Empire in its final years to the 1960s. Through this periodization, it has been seen that the agricultural policies implemented during the development phase differed. The period in which the accumulation depended on agriculture and the form of commercial capital was dominant continued until the mid-1950s. Accelerating agricultural mechanization in Turkey's economy and the effects of agricultural

policies of Marshall aid are discussed within the period of 1950-1960 under the final section of the first chapter. In this section, Turkey's membership in international organizations and how foreign aids transformed the agriculture into a dependent structure are investigated.

In parallel with these developments, theories of development are mentioned with a purpose to focus on the agricultural structure in the second part of the study, in which the theoretical part of the study is built related to development. The reasons for the emergence of development theories focusing on “Underdeveloped Countries” and their centralization of agriculture are discussed in this section. Moreover, in line with the theoretical framework related to development, it has been aimed to establish a relationship with the developments in agriculture stated in the third and fourth chapters.

In the third part of the study, which covers the period after 1960, the effects of the development movement carried out through plans on the agricultural sector in order to ensure the continuity of capital accumulation are investigated. Within this context, the failure in getting the desired outcomes from an inward-oriented movement of development led to the emergence of a structure in Turkey which is dependent on outside sources in terms of agricultural inputs. The agricultural developments covering the fourth part of the study are given in the post-1980 period. In this period, the structural transformation in the field of agriculture, which was effective in the accumulation process, is the focus of the analysis. In this period, during which neoliberal policies were decisive, the reflections of the outward-looking industrialization model on agricultural policies are addressed. With an emphasis on privatization and neoliberal policies, the points are discussed on how the transformation in the understanding of planning has been achieved and the privatization process of State Economic Enterprises, which has undertaken important tasks in Turkey's agriculture. It has been observed in the post-2000 period that global capital actors, significant in the structural transformation of agriculture, and local capital are in harmony. On the other hand, the legal regulations in the agricultural

sector and the data of some selected agricultural products have been investigated in order to analyze the transformation in the agriculture in this period.

As the main focus of the study, the reason of why Turkey, once a self-sufficient country in agriculture prior to 1980, has failed to maintain its status has been investigated. In this context, the impact of development policies on the progress in agriculture has been discussed. Moreover, it has been questioned whether Turkey has attained a desired level in the development process. Finally, the structural transformation in which new dependency relations, including the agricultural sector, was established following the transformation after 1980, and effects of the global actors influencing this transformation have also been discussed.

Keywords: Development, Dependency, Agricultural Policies, Structural Transformation, Capital Accumulation

**TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARININ
DÖNÜŞÜMÜ VE KALKINMA İLİŞKİSİ
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORİJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR	XIII
TABLolar LİSTESİ	XVI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XVIII
EKLER LİSTESİ	XIX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**KURULUŞ DÖNEMİ TÜRKİYESİNDE TARIM POLİTİKALARI VE
KALKINMA İLİŞKİSİ**

1.1. 1923-1929 DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI	6
1.2. 1930-1950 DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI	12
1.3. 1950-1960 DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI	20

İKİNCİ BÖLÜM

**KALKINMA MOTİFİNİN İKTİSAT POLİTİKALARINA GİRİŞİ VE
TARIMSAL POLİTİKALAR**

2.1. İKİLİ YAPI KURAMI	36
2.1.1. Lewis	36
2.1.2. İkili Yapı Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım	40

2.2. YAPISALCI YAKLAŞIMLAR VE TARIM POLİTİKALARINA BAKIŞLARI	41
2.2.1. R. Prebish	41
2.2.2. Yapısalci Tezler Eleştirel Bir Yorum	42
2.3. NEOMARKSİST VEYA BAĞIMLILIK EKOLÜNÜN KALKINMA ANLAYIŞI VE TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ İLİŞKİLERİ	
2.3.1. Paul Baran: Ekonomik Az Gelişmişliğin Nedeni	45
2.3.2. A. G. Frank: Az Gelişmişliğin Gelişimi	47
2.3.3. Samir Amin: Tıkanmış Kalkınma	49
2.3.4. Emmanuel: Eşit Olmayan Değişim	51
2.3.5. Bağımlılık Tezlerine Eleştirel Bir Yaklaşım	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIMA DAYALI SANAYİDEN KOPUŞ SÜRECİ

3.1. PLANLAMA ANLAYIŞININ TARIMSAL POLİTİKALARI BİÇİMLENDİRMESİ: 1960-1980 DÖNEMİ	55
3.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi	63
3.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi	64
3.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi	65
3.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi	68
3.2. PLANLAMA ANLAYIŞI VE TARIMSAL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ELEŞTİREL BİR ANALİZİ	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TARIM SEKTÖRÜNÜN NEO LİBERAL POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. 1980-2000 DÖNEMİ TÜRKİYE'DEKİ TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ	72
4.1.1. Türkiye Tarımında Özelleştirme Uygulamaları	74

4.1.2. Planlama Anlayışının Dönüşümü	77
4.1.2.1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm	77
4.1.2.2. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm	78
4.1.2.3. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm	78
4.1.2.4. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm	79
4.1.2.5. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Tarımsal Dönüşüm	79
4.1.2.6. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm	80
4.2. 2000 SONRASI TARIM POLİTİKALARINDA YAPISAL DÖNÜŞÜM VE TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ	80
4.2.1. Tarımdaki Kapitalist Dönüşümün Dışsal Belirleyicileri	82
4.2.1.1. Dünya Ticaret Örgütü	83
4.2.1.2. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB)	85
4.2.2. İç Gelişmeler Ve 2000 Sonrası Politikalarda Tarımsal Destekleme	88
4.2.2.1. Türkiye'deki Tarıma Dayalı Şeker Sanayinin 2000 Sonrası Durumu	92
4.2.3. 2000 Sonrası Politikaların Tarım Sektöründeki Yasal Düzenlemelere Etkisi	109
4.2.4. 2000 Sonrası Politikaların Tarımsal Dış Ticarete Etkisi	114
4.2.5. 2000 Sonrası Politikaların Tarımsal İstihdama Etkisi	121
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	135
EKLER	

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
ARIP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BDK	: Bağımsız Düzenleyici Kurumlar
BKZ	: Bakınız
ÇATAK	: Çevre Amaçlı Tarım Alanlarını Koruma Planı
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğu
ÇEV	: Çeviren
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DİSK-AR	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBK	: Et ve Süt Kurumu

ECLA	: Latin Amerika Ekonomi Komisyonu
ED	: Editör
FAO	: Food And Agriculture Organization
GATS	: Hizmet Ticareti Genel Antlaşması
GATT	: Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IBRD	: Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISICREV.3	: Uluslararası Standart Sanayii Sınıflandırması
ITO	: Uluslararası Ticaret Örgütü
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MKK	: Milli Koruma Kanunu
NACE Rev.2	: Altılı Ekonomik Faaliyet Sınıflaması
NBS	: Nişasta Bazlı Şeker
SEK	: Süt Endüstri Kurumu Sanayi ve Ticaret Anonim Şti.
TAPDK	: Tütün ve Alkollü İçkiler Düzenleme Kurumu
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol Anonim Şirk. Genel Müdürlüğü
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSKB	: Tarım Satış Kooperatifi Birliği
TşFAş	: Türkiye şeker Fabrikaları
TTB	: Türkiye Tohumcular Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
VD	: Çok Yazarlı Yapıt

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Milli Hasıla Ve Dış Ticaret Serisinde Sektör Bazında Dağılım	10
Tablo 2: Milli Hasıla Ve Dış Ticaret Serisinde Sektör Bazında Dağılım Cari Üretici Fiyatlarıyla milyon YTL(%)	17
Tablo 3: GSMH : 1970/ 1980 Cari Üretici Fiyatlarıyla % Değişim Payı	59
Tablo 4: (%) Yıllık Sektör Bazlı Büyüme Hızı	68
Tablo 5: Türkiye’de Tarımsal KİT’lerde Özelleştirme Durumu	76
Tablo 6: Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim Alanı, Üretim Miktarı ve Verim Durumu	96
Tablo 7: Türkiye’de Şeker Kamışı Ekim Alanı, Üretim Miktarı ve Verim Durumu	96
Tablo 8: Yıllar İtibariyle Şeker Pancarı Dış Ticareti	97
Tablo 9: Türkiye’de Önemli Hububat. Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri EkimAlanı Rakamları	101
Tablo 10: Türkiye’de Önemli Hububat. Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri Üretim Miktarı Rakamları	103
Tablo 11: Türkiye’de Soyanın Ekim Alanı, Üretim Miktarı, Verim ve Dış Ticaret Durumu	104
Tablo 12: Türkiye’de Kanola Ekim Alanı, Üretim Miktarı, Verim ve Dış Ticaret Durumu	105
Tablo 13: Türkiye’de Süs Bitkileri Ekim Alanı ve Üretim Miktarı Durumu	106
Tablo 14: Türkiye’de Kesme Çiçek Dış Ticaret Durumu	107
Tablo 15: Türkiye’de Önemli Hububat. Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri İhracat Rakamları	115
Tablo 16: Türkiye’de Önemli Hububat. Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri İthalat Rakamları	116

Tablo 17: Tarım Sektörü İhracatı	117
Tablo 18: Tarım Sektörü İthalatı	118
Tablo 19: Yıllara Göre Dış Ticaret (İthalat)	119
Tablo 20: Yıllara Göre Dış Ticaret (İhracat)	120
Tablo 21: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Gelişimi (Bin Kişi ve %) NACE.Rev2	121
Tablo 22: İşteki Durumuna Göre Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları (Bin Kişi)	127
Tablo 23: İşteki Durumuna Göre Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları Ve Cinsiyete Göre İş Durumu	128
Tablo 24: İşteki Durumuna Göre Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları Ve Cinsiyete Göre İş Durumu	128

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Şeker Pancarı Üretim Alanı (Milyon/Dekar)	95
Şekil 2: Seçili Gelişmiş Ülkelerde Tarım İstihdamı (%)	123
Şekil 3: Seçili Gelişmekte olan Ülkelerde Tarım İstihdamı (%)	124

EKLER LİSTESİ

EK-1: 2000 Sonrası Türkiye Tarımındaki Yasal Düzenlemeler	Ek s.1
EK-2: Tohumculuk Kanunu	Ek s.3
EK-3: Organik Tarım Kanunu	Ek s.4
EK-4: Biyogüvenlik Kanunu	Ek s.4

GİRİŞ

Tarım sektörü, ekonomik kalkınmanın sağlanması, gelecek kuşakların sağlıklı bir yaşam sürdürmesi için yaşamsal önem ifade eden, stratejik bir sektördür. Ülkelerin dışarıya bağımlı olmadan kendilerine yetecek tarımsal üretim potansiyeline sahip olabilmeleri temel hedeflerindedir. Türkiye'nin geçmişte kendini besleyebilen bir tarım ülkesi olduğu bilinmektedir. Ancak son yıllarda kalkınma anlayışındaki değişim ve tarım sektöründeki gelişmelerden sonra, Türkiye'nin geçmişte sergilediği bu özelliğini koruyamadığı görülmektedir. Bu doğrultuda kalkınma politikalarının birikim sürecinde nasıl yeniden biçimlendiği ve tarım sektörünün bu yeniden biçimlenme içinde nasıl konumlandırıldığı önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de kuruluştan itibaren uygulanan tarım politikaları bir dönemlendirmeye tabi tutulmuş, kalkınma ve tarım ilişkisinin bu dönemlendirmede nasıl bir seyir izlediği açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle 1980 sonrası birikim sürecinde etkili olan neo liberal politikaların Türkiye tarımındaki yıkıcı etkisi çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin tarım politikalarında uluslararası aktörlerin belirleyici olduğu bir dönüşüm ortaya çıkmıştır. Yeni kar alanları arayışında olan merkez ülkelerin öncüsü olduğu küreselleşme uygulaması ile derinlik kazanan neo liberal politikalar sonucunda tarım sektörü liberal bir işleyiş kazanmıştır.

Birikim sürecinin devamını sağlamaya yönelik; özelleştirmeler, minimal Devlet olgusu, dışa açılma ve serbestleştirme hız kazanmıştır. Bu süreç içinde küresel sisteme hakim olan uluslar arası sermayenin ve yerel sermayenin birbirleriyle uyumlu hareket etmeleri öte taraftan tarımın geriye itilmesiyle toprağından ayrılmak zorunda kalan kırsal kesimin farklı alanlarda ucuz emek gücü olarak işçileşmesi gibi durumlar tarımdaki yapısal dönüşümü gözler önüne sermektedir.

Çalışma giriş ve sonuç hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kuruluştan 1960'lı yıllara kadar bir dönemlendirme yapılarak kalkınma politikalarının tarım üzerinden nasıl formüle edildiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu dönemlendirmede

kalkınma sürecinde uygulanan tarım politikalarının farklılaştığı görülmektedir. Kapitalist sistemle eklemlenmenin başladığı ve kendine yeterli olan bir ekonomik yapının hakim olduğu ilk dönemden 1950'li yıllara kadar sermaye birikiminin ihtiyaçlarına göre şekillenen kalkınma girişimleri görülmektedir.

Birinci bölümün son başlığında ise, Türkiye ekonomisinde hızlanan tarımsal mekanizasyon ve Marshall yardımlarının tarımsal süreçlere etkisi ele alınmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin hem uluslararası kuruluşlara girmesi, hem de alınan dış yardım sonucu tarımın bağımlı bir yapıya büründürülmesi dikkat çekmektedir. Bu olgulara paralel olarak devam eden ikinci bölümde ise üretken sermayenin uluslararasılaşmasıyla başlatılan tarım alanındaki değişimin bu tarihten sonra kalkınma teorileriyle ilişkisi kurularak anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bu çerçevede “az gelişmiş ülkeleri” temel alan kalkınma teorilerinin ortaya çıkış sebebi ve tarımı merkezine almaları bu kısımda incelenmektedir. Buna göre dünya ölçeğinde oluşturulan kalkınmacı tezlerin eleştirel bir perspektiften yorumlanması tarım ve kalkınma ilişkisini anlamada yardımcı olacaktır. Kalkınma ile ilgili teorik çerçevenin oluşturulması Türkiye'nin 1950 sonrası tarım politikalarını değerlendirmede temel bir referans oluşturacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü bir taraftan önceki dönemlerde uygulanan tarım politikalarının somut olarak dışa yansıdığı diğer taraftan tarım üzerine odaklı kalkınmadan vazgeçilerek kalkınma hedefinin sanayiye kaydırıldığı bir dönemi anlatmaktadır. Dönemde planlar aracılığı ile gerçekleştirilen kalkınma hareketi Türkiye tarımında reel bir etki yaratmamış, görünürde bir kalkınma algısı ortaya koymuştur.

Son olarak, dördüncü bölümde, 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümde etkili olan küresel aktörlerden bahsedilmektedir. Bu dönüşümle beraber Türkiye'nin var olan bağımlılık ilişkisini daha da arttırdığı ve kendine yeten bir ülke konumundan nasıl üretemeyen ve kendine yetemeyen bir forma ulaştığı ve hangi sebeplerin bu duruma neden olduğu incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞ DÖNEMİ TÜRKİYESİNDE TARIM POLİTİKALARI VE KALKINMA İLİŞKİSİ

Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye özelinde tarım politikalarının geçirdiği yapısal dönüşüm temel alınarak, ilkin Osmanlı'dan devralınan tarımsal yapı ve dünya kapitalist üretim tarzıyla eklemlenme durumu aktarılacaktır. Ardından Cumhuriyetin inşasından 1960'lı yıllara kadar olan tarımsal yapıdaki dönüşüme bağlı olarak kalkınma anlayışındaki değişim incelenmiştir. Bu bağlamda dönem, tarihsel bir çerçeveden ele alınacaktır.

Kuruluş yıllarında (1923) Avrupa sanayi döneminin ilk aşamasını tamamlamış olmasına rağmen aynı dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı'dan devralınmış çökmüş bir ekonomi mevcuttu (Önder, 2003, s. 262). Bu sebeple Osmanlı'dan devralınan mirasa göz atmak, dönemi anlamak açısından önem arz etmektedir.

1923'deki tarımsal düzen Oral'a göre (2006, s. 15), genel olarak pre-kapitalist sistemin hakim olduğu, kendi kendine yetmeye çalışan ve teknolojinin çok fazla kullanılmadığı bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı, Osmanlı'nın tarım sektörüne yaklaşımının izlerini taşımaktadır. Buna göre Osmanlı'nın tarımsal sahadaki üretim ilişkileri ele alınarak kapitalizmle eklemlenmesi kısaca ifade edilebilir. Osmanlı da üretim genel olarak küçük üreticiliğe dayanır ve tarım odaklı bir yapı söz konusudur. Sektörel bazda sanayi gelişmemiş durumdadır. Fakat ticaret, ulaştırma gibi hizmet alanlarında birikimin sağlandığı görülür. Bu alanlarda ise çoğunlukla yabancı sermayenin hakimiyeti söz konusudur. Yabancı sermaye yatırımları ise Osmanlı ekonomisinin dış kaynaklarında belirleyici bir role sahiptir. Rakamsal olarak yabancı sermaye payları şu şekilde sıralanabilir: %44 oranında Fransız, %34 oranında Alman ve %17'lik payda ise İngiliz sermayesi hakimdir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 9-13). Osmanlı ekonomisinin dışa açılmasında önemli rol oynayan yabancı sermaye yatırımlarının büyük ölçüde demiryolları gibi alt yapı yatırımlarına yoğunlaştığı görülmektedir.

Osmanlı ekonomisinin sanayi alanında gelişmemiş olması demiryollarına öncelik verilmesini sağlamıştır. Bu aynı zamanda Osmanlı'daki tarımsal üretimin dış pazarla bütünleşmesine de etki eden bir projedir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 9-20). Bu çerçevede Osmanlı ekonomisinin dış pazara açılmasını sağlayan gelişmeleri sıralamak gerekir. Bunlar 1838 yılında imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması, 1850 yıllarında yabancı sermayeye verilen ayrıcalıklar (demiryolları konusunda), 1854'de dış borçlanma dönemi ve 1867'de toprak mülkiyetindeki değişimde belirleyici olan yabancı sermayeye Osmanlı'da toprak mülkü edinme izninin verilmesi gibi gelişmelerdir (Pamuk, 2015, s. 96). Burada sadece 1838 yılında imzalanan dış ticaret antlaşması ele alınacaktır. Osmanlı'da ticari tarımın başladığı ve buna paralel olarak gelişen kapitalizmle eklemlenme girişimlerinin ilki 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Antlaşmasıdır. Osmanlı ekonomisine liberal bir anlayış getiren bu Antlaşma ile yabancı sermayeye bazı ayrıcalıklar sağlanmıştır¹ (Önal, 2012, s. 59-60).

Osmanlı'nın Antlaşmayı imzalamasını Pamuk (2015, s. 99) iki nedene bağlamıştır. Buna göre ilk neden Osmanlı Devletinin kendi iç yapısındaki isyandır. Mısır'da ortaya çıkan Mehmet Ali Paşa isyanı ile Osmanlı varlığı güç bir durumda kalmıştır. Bu nedenden dolayı Osmanlı Devleti İngiliz sermayeye yakın durmuştur. Antlaşmayı imzalamanın ikinci nedeni ise Osmanlı'nın İngiltere ile arasındaki dış ticaret politikasındaki engellerdir. Her açıdan güçsüz bir durumda olan Osmanlı Devleti İngiltere'nin sunduğu serbest ticaret politikasına daha fazla direnememiştir. Bunlardan dolayı Osmanlı'nın ekonomisini bağımsız olarak sürdürmesi beklenemezdi (Pamuk, 2015, s. 101).

Ana hatları ile izah edilen Antlaşma sonucunda XVIII. Yüzyılın sonu ve XIX. Yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi demiryollarının inşa süreci ile dışa yönelik temel malların üretimini genişletmiştir (Pamuk, 2015, s. 102-105). 1861-1865 yıllarında Amerika'da meydana gelen iç savaş Osmanlı'ya yönelik pamuk talebini arttırmıştır. Bu talep büyük ölçüde İzmir ve Çukurova Bölgesinden karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak Amerika'daki iç savaşın sona ermesiyle pamuk ihracatının azaldığı gözlemlenir.

---

¹ Osmanlı'da sanayi gelişmemiştir.

Osmanlı'nın ihracat odaklı tarımsal üretimi 1856 yılında yabancı sermayeye verilen ayrıcalıklarla devam etmiştir. Bu girişime yönelik ilk adım İzmir/Aydın demiryolu hattının İngiltere'ye verilmesidir. Sonrasında Fransızların üstlendiği ikinci demiryolu hattı ise Manisa'da gerçekleştirilmiştir.

1880'li yılların sonlarından itibaren Anadolu Demiryolu hattı Alman sermayedarların egemenliğine girmiştir (Önal, 2012, s. 61-63). Böylelikle Adana, Ankara ve Konya İllerinde buğday ve pamuk miktarlarında artış gözlenmiştir. Ancak tarımsal sahadaki bu süreç Birinci Dünya Savaşının başlaması ile kesintiye uğrayacaktır (Pamuk, 2015, s. 106). Kısaca Osmanlı ekonomisinin dünyadaki gelişmelere eklenme girişimleri giderek dış borçlarla varlığını idame ettiren bir vaziyete bürünmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 23).

Osmanlı'nın son dönemi ile ilgili olarak katıldığı savaşlar sebebiyle ekonomisinin çöküş yaşaması yukarıda ifade edilenleri destekler niteliktedir. Savaşın neden olduğu kıtlık ortamı gibi durumlar Osmanlı'nın enflasyonist bir politikaya yönelmesini tetiklemiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın son döneminde ticaret burjuvazisi en güçlenen kesim olmuştur (Gülalp, 1983, s. 21-22; Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 254). 1923 öncesinde tarımsal sahadaki gelişmelere son bir vurgu yapıldıktan sonra kuruluş dönemine geçilecektir.

1923 öncesinde Osmanlı'nın tarım sektörüne yaklaşımı daha çok ülke ihtiyaçlarının karşılanması çerçevesinde biçimlenmiş (Ünal, 1998, s. 102); aynı zamanda birikim mantığı ile hareket eden bir müteşebbis sınıfın da gelişmemiş olduğu bir yapı arz eder (Berksan, 1998, s. 70-72). Başka bir deyişle ekonominin başat sektörünün tarım olduğu bu dönemde (Oral, 2015a, s. 249) tarımsal yapı küçük aile çiftçiliğine dayanır. Büyük toprak sahibi, vergi toplayıcısı mültezim, zengin ve tüccar gibi kesimlerin ciddi bir toplumsal ittifakı söz konusudur. Bu ittifakın köylünün ekstansif tarım² yöntemiyle ürettiği artı değere el koyması ve merkeze aktarması biçiminde bir paylaşım sistemi yapıyı tamamlayan unsurdur.

---

² Eksantif tarım, ilkel yani geleneksel tarım yöntemi; intansif tarım ise yoğun yani modern tarım yöntemi demektir.

İş gücü ve sermaye yetersizliğinin de etkisiyle 1920'ler Türkiye'sinde nüfusun büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta ve mülkiyet yapısı adaletsiz bir şekilde dağılmaktadır³ (Önal, 2012, s. 69-70; Tezcek, 2013, s. 419-420).

Osmanlı'nın son dönemiyle alakalı yukarıda bahsedilenlere ek olarak Osmanlı'nın katıldığı savaşlar neticesinde ekonomisi büyük bir çöküş yaşamıştır. Savaş saikiyle yaşanan kıtlık ortamı ve savaşın kötü etkilerini en aza indirmek için başvurulan enflasyonist politika sonucunda, o dönemde en güçlenen kesim ticaret burjuvazisi olmuştur.

Türkiye'nin bu dönemdeki en dikkat çekici özelliği ise siyasal yapıda meydana gelen değişimdir. Birinci Dünya Savaşı döneminde güçlenen Müslüman kökenli ticaret burjuvazisi, gayrimüslim kökenli ticaret burjuvazisini yerine ikame edilmeye hazırdır (Gülalp, 1983, s. 21-22; Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 254).

1.1. 1923-1929 DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI

Dönemde uygulanan iktisat politikalarının temel dayanağını Ulusal Ekonomi Okulu'nun görüşleri oluşturmaktadır. Bu görüş sayesinde hem kalkınmanın gerçekleşmesi hem de devlet olanaklarıyla yerel sermaye sınıfının⁴ yetiştirilmesi hedeflenmektedir (Uçkaç, 2010, s. 425).

Yeni bir Ulus Devlet inşası üzerine tasarlanan bu dönemde, kapitalist üretim biçiminden uzak (Önal, 2012, s. 71), yerel bir sermaye sınıfının oluşma çabalarının öne çıktığı (Aztimur, 2012, s. 64) ve eski düzenin yerine yenisinin inşa edilme arayışlarının olduğu bir yeniden yapılanma söz konusudur. Bu yeniden yapılanma döneminin amacı, ekonomik hürriyet ve iktisadi iyileşme gibi iki temel başlık altında ifade edilebilir (Eroğlu, 2007, s. 68).

---

³ Burada verilen bilgilerin daha geniş dökümü için bkz, (Önal, 2012, s. 51-70), (Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 254), (Oral, 2015a, s. 249).

⁴ Milli bir burjuvazi yaratma ve milli iktisat okuluyla ilgili detaylı çalışmalar için bkz. (Boratav, 2003, s. 39-59), (Varlı, 2012, s. 114-122).

Bu amaçlar doğrultusunda kuruluş döneminde kurgulanan iktisadi düşünce, sermaye birikiminin özel sektör aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Başka bir deyişle kalkınmanın gerçekleşmesi, özel sektöre dayalı bir sanayileşme politikasının benimsenmesi yoluyla oluşmuştur (Eroğlu, 2007, s. 65-66; Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 254-259). Kısacası, kuruluş yıllarındaki düşük sermaye birikiminin giderilmesi için devletin yönlendiriciliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Aztimur, 2012, s. 64). Boratav'ın ise kuruluş yılları ile ilgili değerlendirmesi, kapalı ekonomiden sıyrılmış yeni bir ulus devlet inşası olarak ifade edilmektedir (Boratav, 2003, s. 49).

Kuruluş dönemine ilişkin ekonominin yeniden yapılanmasında etkili olan iki iktisadi gelişme öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki yerini belirleyen Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) diğeri ise, dönemin sonlarında baş gösteren Büyük Dünya Buhranı'dır. Bu önemli iki gelişme arasında kapitalist sisteme verilen çeşitli tavizler de mevcuttur (Boratav, 2003, s. 43).

Lozan Antlaşması hükümlerine göre kapitülasyonların kaldırılmış olmasına rağmen diğer gelişmeler Türkiye Devleti'nin lehine sonuçlanmamıştır (Eroğlu, 2007, s. 66). Antlaşma gereği Osmanlı borçlarının büyük bir bölümü Türkiye tarafından devralınmıştır (Boratav, 2003, s. 44). Antlaşma sonucu Türkiye yaklaşık 80 milyon üzerinde bir miktar ödeme yükü ile karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda antlaşmaya ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye'nin beş yıl süre ile düşük gümrük tarifelerini değiştirmesi engellenmiştir (Günaydın, 2014, s. 499).

Yeniden inşa sürecinde Türkiye'nin bağımsız iktisat politikaları uygulamak hedefine rağmen Lozan anlaşmasının tam uygulanamaması sonucunda devlet bütün grupların toplanabileceği bir kongre planlamıştır. Plana göre Türkiye'nin izleyeceği yol haritası belirlenecektir (Dişbudak, 2008, s. 202-203).

İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat 1923) bu çerçevede önem kazanan iktisadi gelişmelerden birisidir (Boratav, 2003, s. 45). Kongrede döneme hâkim olan toprak ağaları tüccar gruplarının bir araya gelmesiyle önemli kararların alındığı ekonomik gelişim çizgisi belirlenmiştir. Kapitalist üretim tarzını kılavuz kabul eden Türkiye

iktidarının kongrede aldığı kararlar genel olarak içerdeki ve dışardaki sermaye kesimlerinin taleplerini içermektedir (Önder, 2003, s. 263; Oral, 2006, s. 16).

Kongrenin toplanmasındaki ana etken⁵ esasen Türkiye'deki iktidarın değişik aktörlerini bir araya getirerek (Oral, 2006, s. 16) mevcut sorunları belirlemek ve bunun yanında Türk-Müslüman unsurlardan oluşan bir sermaye sınıfının yaratılmasıdır. Yerli unsurlardan müteşekkil bir sermaye sınıfının oluşma amacına dönük olarak, yerli gayrimüslim azınlıklar kongreden dışlanmış, ticari sermaye üzerindeki hâkimiyetleri azaltılmak istenmiştir (Aztimur, 2012, s. 64).

Kongrede alınan kararlar çerçevesinde 1930'lu yıllara kadar hakim olan genel düşünce liberalizm olarak tanımlanmaktadır (Gülalp, 1983, s. 23). Liberal görüşe göre, konunun önceki kısımlarında da bahsedildiği üzere, ekonomik kalkınmanın özel sektör öncülüğünde olması gerektiği ifade edilmektedir (Aztimur, 2012, s. 64). Değinilmesi gereken diğer bir nokta ise, kongrede belirleyici olan kesimlerin istekleri doğrultusunda şartlar belirlenmiştir. Bu kesimler, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir (Gülalp, 1983, s. 22). Oral'a göre (2006, s. 17); Türkiye'de kapitalizmin oluşturulması için belli başlı adımlar atılmıştır. Ve bu faaliyetler ile kuruluş yıllarındaki tarım politikasının belirleyici özellikleri aşağıda açıklanmaya çalışıldığı gibidir.

Büyük toprak sahipleri ve zengin köylü kesiminin işletmeleri desteklenerek, onların modern tarıma geçmeleri ve kapitalist sisteme entegrasyonunu sağlamak hedeflenmektedir. Devletin yeni düzenin inşası sürecinde uygulamaya konulan tarım politikası kararları ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması,
- 1926 yılında Medeni Kanunun kabulü ile topraktaki özel mülkiyetin düzenlenmesi,
- Ziraat Bankası'nın sağladığı imkânların (destek ve krediler) yeniden düzenlenmesi,

---

⁵ İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasını ana sebebi için bkz. (Boratav, 2003, s. 45).

- Sanayi alınındaki yasal düzenlemelerde ise; 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Yasası'nın çıkarılması,
- Özel teşebbüsün teşviki için 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, 1924 yılında ise İş Bankası'nın kurulması, İzmir İktisat Kongresi'nde⁶ alınan kararların uygulandığına dair bir gelişme niteliğindedir (Oral, 2006, s. 17; Aztimur, 2012, s. 64-65).

Yukarıda bahsedilen tarım sektöründeki yasal düzenlemeler çok geniş bir çalışma içerdiğinden konu ile ilgili belli başlı düzenlemeler irdelenmeye çalışılacaktır. Bu yasal düzenlemelere geçiş yapmadan önce 1923-1929 dönemi ekonomisindeki sayısal gelişmelere göz atalım.

Aşağıda Tablo-1'de sektörlerin milli hasıla içindeki paylarına bakıldığında; tarım ve hizmet paylarının sanayi sektörüne göre daha yüksek bir seyir izlediği görülmektedir. Buna göre tarım sektörü yaklaşık %45'i aşkın bir oranla ilk sırada, hizmet sektörünün ise yaklaşık %45'e varan oranla ikinci sırada olduğu ifade edilebilir. Son sırada yer alan sanayi sektöründeki oran yaklaşık %10 civarındadır (Üzümcü, 2013, s. 99).

Dış ticaretteki sayısal gelişmelere bakıldığında; Osmanlı'dan devralınan borçlar ve Lozan Antlaşması çerçevesince öngörülen Türkiye'nin gümrük tarifelerini yükseltmemesi gibi nedenler dönemdeki gelişmelerdir. Tabloda görüldüğü üzere 1923-1929 döneminde devamlı bir dış ticaret açığı (yaklaşık 30 Milyon \$) ortaya çıkmıştır. İhracat artışı ise 1926'ya kadar devam ettiyse de bu tarihten sonra düşüş eğilimi içindedir (Üzümcü, 2013, s. 100-102). Dış ticaret açıklarının fazla seyrettiği Türkiye ekonomisi 1923-1929'lu yıllarda iki noktadan etkilenmektedir. Bunlar izlenen dış ticaret politikası kanalıyla dünya temel ürünlerin fiyatlarındaki dalgalanmalar ile yabancı kaynaklardaki dalgalanmalardır. Bahsi geçen yıllarda Türkiye'nin ihraç gelirlerindeki istikrarsız durumun yanı sıra 1926 yılından sonra Batıdan gelen kaynaklarda azalma yaşanması yukarıda söylenen dış açıkların nedenini destekler (Köymen, 2017, s. 115-116).

---

⁶ İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların (birinci ve ikinci bölüme giren kararlar) daha detaylı analizi için bkz. (Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 255-256), (Aysu, 2014, s. 544-554).

Tablo 1: Milli Hasıla Ve Dış Ticaret Serisinde Sektör Bazında Dağılım
(1948 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon YTL.), (Milyon \$ ve %)

Yıl	GSMH	Sektörler			Dış Ticaret		
		Tarım	Sanayi	Hizmet	İhracat	İthalat	X-M
1923	2929	43,1	10,6	46,3	51	87	-36
1924	3364	47,8	8,5	43,7	82	100	-18
1925	3793	44,7	8,9	46,4	103	129	-26
1926	4484	49,9	8,7	41,5	96	122	-25
1927	3910	39,5	11,9	48,6	81	108	-27
1928	4341	42,4	10,6	46,9	88	114	-26
1929	5278	49,8	9,1	41,2	75	124	-49
1923-1929	-	45,3	9,7	44,9	82	112	-30

Kaynak : (Üzümcü, 2013, s. 99-102)

Türkiye ekonomisinin 1923-1929 dönemindeki dışa açık politika yapısı nicel olarak değerlendirildikten sonra tarım alanındaki yasal düzenlemelere giriş yapılabilir. Kuruluş yıllarında ülkede sanayi ile ilgili bir birikim yoktur, bu anlamda bir sanayi burjuvazisinin⁷ varlığından bahsedilemez (Boratav, 2015, s. 39; Gülalp, 1983, s. 24). Tarımda da savaşın etkisi ile önemli bir gerileme söz konusudur. Temel ihtiyaçların karşılanmasında bile tarımsal üretim yetersiz kalmaktadır. Tarımın desteklenmesi bağlamında kuruluş döneminde tarımda uygulanan yasal düzenlemelerin başında Aşar Vergisi'nin kaldırılması gelmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 43). Aşar Vergisi ile ilgili muhtelif bazı çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara bakıldığında beyan edilen görüşlerin benzerliği göze çarpmaktadır. Bu görüşlerin büyük çoğunluğunda yeni uygulamanın büyük toprak sahipleri (köy ağaları) lehine bir durum yarattığı ifade edilmektedir. Zaten kongrede Aşarın kaldırılmasını isteyen kesimin büyük toprak sahipleri olduğu görülmektedir. Oral'a göre (2006, s. 19-20), aşarın kaldırılması çiftçilere, büyük ve orta toprak sahiplerine yaramıştır. Aynı zamanda toprağa dayalı menfaatlerin ön planda olması toprağın değişim konusu olmasını olanaklı kılmıştır.

⁷ Bu konu devletçiliğe girişte açıklanacaktır. 1920'lerin sonuna gelindiğinde herhangi bir sanayi gelişmesinden bahsetmek söz konusu değildi. Bu dönemde sanayi burjuvazisinin var olmayışı ile ilgili bkz. (Gülalp, 1983, s. 28-29).

Bu vergi türünün kaldırılması bazı araştırmalarda da belirtildiği üzere küçük çiftçiden çok büyük toprak sahibinin işine yaramıştır. Yoksul köylünün mevcut durumunda ise önemli bir düzelme olmamıştır. Bunun yanı sıra tarımsal verginin (Aşar) kaldırılmasıyla kamu sektörü gelirinde bir azalış meydana geldiğinden bütçe açığı sorunu ortaya çıkmıştır. Boratav, ortaya çıkan bu açığın şeker ve gazyağı gibi temel ürünlerin vergilerinin yükseltilmesi ile kapatılacağını vurgulayarak, bu durumun güçsüz olan kesimin diğer bir ifadeyle, köylü ve kentli emekçi sınıfların aleyhine bir sonuç üreteceğini ifade etmiştir (Önal, 2012, s. 74-75).

Aşar vergisinden sonra, tarımdaki kapitalist üretim ilişkilerine hız kazandıracak en önemli iki yasal düzenleme ise Medeni Kanun⁸'un kabulü ve Tarım Kredisi ile ilgili düzenlemelerdir. 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun ile beraber Osmanlı'dan devralınan adaletsiz toprak mülkiyetinden en çok faydalanan kesim, burjuvazinin kırsal alandaki egemen gücü olan büyük toprak sahipleridir. Bahsi geçen Kanuna göre, gayri Müslimlerden boşalan toprakların çoğunun mülkiyetine, kendi menfaatleri doğrultusunda el koyulmuştur (Oral, 2006, s. 20-21; Önal, 2014, s. 288-293).

Devletin uyguladığı bazı politikalarda kırsal kesimdeki egemen gücün (büyük toprak sahipleri) Türkiye'deki kapitalist sistem içinde kendi yerini sağlamlaştırdığı da görülür. Uygulanan politikalara bakıldığında belli başlı olanlar şu şekilde sıralanabilir: Ziraat Bankasının aktif hale getirilmesi, buğday kanunu, traktör kullanımının yaygınlaştırılması ve 1930'lardaki sanayileşme hamleleridir (Aysu, 2014, s. 548; Önal, 2014, s. 291-293). Bir sonraki bölümde bir üst paragrafta bahsedilen uygulamaların bir kısmına⁹ değinilecektir.

Tarım alanındaki diğer bir düzenleme ise, tarım kredisidir. Bu yasal düzenleme ile burjuvazinin kırsal alandaki temsilcisi olan büyük ve orta toprak sahipleri tarım kredilerinden en çok faydalanan kesimi oluşturmaktaydı. Geriye kalan önemsiz küçük çapta kredi miktarı ise küçük üreticiye kalmaktaydı.

---

⁸ Medeni kanun ile ilgili detaylı çalışmalar için bkz. (Aysu, 2014, s. 548), (Önal, 2014, s. 291-293).

⁹ Bu kısımlar Ziraat Bankasının aktif hale getirilmesi, buğday kanunu ve 1930'lardaki sanayileşme hamleleridir. Traktör kullanımının yaygınlaştırılması 1950-1960 Dönemi başlıklı metinde yer alacaktır.

Yoksul köylü ise hiçbir şekilde bu kredilendirmeden faydalanamamaktaydı (Oral, 2006, s. 20-21). Varlı'ya göre (2012, s. 117), tarım kesimini kredilendiren Ziraat Bankasının asıl amacı olan yoksul köylüye destek çıkmak iken bu amacından saparak; süt ve çay ürünleri üreten devlet çiftlikleri ve şarap fabrikalarına hizmet ettiği, Tarım ve Satış Kooperatiflerine kredi vererek desteklediği vurgulanmaktadır.

1930'lu yıllara geçmeden önce kuruluş yılları ile ilgili olarak uygulanan politikaların, büyük toprak sahibi ve tüccar kesimine destek sağladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 1929 yılına gelindiğinde iktisadi politikaların kesintiye uğraması sonucu ortaya çıkan kriz (Dişbudak, 2008, s. 206-207) ticari sermaye birikiminin tıkanmasına neden olmuştur (Yılmaz K. 2011, s. 96-97).

Kapitalizmin gelişme sürecinde 1930'dan önce ticaret sermayesini temel alan ekonomi politikaları (Varlı, 2012, s. 116) bu kez sermaye birikimi için uygun koşulların oluşacağı (Yılmaz K. 2011, s. 98-99) devlet eliyle sanayileşme hamlelerinin ön planda olduğu yıllara geçiş yapılacaktır (Varlı, 2012, s. 116). Bir sonraki başlıkta ele alınan Devletçilik uygulaması iki alt dönem üzerinden incelenmiştir. İlk alt dönemde (1930-1939) sanayi yatırımlarının aktif olduğu planlar işletilirken, ikinci alt dönemde (1939-1945) savaş ekonomisi koşulları ele alınmıştır.

1.2. 1930-1950 DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI

1930-1950 arası dönemi iki alt dönem üzerinden analiz etmek mümkündür. İlk alt dönem olan 1930-1939 dönemi devletçilik stratejisinin ve dışa kapalı korumacı politikaların ön plana çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde ekonominin ana eğilimi beş yıllık sanayi planları ile sanayileşme için gereken birikimleri sağlamaktı (Boratav, 2003, s. 59-60). Bu planlamada devlet öncülüğünde oluşturulan sanayinin özel kesimi desteklemek için ucuz sanayi girdisi temin etmesi öngörülmüştür (Dişbudak, 2008, s. 208-209). Ancak bu dönemde yürütülen devletçilik uygulaması ve bu uygulamaya geçişte belirleyici olan iç ve dış unsurların neler olduğu vurgulanmalıdır. Devletçiliğe geçişte etkili olan iç unsurlar aşağıdaki paragraflarda açıklanmaktadır.

1930'lu yıllara kadar uygulanan liberal kalkınma politikaları, etkin bir şekilde işlememiştir. Başka bir deyişle, serbest piyasa ekonomisinin hedeflenen başarıyı elde edememesi devletçiliğe geçişte etkili olan birinci nedendir (Aztimur, 2012, s. 66; Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 259). Dünya ekonomik konjonktürünün içine girdiği bunalıma yönelik olarak bütün ekonomilerin negatif etkilenmesi devletçiliğe geçişte etkili olan ikinci nedendir. Bunalıma bağlı olarak gelişen durumlar mevcuttur. Türkiye'nin ihraç mallarına olan talebin daralması bir üst satırda bahsedilen durumlardandır.

Aynı zamanda ihracatın düşmesi ile birlikte ortaya çıkan döviz sıkıntısı üretim için gerekli olan üretim araçlarının ithalini zorlaştırmıştır. Meydana gelen bu durum üretim düşüşlerine istihdam ve durgunluk gibi sebeplere neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 63; Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 259). Ayrıca ithalatta yaşanan zorluk bu dönemde Türkiye'nin en elzem tüketim maddelerini bile ithal edecek duruma gelmesine sebebiyet vermiştir (Gülalp, 1983, s. 28).

Tarım kesimin aleyhine olan bu süreçte (Aysu, 2014, s. 549) sanayi ürünleri fiyatlarındaki azalma tarım ürünleri fiyatlarına göre daha az olmuştur. Bu durum tarım üretiminde bir gerilemeye neden olsa da diğer "Gelişmiş Ülkeler"e (GÜ) göre Türkiye'nin buhrandan¹⁰ daha az etkilendiği ifade edilebilir. Ortaya çıkan bu durumun sebebi Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisine eklenmesinin tam anlamıyla gerçekleşmemesi ile ilişkilidir (Özçelik ve Tuncer, 2007, s. 260).

Yukarıda bahsedilen 1929 krizinin olumsuz etkilerinde devletin(lerin) genel olarak küçük köylü yerine büyük toprak sahiplerini desteklediği ifade edilebilir¹¹. Bu yargı Köymen'in çalışmasında rakamsal verilerle analiz edilmiştir. Barkan (1934) ve Hüsrev'in oransal tahminlerinde bir üreticinin geçimini sağlaması için en düşük sınır 100 dönüm toprak civarındadır. 1923-1938 dönemi ele alınırsa 50 dönüme sahip net ekili toprağın en düşük geçimlik birimi Barkan'ın tahminlerine göre şu şekildedir:

---

¹⁰ 1929 Bunalımı ile ilgili olarak detaylı döküm için bkz. (Köymen, 2017, s. 117-124), (Boratav, 2003, s. 63-64).

¹¹ Devletlerin (iki dünya savaşı arasında) küçük üreticiyi desteklediğine dair çalışmaları görmek için (Köymen, 2017, s. 119-120) bakılabilir.

Üreticinin %59'unun elinde olan araziler 50 dönümden azdır. Bu oranın %20'si ise 50-100 dönüm arasındadır. Kısacası “küçük üreticiler” kırsal kesimin %80'ini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu üreticilerin ellerinde bulunan toprağın kendi geçimlerine kâfi gelmediği görülmektedir.

Büyük toprak sahiplerinin rakamsal olarak dağılımını Kanbolat şu şekilde izah eder: %29'u ve %14'ü aşan kısmının sırası ile Doğu ve İç Anadolu Bölgesinde yer aldığını, %55'i aşan kısmının ise Marmara, Ege ve Akdeniz'de olduğunu belirtir (Köymen, 2017, s. 120-121).

Devletçiliğe geçişte etkili olan dış unsurlar ise Sovyetler Birliğidir. Dünya konjonktüründe iki değişik asli dinamik ön plandadır. İlki Sosyalist blok olarak tanımlanan ülke, diğeri ise ekonomisini yeniden yapılandıran “GÜ”lerdir. Bu dönemde Türkiye'de ise Sosyalist blokta uygulanan planlama deneyiminin başarılı olması, devletçilik stratejisinin ilerlemesi açısından planlı kalkınma gerekli görülmekteydi (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 64-65). Bu amaçla oluşturulan birinci beş yıllık sanayi planı (BBYSP)¹² ile 1934 yılında, genel olarak bazı ara mallarına öncelik verilerek, devletin tarım ve ticaret dışında sanayi alanına girmesi kararı alınmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 70-71).

Devletin bu aşamada, özel sektörün olgunlaşmasını sağlayıcı, bütünleyici bir rol üstlendiği söylenebilir (Gülalp, 1983, s. 29-30). Birinci sanayi planının ardından ikinci beş yıllık sanayi planının (İBYSP)¹³ hazırlıklarına başlanmış olmasına rağmen, ikinci plan savaş yüzünden uygulanamamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 71-72).

1930-1939 döneminin ekonomik koşullarına genel olarak bakıldığında, tarım alanındaki faaliyetlerde belli çalışmalar yürütülse de küçük köylü kesimi üzerinde herhangi bir iyileşme sağlanamadığı ifade edilebilir. Tarım alanında hububatın miktar ve değişim oranında iyileşme sağlanamazken temel sanayi girdisi olan pamuk üretiminde

---

¹² Sanayi planlarıyla ilgili öngörülen başlıca hedefleri görmek için (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 70-72). BBYSP kâğıt/cam/maden/dokuma vb. sanayi üretimini kapsayan bir plan niteliğindedir. Aynı zamanda sanayi üretimini daha entegre yürütmek adına Cumhuriyetin ilk kamu kuruluşu olan Sümerbank' a görev verilmiştir. Borçlanılan ülke ise Sovyetler Birliği'dir

¹³ İBYSP (1936) ile özel sektörü tamamlayıcı iş bölümü devam etmektedir. Bu planın diğer plandan farklı olarak alt yapı çalışmalarına yönlendirilmesi hedeflenmiştir (Gülalp, 1983, s. 34).

iyileşme sağlanmıştır. Gülalp bu durumu; pamuk ürününün büyük toprak sahipleri tarafından üretilmesine bağlarken öte taraftan hububat ürününün ise küçük ve orta üretici tarafından üretilmesine bağlamaktadır. Yukarıda söylenenlere ek olarak Devletçilik stratejisinde yürütülen sanayi gelişiminden doğan fayda iki kesim tarafından üstlenilir. Küçük üreticinin ürününü pazarlayan “ticaret sermayesi” ile “büyük üreticiler”dir (Gülalp, 1983, s. 30). Bu dönemde tarımla ilgili düzenleyici mekanizmalar geliştirilmiştir. Pazar fiyatına dayalı destekleme sistemiyle 1932’de kurulan ve 1938’ de faaliyet alanı genişletilen Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ile ilk olarak buğday desteklemesi yapılmış ve tarımsal kredi işlemleri kolaylaştırılmıştır. Tarımsal üretimin desteklenmesi için kooperatif biçiminde yapılanmalar ve şeker fabrikalarının kurulması da bir diğer gelişmedir (Günaydın, 2010, s. 168).

Yukarıda bahsedilen tarımsal alandaki destekleme girişimlerinin nedeni 1929 yılında patlak veren Dünya ekonomik krizi ile açıklanabilir. Bu dönemde çok fazla ithalat yapılması tarımsal alandaki ürünlerin fiyat ve taleplerinde azalmaya neden olmuştur (Pektaş, 2014, s. 56). Ancak Devletin tarımsal ürün politikasındaki¹⁴ bu durumdan hububat üreticisi olumlu etkilenmemiştir. Bu durumu Boratav ve Köymen’de çalışmalarında belirtmektedir. Boratav, 1930’lu yıllardan sonra uygulanan Devletçilik stratejisinin ve buna bağlı gelişen sanayileşme hamlesinin yükünü hububat üreticisinin üstlendiğini belirtir (Boratav, 2003, s. 79).

Kırsal alandan sanayiye bir kaynak aktarımını ifade eden Köymen de Boratav gibi hububat üreticisinin durumunun kötüleştiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca 1932 ve 1934 yıllarında hububatla ilgili Kanunun amacının, hububat üreticisine kredi vermekten çok hububat fiyatlarındaki mevsimsel dalgalanmayı gidermek olduğu ifade edilmiştir.

Koşullar yukarıda aktarılanlar gibiyken hububat ekim alanları ile ihracatının fazlaşmasını Köymen Almanya’nın dış ticaret stratejisine bağlamaktadır (Köymen, 2017, s. 122-123).

---

¹⁴ Devletin tarımsal alandaki ürün desteklemesinde buğday ve tütün sınırlı düzeyde kalmıştır (Pamuk, 2015, s. 195). Şekerpancarı ve pamukta ise ürün desteklemesi olumlu yönde devam etmiştir (Köymen, 2017, s. 123).

Çiftçiye girdi sağlayan Kamu İktisadi Teşebbüslerin (KİT)¹⁵, 1930'lu yıllarda kurulma amacı kendi kendine yeterli bir yapı iken (Pektaş, 2014, s. 58), 1950'ler sonrasında zamanla işlevsizleştirilmiştir (Aysu, 2014, s. 573). Ancak burada bu kuruluşların, devlet eliyle başlatılan, kurulma ve 1980 sonrası özelleştirme işlemlerinin sermaye birikimi sürecindeki işlevleri gözden kaçırılmamalıdır.

1930-1939 periyoduna geri döndüğünde, Türkiye'nin iktisadi alanda merkezi bir konumda yer alan devletçiliğin etkisinin azaldığı görülmektedir. 1937 yılında başlayan bu azalışta bir taraftan dış ticaret yönetiminde bir değişikliğin gündeme gelmesi söz konusu iken; diğer taraftan 1938 yılında Kamu Teşebbüsleri¹⁶ ile ilgili ilk yasal düzenlemenin başlaması etkili olmuştur. Bu yasa ile kamu kurumlarının hisselerinin özel sektöre aktarılmasının yolu açılmıştır (Gülalp, 1983, s. 33-34). Faaliyet gösteren KİT'ler den bir diğeri ise kırsal örgütlenme olan, kooperatiflerdir. 1935 yılında kurulan kırsal örgütlenmeler, esas itibarı ile küçük üreticiye kredi temin etmek amacıyla faaliyete başlamış olmasına rağmen, daha çok büyük toprak kesimi ve ticaret erbabına bir kaynak aktarma mekanizmasına dönüşmüştür.

1933-1939 döneminde dış ticaretin sektörel dağılımı önemli göstergelerden biridir. Aşağıda Tablo 2'de korumacı politikaların hâkim olduğu dönemde tarım, sanayi ve hizmet paylarında mutlak bir iyileşme ya da kötüleşme durumu görülmemekle birlikte istikrarlı bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Tarımın milli hasıla içindeki payı diğer sektörlerle göre daha yüksek bir seyir izlemiştir. Aynı zamanda bahsi geçen dönemde, özellikle 1937 yılına kadar, dış ticaret yönetiminde ithalat kotasının ve takas sisteminin hakim olması sebebiyle 1937 yılına kadar dış ticaret fazlası verilmiştir (Dişbudak, 2008, s. 210-211).

---

¹⁵ Çalışmanın dördüncü bölümünde KİT'lerin satışı ve nasıl işlevsiz hale getirildiği vurgulanmaktadır. Marshall planından sonra tarımsal alandaki KİT'lerin dış konjonktürün etkisiyle faaliyetlerini gerçekleştirdiği açıklanmıştır. Öngörülen kıstaslar dahilinde tarım girdilerinin satışı gerçekleşmiştir (Aysu, 2014, s. 571-573).

¹⁶ Kamu teşebbüsleri ile ilgili ilk düzenleme 1938 yılında 3460 sayılı Kanun çerçevesinde yapılmıştır.

1938 yılında ise yukardaki satırın tam tersine dış ticarete bir yalpalanmanın olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak, dış ticaret yönetiminde bir değişikliğe gidilmesi, iç pazarın açılması, başka bir ifade ile dış ticarete serbestleşmeye geçilmesi gösterilebilir (Gülalp, 1983, s. 34).

Tablo 2: Milli Hasıla Ve Dış Ticaret Serisinde Sektör Bazında Dağılım Cari Üretici Fiyatlarıyla milyon YTL(%)

YILLAR	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMET (%)	İHRACAT	İTHALAT	X-M
1933	37	16	47	96	75	21
1934	34	18	48	92	87	5
1935	35	18	47	96	89	7
1936	43	15	42	118	93	25
1937	41	16	43	138	114	24
1938	40	16	44	145	150	-5
1939	39	18	43	127	118	9

Kaynak: (Dişbudak, 2008, s. 211)

1932-1935 döneminde vurgulanması gereken tartışmalı konulardan biri de Kadro¹⁷ hareketidir. Kadro gurubunun temel düsturu; Cumhuriyetin kurulmasında önemli bir işlevi olan Kurtuluş Savaşı ve bu savaşla ortaya çıkan “Türk Devrim” düşüncesini devam ettirmek ve bu hedeflerine paralel olarak Devletin yeniden düzenlenmesi kapsamında kapitalizm ve sosyalizm dışında farklı bir yön sunmaktadırlar. Bu bağlamda kadro gurubu kendi kendine yeten bir ülke olabilmek için devletçiliği savunmuştur. Bu söylemlerine ulaşmada planlama konusu¹⁸ ön plana çıkarılmıştır (İşgüden, 1995, s. 163-164).

¹⁷ Kadro Fikir Dergisi olarak yayınlanan dergide bir grup aydın ön plandadır. Bunlar Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tokin ve diğerleri. Detaylı bilgi için (Dişbudak, 2008, s. 210). Bkz.

¹⁸ Bu konu üçüncü bölümde detaylandırılacaktır.

1930-1950 arası dönemde bahsedilmesi gereken ikinci alt dönem ise 1939-1945 arası dönemdir. Bu dönemde savaş ekonomisi koşullarının işletilmesi ve bu koşullara bağlı olarak biçimlenen yasa ve vergiler dönemi belirleyen ekonomi politiğin yapısını oluşturur. Dönemde (1939-1945) yukarıdaki paragrafta da belirtildiği üzere, dış ticaret rejimindeki değişiklik ve devletçiliğin etkisinin azalması ile savaş ekonomisinin uygulandığını söylemek mümkündür. Özellikle kırsal kesim üzerinden karşılanmak istenen politikalarla, küçük üreticinin mevcut gücü kırılmıştır (Köymen, 2017, s. 127-128). Devlet eliyle işletmelerin millileştirilmesi, bir bakıma milli burjuva oluşturma hamleleri (Gülalp, 1983, s. 32) dönemin uğrak gelişmelerinden biridir. İkinci dünya savaşı sebep gösterilerek ortaya çıkarılan Milli Koruma Kanunu (MKK), Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar¹⁹ savaş ekonomisinin somut gelişmeleri arasında yer almaktadır (Dişbudak, 2008, s. 214).

Savaş sürecinde ülke ekonomisinde bozulma meydana gelmiştir. Özellikle tarım sektöründeki gerileme nüfusun %80'nini oluşturan tarımsal kitleden devlet bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talepleri tarımsal nüfus zaruri olarak yerine getirmekle yükümlüdür. MKK çerçevesinde tarımsal nüfus hem para hem de emek olarak devlete büyük bir katkı sağlamıştır. Buna göre, ana sektörlerde emek gücü ihtiyacını tekabül ettiren köylü bir taraftan vergisini ödemeye çalışmakta diğer taraftan da kendi geçimliği için ürettiği tarımsal girdilerden de mahrum bırakılmaktadır. Küçük çiftçinin giderek sömürüldüğü bu yıllarda (Ulukan, 2009, s. 99-100) kazançlı çıkan kesim arasında ticaret erbabı ve büyük toprak sahipleri yer almaktadır. Bu bağlamda devletin savunma ihtiyaçlarını tedarik etmek maksadıyla oluşturduğu varlık vergisi ile daha çok, millileştirme hareketi kapsamında, yerli sermaye sınıfı ile azınlık sermayesinin bir nevi yer değişikliği söz konusu olmuştur (Gülalp, 1983, s. 36).

Uygulanan bu vergi ile “savaş zenginlerinin” avantajı artarken, Müslim ve Gayrimüslim azınlıkların dışlandığı görülmektedir. Dışlanan bu kesimlerden olağanüstü bir vergi alınmak istenmiştir. Fakat bu vergi hükümetin yüksek beklenti düzeyini karşılayamamıştır. 1943 yılında bu verginin kaldırılması ile azınlık halkın malvarlığının

---

¹⁹ MKK (1940), Toprak Mahsulleri Vergisi (1943), Varlık Vergisi (1942). Savaş dönemini karakterize eden ekonomi politikalarının detaylı analizi için (Aysu, 2014, s. 562-563).

bir miktarını “Müslüman-Türk” sermaye sınıfının elde ettiği vurgulanabilir. Öte yandan, adil olmayan bir vergi ödemeye maruz bırakılan Müslim ve Gayrimüslim kesim dönemin iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisine karşı negatif bir tavır içine girmiştir. Örgütlenmiş bir seçmen kitlesinin oluşumunu sağlayan varlık vergisi uygulaması farklı bir iktidar olan Demokrat Partinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Pektaş, 2014, s. 58-59).

Yönetimin elden gitmesini istemeyen dönemin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi farklı bir iktisat atılımı yaparak toprak reformunu, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (ÇTK), gündeme taşımıştır. Misilleme olarak yapılan bu atılıma karşı toprakta egemen güce sahip olan büyük toprak sahipleri rahatsız olmuştur. Bu bağlamda küçük köylü kesimini yanına alan büyük toprak sınıfı hem yeni bir hükümet ile gündeme gelecek (Demokrat Parti), hem de mevcut uygulamayı (ÇTK) pasif bir yapıya dönüştürecektir. Buna göre toprağı olmayan ve az toprağı olan köylülere toprak dağıtılmasını amaçlayan (ÇTK)’da salt kamuya ait olan toprakların paylaşılması planlanmıştır. Ayrıca bunun dışında kalan özel arazilerin bu uygulamaya dahil edilmemesi sağlanmıştır. Bu saikle mevcut (ÇTK) uygulaması fiilen durdurulmuştur (Köymen, 2017, s. 125-130).

1940’lı yılların sonlarında Türkiye’nin ekonomi politikasında önemli değişimler yaşanmıştır. Dönemin iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi ile ekonomide değişim rüzgarı başlamıştır. 1947’de İvedili Plan’dan vazgeçilip Vaner Planı’na yönelinmesi ve ardından tarım odaklı birikime ağırlık verilmesi yeni ekonominin bir uzantısını teşkil etmektedir. İktidarın el değiştirdiği 1946-1950 ara dönemi sonunda yeni iktidarın yani Demokrat Partinin temel söylemi 1940’dan önce uygulanan Devletçiliğin terk edilip yerine dışa açık bir ekonominin benimsenmesi üzerine inşa edilmiştir. Sanayi alanı yerine tarım odaklı politikalara ve özel sermayenin desteklendiği bir ekonomik yönelim çizgisi üzerinde durulmuştur. Yeni iktidarla beraber uygulanan ekonomi politikasında dış kaynak ve yabancı sermayenin teşviki gibi unsurlar ön plana çıkmıştır. Bu amaca yönelik olarak ülke içindeki idari yönetim ile ABD başta olmak üzere “gelişmiş” ülke yönetimlerinin işbirliği içerisinde hareket ettiği görülmektedir (Kepenek ve Yentürk,

2007, s. 91-97). Bütün bu gelişmeler, bir sonraki bölümün bütünlüğü içinde ele alınacaktır.

1.3. 1950-1960 DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI

1950-1960 arası dönemin genel ekonomi politiği beş yıl öncesinde yürütülen ekonomi politikasının yapısal özelliğini taşıır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 93). İkinci dünya savaşı sonrasında hem dünya konjonktüründeki uluslararası iş bölümünün yeniden şekillenmesi hem de Türkiye'nin ekonomi politiğindeki dönüşümler 1950-1960 arası dönemi analiz etmede yardımcı unsurlardır. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen iç ve dış faktörler Türkiye'nin ekonomik dönüşümünde bağlayıcı role sahiptir.

İç faktörler olarak; tarımsal kesimden (MKK) ve kentsel kesimden (varlık vergisi) alınan vergiler dönemin iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine karşı negatif bir tavır beslenmesine sebep olmuştur. İktidarın el değiştirdiği bu süreçte yeni iktidarın (Demokrat Parti) temel felsefesinin bir önceki dönemde benimsenen (1940 sonlarında) politikayla uyum sergilediği görülmektedir.

Yeni iktidarın benimsediği politika liberal bir sistem öncülüğünde tarım odaklı girişimlerin yapılmasıdır. Bu amaçla ABD'den sağlanan dış kaynaklar ile tarımda mekanizasyon ve karayolu ulaşım ağı gelişmiştir.

İkinci dünya savaşı sonrası ekonomi politiğin değişmesine neden olan dış faktörler; ABD'nin güçlü bir konuma erişmesi ve buna bağlı olarak ekonomilerin liberal bir sisteme doğru yönelimine etki etmiştir.

Türkiye'nin benimsediği tarım odaklı ve özel birikime dayalı politika 1953'te tıkanmıştır. Bu tarihten sonra hükümetin izleyeceği politika dışa kapalı yani içe yönelik birikimin hedeflendiği bir sistemdir (Pamuk, 2015, s. 225-234).

Türkiye'nin 1950-1960 dönemini anlatan bu başlık içerisinde, iktisadi yapıda ortaya çıkan gelişmeler, tarım alanındaki üretim ilişkileri çerçevesinde ele alınarak incelenecektir. Buna göre bahsi geçen dönem herhangi bir kalkınma planının

yürütülmediği, plan konusu tartışılrsa da, tarımla ilgili Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) gelen yardım ve bağışların öne çıktığı bir dönemdir.

Dönemin hegemonik gücü pozisyonunda olan ABD'nin Türkiye ve “Gelişmekte Olan Ülkeler”e (GOÜ) önerdiği yardımların, Marshall yardımı/Truman Doktrini, Türkiye'deki tarım politikalarını destekleyecek ve tarımda mekanizasyon sürecini sağlayacak şekilde önerilmesi salt tarım konusuyla ilgili değildir. Türkiye'deki gelişmeleri dünyadaki gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmek eksik kalacaktır.

Dünya konjonktüründeki iki farklı blok oluşumu, 1930-1950 döneminde anlatılmıştır. Bu blokların kendi aralarındaki güç savaşı 1950-1960 döneminde ele alınacaktır. Öte yandan dönemde bahsedilecek önemli uğraklardan biri ise, iç (yerli sermaye sınıfının) ve dış dinamiklerin²⁰ uyumlu bir yapı sergilediği ve bu bütünleşme ile dış dinamiklerin ülke içindeki emek/sermayeyi etkilediği bir durum haline gelmesidir. Meydana gelen bu durum ile bir önceki dönemde (1930-1950) uygulanan yasalarla (MKK/varlık vergisi vb.) birlikte para sermayenin yerli ve Müslüman kesimler elinde toplanması ticari sermaye birikimini desteklemiştir. Son olarak dönemde kentleşme süreci ile birlikte sınırlı düzeyde bir iç göçün oluşacağı aktarılacaktır.

İkinci dünya savaşı sonrasında dünya konjonktüründe iki farklı yapıda iktisadi blok oluşmuştur. Bunlardan biri kapitalist sistemin devamlılığını sağlamayı isteyen ABD, diğeri ise sosyalist bloğu temsil eden Rusyadır (Ulukan, 2009, s. 52). Bahsi geçen dönemde bir taraftan artık değer yaratıldığı üretken sermayenin uluslararasılaşması (Gülalp, 1983, s. 39) söz konusu olurken diğeri taraftan savaş saikiyle aksayan sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak için dönemin başat gücü olan ABD kapitalist sistem çerçevesinde bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Bretton Woods sistemi oluşturulmuştur. Bazı kurumsal yapı ve antlaşmaları içinde barındıran sistemde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) gibi kurumsal oluşumların yanı sıra (Gülalp, 1983, s. 40) Tarifeler ve

---

²⁰ Dış dinamik olarak anlatılmak istenen: uluslararası kuruluşlar (IMF/DB/BM) yani dışardaki sermaye talepleridir. İç dinamik ise; ülke içindeki sermaye grupları ya da emek/sermaye olarak ifade edilebilir.

Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'da²¹ yer almaktadır (Ulukan, 2009, s. 51). Bütün bu gelişmelerde öncü güç pozisyonundaki ABD'nin temel amacının, bir taraftan sosyalist blokun güçlenmesini önlemek olduğu diğer taraftan kendi realizasyon (pazar alanı arama) sorununa çözüm aramak olduğu söylenebilir (Tören, 2007, s. 29-31). Bu maksatla, yola çıkan, ABD'nin belirlediği ilk yöntem Marshall Planıdır²² (Ulukan, 2009, s. 52).

Üretken sermaye ile başlayan dönüşüm, sermaye fraksiyonlarındaki dolaşım alanının düzenlenmesi ile devam etmektedir (Tören, 2007, s. 288). “GÜ”lerdeki değişimlerden bahsedildikten sonra “Az Gelişmiş Ülkelerin” (AGÜ)/ “GOÜ”lerin²³ kapitalist düzene nasıl eklemelendiğine geçmeden önce Türkiye'nin tarımsal üretimdeki durumuna kısaca değinelim.

Türkiye'de 1950'li yılların başında tarımsal üretim yapısı bölge bazında değişmektedir. Buna göre Marmara Bölgesinde tarımsal üretim gelişmiş bir yapı sergilemesinin yanında toprağı olmayan köylü kesimin payı yaklaşık %14 civarındadır (Oral, 2015b, s. 417). Aynı zamanda köylüler ile büyük toprak sahipleri arasındaki ilişki kiracılık/ortakçılık şeklindedir. Akdeniz Bölgesinde ise yaklaşık üçte bir oranında ekecek toprağı olmayan köylü kesimi hakimdi. Pazar için üretim büyük toprak mülklerinde yapılır. Bu mülklerde tarımda makine kullanımı ile topraksız ve az miktarda toprağı olan üretici toprağı sürer. Diğer bölgelerden farklı bir üretime sahip olan Karadeniz Bölgesinde, büyük toprak mülkiyeti ile topraksız köylü tarımsal üretimde değersiz bir konumdadır. Genel olarak küçük üreticilik yapılır.

Büyük arazi mülkiyetinin baskın olduğu Orta ve Batı Anadolu'ya gelindiğinde kapitalist üretim yapısı görülür. Ancak Orta Anadolu Bölgesinde küçük üreticiliğin yaygın olarak yapıldığı da ifade edilebilir. Orta ve Batı Anadolu'da köylü kesimin yaklaşık beşte birinin ekeceğı toprağı yoktu.

---

²¹ Tarifeler ve Ticaret Genel Antlaşması 1947'de imzalanmıştır.

²² Marshall Planının uygulamaya geçtiğı tarih 1948'dir.

²³ Türkiye'de dahil olmak üzere

Yarı-feodal tarımsal ilişkilerin hakim olduğu Güneydoğu'da %40'ı topraksız olan köylü kesim mevcuttu (Oral, 2015b, s. 417-418). Aynı zamanda bölgede ürün paylaşımına dayalı toprak sahipleri ile toprağı olmayan köylüler arasında bağımlılık ilişkileri söz konusudur. Ürün bölüşümüne dayalı bu bağımlılık ilişkileri yarıcılık-marabacılık olarak süregelir. Son olarak Doğu Anadolu'daki tarımsal üretim yapısı küçük köylü ekonomisine dayanır. Güneydoğu Anadolu'da olduğu gibi yarıcılık-ortakçılık yapan toprağı olmayan köylü ile toprak sahipleri arasında yarı-feodal üretim ilişkileri söz konusudur. Bu bölgede köylü kesimin yaklaşık beşte birinin ekecek toprağı yoktur (Oral, 2015b, s. 418). 1950'li yılların ortalarına gelindiğinde dönemin ekonomik politikası şu şekildedir: Dönemin hükümeti ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri ile hareket ettiği görülmektedir. Sanayi burjuvazisine²⁴ doğru değişimi hızlandıran bu gelişme tarihsel süreçte okunabilir (Tuna, 2011, s. 213).

1950'li dönemeçte, ticari sermayenin ön planda olmasıyla başlatılan döngüde, Türkiye'nin iktisadi ve siyasi bünyesindeki dönüşümler, bir dizi önemli değişimleri ortaya çıkartmaktadır.

Büyük mülklerin az sayıda işletmenin elinde toplanması yanında kırsal mekanizasyonun göçü tetiklemesi ile birlikte sorunlu bir kentleşmenin ve göç sorununun ortaya çıktığı görülmektedir. (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 91-92; Oral, 2015b, s. 418-419).

Yukarıda ele alınan kentleşme ve göç kavramlarının, ilerleyen paragraflarda, detaylarıyla inceleneceği, hak ettiği derinlikte yapılacağına dair şimdilik bir not düşelim.

Türkiye'nin ABD öncülüğünde yürütülen sistemle bütünleşme girişimleri ilk olarak dış ticarete 1946 devalüasyonu ile başlamıştır (Gülalp, 1983, s. 39-44). Burada aktarılan teorik kavrama değinmeden önce, dönemi daha iyi analiz etmek için, savaş döneminde hazırlanmaya başlanan İvedili Sanayi Planından (1946) bahsetmekte yarar vardır. İkinci paylaşım savaşı sonunda hazırlanan "Kalkınma Planı" da, sanayileşmeyi

---

²⁴Çalışmanın 1930-1950 periyodundaki oluşumlarına bkz. Ayrıca, savaş koşulları öne sürülerek oluşturulan, bazı iktisadi uygulamalar saikiyle dönemde avantajlı çıkan kesimin toprak sahipleri olduğunu da hatırlatalım. Detaylı analiz için bkz. (Pektaş, 2014, s. 58-61).

hedefleyen bir plan olarak nitelendirilebilir. Aynı zamanda, Kadro Fikir Dergisine²⁵ mensup ekibin planın hazırlanmasında yetkili olduğu ve 1930-1950 döneminde gündemde olan sanayi planlarının devamı şeklinde formüle edildiği de eklenmelidir. Bütün bu bilgiler göz önünde tutulduğunda dikkati çeken temel noktalardan biri ise, planın ihtiyaç duyduğu finansman boyutudur. Planın uygulanması için gereken finansman kamu kesimi tarafından sağlanamayınca mevcut koşullar neticesinde plan uygulanamaz (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 1-4).

Devletçi sanayileşme biçimini öngören dönemin hükümeti (Cumhuriyet Halk Partisi) gerekli çabayı göstermiş olsa da, plan gerçekleştirilememiştir.²⁶ Dolayısıyla Türkiye’de, tarihsel süreklilik içinde okunabilecek, özellikle, kapitalist düzene eklenmenin başladığı dış ticarete serbestleşme eğilimi ile beraber 1946 devalüasyonu bir eşik olmuştur (Gülalp, 1983, s. 44).

Hükümetin uyguladığı bu ilk girişime paralel olarak, konunun giriş kısmında çerçevesinin çizildiği, uluslararası kuruluşlara (Bretton Woods sistemi) girme çabası (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 5) ve ardından gelen IMF’ye üyelik (1947) ile sisteme eklenme süreci başlamıştır (Gülalp, 1983, s. 45). Bu aşamada Türkiye ile ilgili iki önemli gelişme olmuştur. Bunlardan ilki; iktidarın el değiştirmesi ve yeni iktidarın dış yardım arayışı içine girmesidir. Diğer gelişme ise; batıdaki ABD gücünün Türkiye’de hakim pozisyona geçme durumudur (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 5-6). İfade edilen bu gelişmeler, Türkiye’de yapısal değişimlerin kapısını açmakla birlikte politikaların belirlenmesinde dış aktörlerin daha etkin bir konuma gelmelerine vesile olmuştur.

Gülalp’e (1983, s. 45) göre, 1946 yılında yapılan devalüasyon sadece iktisadi sonuçlar üretmemiş Türkiye’nin yeni rotasının belirlenmesinde de etkili olmuş, özünde batının çıkarlarını gözetten Marshall Planından yardım alma isteği bu devalüasyonla ilan edilmiştir. Bundan dolayı dış aktörler tarafından kabul edilmeyen, İvedili Plan yerine,

---

²⁵1930-1950 döneminde hazırlanan planlarda belirleyici rol oynayan Kadro Hareketiyle ilgili yazıya bkz.

²⁶1930-1950 periyodunda dış ticarete serbestleşme modeline geçiş yapıldığı ilgili bölümde aktarılmaktadır.

bu zamana kadar benimsenen devletçi sanayi modelinden farklı olan (diğer planlardan kopuşu simgeleyen) yeni bir plan hazırlığına girişilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 6).

1947 yılında, hazırlanan, Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda, dış telkinlerin istekleri doğrultusunda formüle edilen ve buna bağlı olarak içsel unsurların da bu gelişmelere eşlik ettiği bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Planda tasarlanan gelişmeler detaylandırıldığında, planlanan ile gerçekleşen uygulamaların farklı olduğu görülür. Diğer planların, aksine, uygulamalar olsa da planın taslağında 1930'lu yıllardaki sanayi planlarından faydalanıldığı söylenebilir.

Türkiye İktisadi Kalkınma Planının amacı genel olarak Marshall yardımından faydalanmaktır. Fakat hedeflenen amacın sonuçsuz kaldığı ifade edilebilir. Buna bağlı olarak, planda ortaya çıkan gelişmeleri kısaca ifade edelim. Sektörel olarak, önde tutulan alanın tarım olduğu ve bu alanı izleyen ulaşım / haberleşme gibi altyapı yatırımlarının dolaylı yoldan tarıma hizmet ettiği görülür. Sanayi sektörü ise en son sırada yer almaktadır. Bunun temel nedeni Amerika'nın savaş sürecinde kesintisiz üretim gerçekleştirdiği tarım araçlarının pazarlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Kalkınmanın, kamu kesimi yerine özel kesimin üstlenmesini öngören plan; yatırımlarda ise sanayi yerine tarım sektörünü tercih etmektedir. Buna ek olarak, önceki plandan farklı, kalkınma planını yürüten kesimin serbest ekonomi taraftarı iktisatçılardan oluştuğu ve planın başkanlığını yapan kişinin adıyla (Vaner Planı) anıldığı, bilinmektedir (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 6-26). Diğer yandan, plan sürecini açıklarken iktisadi devlet teşekküllerine de değinmek gerekir. Buna göre dış kaynaklara dayalı planda, 1930'lardaki devletçi modelin terk edildiği, başka bir deyişle, adım adım kamu işletmelerinin özel sermayeye devrini²⁷ amaçlayan bir yapı hedeflendiği ilan edilir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 93-94).

1950'li yıllardan itibaren devlet özel sermayeye KİT'leri devretmeye niyetlendiyse de başarı sağlanamamıştır. Özelleştirme yapılamayan eski KİT'lerin yanında yeni KİT'lerin kurulduğu da gözlemlenir (Pektaş, 2014, s. 213).

---

²⁷ Çalışmanın 1930-1950 dönemi başlığı altında KİT'lerle ilgili bilgilendirme özet olarak sunulmaktadır.

Kalkınma planında hedeflenenler ile gerçekleşenlerin farklı olduğu daha önceki kısımlarda bahsedilmişti. Söz gelimi, alt yapı yatırımlarında demiryolları planlanmasına rağmen, karayollarına yönelmesi ve bunlara paralel olarak tarımsal girdi artışının yer alması örnek verilebilir. Bunun yanı sıra şeker fabrikalarında işlenen ürünlerin planlanan aksilikte gelişim göstermesi de dönem politikaları ile ilgilidir. Şeker kamışı²⁸ yerine şeker pancarı üretimine yoğunlaşılması yukarıdaki satırı doğrular niteliktedir.

Son olarak, planda vurgulanması gereken önemli etkenlerden biri ise, tarımsal sahadaki²⁹ dönüşümdür. Buna göre, 1948-1952 döneminde, üretimde öne çıkan sanayi bitkilerin başında pamuk ve onu takiben yağlı tohum, pancar gelmektedir. Hububatta ise ekim ve üretim durumu planlanandan daha fazla artış göstermiştir (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 19-26).

Önceki paragrafta değinilen, tarımsal sahadaki, dönüşümün altında yatan sebebin “Marshall yardımı” olduğundan, Vaner Planı’nın temel amacı açıklanırken bahsedilmişti. Türkiye’nin “dış yardım” serüveni, daha doğrusu kapitalist iş bölümüne eklemlenmesi, ilk olarak Truman Doktrini³⁰ sonrasında Marshall Planı³¹ dahilinde süregelmiştir. Türkiye ekonomisinin farklı bir boyut kazandığı bu dönemde, hiçbir ihtiyacı olmadığı halde savunma amaçlı yardımın alınması, ABD’nin kendi çıkarlarını gözetten bir durumdur. Ardından Marshall Planı ile ABD’nin aşırı üretim sorununa çözüm bulması hedeflenmiştir (Tören, 2007, s. 47-56).

Üretici sermayenin uluslararasılaştığı, ABD’nin kapitalist sistemin öncü gücü olma isteği ve bu saikle oluşturulan kurumsal düzeneklerin nasıl bir amaca hizmet ettiğine değinilmişti (Tören, 2007, s. 31).

---

²⁸ Bu mesele dördüncü bölümde “2000 sonrası Tarım Politikalarını Dönüşümü” başlıklı alanda bahsedilmektedir.

²⁹ Çalışmada aktarılan ürünlerin ekim alanı, üretimi gibi verilerin oransal karşılıkları için bkz. (Tekeli ve İlkin, 2009, s. 67-76), (Tören, 2007, s. 209-212).

³⁰ Koruma amaçlı yardım.

³¹ Bilinmeyen adı Avrupa Kalkınma Planı, bilinen adı Marshall Planıdır.

Bu bağlamda ABD'nin sermayenin yeniden değerlendirilmesini³² sağladığı görülmektedir (Tören, 2007, s. 69), Marshall Planı kapsamında ilk olarak genişleyen birikim sürecine “AGÜ”/”GOÜ”lerin³³ dahil edilmesi, sonrasında ise Marshall Planın, sosyal bilimlere, “Gelişme Literatürü”³⁴ olarak sirayet etmesi sağlanmaktadır (Ulukan, 2009, s. 56-59).

Yukarıdaki paragrafta aktarılan üretim fazlası ile kastedilen, “Marshall Yardımı”nın hükümetlerce temin edilmesi ve temin edilen yardım karşılığında bazı mal alımlarının zorunlu hale getirilmesidir. Daha doğrusu, alınan kredilerin üretken sermayeye yatırılması gerekmektedir. ABD'nin uyguladığı bu strateji ile kısa dönemde satışı sağlanamayan mallara “efektif talep” (satın alma gücü) sağlayarak realizasyon³⁵ sorununu bertaraf etmek³⁶; uzun dönemde ise, hedef aldığı ülkelerde, sermaye birikimini artırarak, kapitalist üretim tarzı ve yaşam şeklini onlara da benimsetmektir. Önce; sermaye, emek ve meta da kapitalist toplum ilişkilerini oluşturmaktır (Bernstein, 2010, s. 91-94).

---

³² Sermayenin yeniden değerlendirilmesi (volarizasyon) kısaca metaya içkin olan ve karşılığı ödenmeyen değerlerin tekrar para formuna dönüşümü neticesinde elde edilen artı ürünün üretim döngüsüne ilave edilmesidir (Cebeci, 2012, s. 126).

³³ “AGÜ”/”GOÜ”lerin temel gıda ürünlerinde ihracatçı konumundan sıyrılıp ithalatçı bir konuma erişmeleri istenmektedir.

³⁴ Bu teori hakkında çalışmanın ikinci bölümünde (“Kalkınma Motifinin İktisat Politikalarına Girişi” başlığı altında) bilgilendirme yapılmaktadır. Ayrıca Marshall Planın sosyal bilimlerde meşru hale getirilmesi olanaklı kılınmaktadır.

³⁵ Metaya içkin olan “artık” değer aktarma sürecinde (üretim döngüsünde) oluşturulduğu için tekrar para formuna dönüştürülür. Bu sürece kısaca realizasyon denilmektedir. Bu kavram metaya bağlı olan enerjinin para formunda meydana gelmesi anlamını taşımaktadır. Detaylı bilgi için (Tuna, 2011, s. 13), (Cebeci, 2012, s. 126).

³⁶ “Uluslararası Gıda Rejimi” konusu hakkında çalışmada detaylı bilgi verilmemektedir. Geniş bilgi için bkz. (Bernstein, 2010, s. 86-99). Aynı zamanda metinde vurgulanmak istenen ABD'nin 1950'lerde tarımsal alanda mekanizasyon ve teknolojik dönüşüm yaşaması saikiyle, üretim fazlası, metalarına, pazar alanı arama girişimi aktarılmaktadır. Bu amaçla gerçekleşen dönüşümün Türkiye ve diğer “AGÜ”/”GOÜ”lere tarım alanındaki etkileri anlatılmaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde endüstriyel tarıma geçişin etkileri, özellikle tarımsal girdide kimyasal ilaç kullanımı artışı ve küresel gıda şirketlerini bağımlılık, detaylı vurgulanılmaktadır.

Buraya kadar aktarılan gelişmelerin somutlaşması, Türkiye açısından, Türkiye'ye bir dizi heyet ve raporların³⁷ gündeme gelmesiyle başlamaktadır. Buna göre, önerilen raporlar çerçevesinde, Türkiye'nin iktisadi sahada bazı değişiklikler yapması istenilir.

Raporlarda³⁸; Türkiye'nin ağır sanayiye yönelmemesi, devletin özel sektörü desteklemesi; sermaye birikimini sağlaması ve tarım üzerinden sanayinin geliştirilmesi istenmektedir. Bu bağlamda piyasa mekanizmasının bağımsızlaştırılması salık verilir. Öte yandan KİT'lerin özelleştirilmesine de değinilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 95-97). Bunlara paralel olarak, hammadde kaynaklarının pazara iletilmesi maksadıyla; ulaşım konusunda, özellikle, karayollarına ağırlık verilmesi ve yollar fonunun oluşturulması önerilmektedir (Tören , 2007, s. 186-187).

Dolayısıyla ABD'li heyetin ortaya attığı sav, genel olarak, Türkiye'nin tarım sektöründeki eksiklikleridir. Bu saikle tarımın mekanizasyon sürecine girmesi ve sanayi için ucuz emek gücünün sağlanması yukarıda ifade edilen olguları doğrular niteliktedir.

Bu amaçla, Marshall Planı çerçevesinde, tarıma ayrılan bütçe, özellikle tarım aletleri ve yedek parça ithali³⁹ konusunda, %80 dolayında seyretmektedir (Tören, 2007, s. 194-196). Bunlara paralel olarak yaşanan gelişmelerin Türkiye tarımı için bazı avantaj ve dezavantajları beraberinde getirdiği söylenebilir. Buna göre, ithal edilen tarımsal girdilerin, özellikle yedek parça konusunda, Türkiye'yi bağımlı bir sürece yönelttiği söylenebilir (Tören, 2007, s. 209). Modern teknolojinin tarıma girmesiyle üretimdeki durum -genel olarak- tarımsal sahadaki üretim ve işyeri sahasının nicelik olarak artmasıyla kendisini göstermektedir (Ulukan, 2009, s. 103-104). Burada dikkati çeken en temel noktalardan biri ise, bir üst satırda vurgulanan bağımlılık yapısını teyit eder niteliktedir. Üretilmesi gereken tarımsal girdi ve ürünlerin⁴⁰ ne olacağı, ne kadar

---

³⁷ ABD'nin Türkiye'den yapmasını istediği görevleri kapsayan raporlar Türkiye'ye gelen heyetler tarafından beyan edilmiştir. Bu raporlar Thornburg, Hilts ve Barker Raporu için geniş bilgi dökümü bkz. (Tören, 2007, s. 177-193).

³⁸ Thornburg, Hilts ve Barker Raporu için geniş bilgi dökümü bkz. (Tören, 2007, s. 177-193).

³⁹ Bu mesele, Türkiye'nin montaj sanayi ile üretim sürecine başlaması, üçüncü bölümde ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.

⁴⁰ Burada vurgulanan ürünlerin neler olduğu 1947 Vaner Planında bahsedilmektedir.

üretileceği ve ihraç/ithal edileceği gibi konuların belirlenmesinde dış güçlerin etki alanı genişlemiştir.

Türkiye'nin, özellikle, ihracatta öne çıktığı ürün yelpazesinde durdurulması (Tören, 2007, s. 205) kendi kendine yetebilen bir ülke konumundan uzaklaştığını göstermektedir. Diğer dikkati çeken nokta ise, ithal edilen-tarımsal kredilerle-tarımsal girdilerin, ikinci sınıf, yani düşük nitelikte teknoloji olmalarıdır. Tarımsal girdilerin hem sayısının fazla hem de niteliğinin düşük olması başka bir sorunu da gündeme getirmektedir. Sözgelimi, ekim alanındaki artış, Vaner Planında değinildiği gibi, mevcut toprak yapısına büyük ölçüde zarar getirmektedir. Mera alanlarının tarım arazilerine dönüştürülmesi sonucu (Köymen, 2017, s. 133) hem hayvancılık alanında bir gerileme (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 110) hem de toprak aşınması gibi bir sorunla karşı karşıya kalınmıştır (Köymen, 2017, s. 133). Yukarıdaki paragrafta ifade edilenleri, Marx XVIII. yüzyılın sonundaki gelişmeleri değerlendirirken ifade etmiştir. Buna göre kapitalist üretim biçiminin nüfuz ettiği toplumlarda, özellikle tarım alanına teknolojinin ve bununla beraber makinenin girmesiyle, eski yapıdan, yani kendi için üretim yapan üretici formundan kopuş gerçekleşir ve üretim metalaşır (Marx, 2013, s. 481).

Üretim faaliyetindeki bu çağdaş ilerlemeyi, kısaca “modern tarım”, üreticinin varlığının sona ermesi olarak gören Marx bunu şöyle ifade eder: “Kapitalist tarımdaki her ilerleme, sadece işçiyi soyma sanatında bir ilerlemeden ibaret olmayıp, aynı zamanda toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman aralığı için toprağın verimliliğinin yükseltilmesinde kaydedilen her ilerleme, aynı zamanda, bu verimliliğin sürekli kaynaklarının mahvedilmesi yolunda da bir ilerlemedir” (Marx, 2013, s. 482).

Marx'dan yapılan bu alıntıda görülmektedir ki kapitalist üretim yapısının tarım alanına girmesiyle, tüm hayati ihtiyaçlarını topraktan temin eden, yani kullanım amaçlı üretimle kendini idame ettiren nüfusun asıl kaynağı olan toprağın bitirilmesi söz konusudur. Luxemburg ise, bahsi geçen konuyla ilişkili, meta ilişkilerinin nüfuz ettiği toplumlarda, kapitalist sisteme henüz dahil olmamış toplumları ima ederek, sermaye birikiminin devamlılığını sürdürmek adına “kapitalist olmayan” kitleye ihtiyaç duyulacağını belirtmektedir (Luxemburg, 1986, s. 319). Bahsi geçen bu ihtiyacın

giderilmesinde, sermayenin gelişimi için gerekli olan müdahalelerin, gerekirse “silah” yoluyla, yapılması doğru bulunmaktadır (Luxemburg, 1986, s. 282). Burada bahsedilen saptamaların günümüze uyarlaması ise şu şekildedir:

Modern tarım tekniğinin uygulanmasıyla birlikte ortaya çıkan dönüşümler ve tarımsal girdilerin ithali daha çok büyük toprak sahiplerinin işini kolaylaştırmıştır (Tören, 2007, s. 207-208). Hükümetin sağladığı kredilerden, genel olarak, büyük ve orta üreticiler yararlanmış ve bu olanağa ulaşamayan küçük üretici (Çınar, 2014, s. 51-52) borçlanmak durumunda kalmıştır.

Bütün bu aktarılanlar doğrultusunda Türkiye'nin, ikinci dünya savaşı ile içine girdiği süreçte, tarım alanındaki yapısal dönüşümü izah etmede bazı gelişmelere değinilmesi gerekir. 1950 ortalarından sonra makineleşme ile birlikte kırsal alandaki dağılma sınırlı düzeyde iç göç⁴¹ hareketini tetiklemiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak işçileşme sürecinin başladığı aktarılabilir. Nitekim Tuna'ya göre işçileşmenin gerekçesi tarımda mekanizasyon değildir. Sınıflar arasındaki artı değer uğraşı tarımsal mekanizasyonun geçmişinde de mevcuttur. Dolayısıyla işçileşme⁴² aşaması tarımdaki mekanizasyonla önemli bir boyuta kavuşmuştur (Tuna, 2011, s. 153-157). Meta ilişkilerinin yaygınlaşması sonucunda kentleşme süreci hızlanmıştır. Ancak yeni göçenlerin mevcut kentlerin çeperine eklenmesi ile birlikte gecekondu diye anılan meskenler bir realite olarak ortaya çıkmıştır (Oyan, 2015, s. 113; Tuna, 2011, s. 156-158).

Tekeli'nin (2016, s. 69-70) kentleşme mekanizması üzerine açıklamalarına bakmakta fayda görülmektedir. Tekeli'ye göre, kırdan kente göç eylemi (1950'lerden sonra) sadece tarımda makineleşme ile açıklanamaz, başka faktörler de bu gelişmeyi tetiklemiştir. Söz gelişi, dış ödeme dengesinde meydana gelen problemler, göç üzerinde

---

⁴¹ Bu dönemde ortaya çıkan iç göç hareketi Tekeli'nin Göç ve Ötesi (Tekeli, 2016, s. 49-65) kaynağından takip edilebilir.

⁴² Tarımsal girdilerdeki artış ve karayolundaki gelişmeler kırsal sahada göç hareketini tetiklemiştir. Buna bağlı gelişen hizmet ve sanayi alanında ucuz emek gücü aktarımı başlamıştır. Fakat emek gücü aktarımında 1950 öncesi tarımsal istihdam oranı yaklaşık 10 sayılık bir düşüşle sınırlı düzeyde kalmıştır. 1950 sonrasında ise ilerleyen 10 yıllık periyotta 10'ar sayılık bir düşüşle devam etmiştir (Oyan, 2015 s. 113).

etkili olmuştur. Öte yandan Tekeli'nin yaptığı tespitlerde hayvan gücü kullanılarak sürülen arazilerin miktarında artış olmuştur. Söz konusu tespite göre kırın "itilmesi(ni)" gerektirecek herhangi bir saik yoktur (Tekeli, 2016, s. 51-52).

Buradan hareketle, yukarıda Tekeli'nin vurguladığı, göç kavramını tam olarak açıklayabilmek için tarımdaki mülkiyet yapısına⁴³ da açıklık getirilmelidir (Tekeli, 2016, s. 70). Yukarıda belirtilen gelişmeler bağlamında kırdan kopan yığınımın tarım dışı sektörlerde ikame edilmesi sürecini, iki yüz yıl öncesindeki durumu, örnekler vererek günümüze uyarlamasını yapalım.

Marx'ın, yedek işgücü yığını ile ilgili savından yola çıkarak bazı unsurlar ön plana çıkartılabilir. Bunlar; ücret düzeyindeki değişim, rekabet, emek arz/ talep unsuru ve sermaye birikimidir. Veya kapitalist üretim biçiminin vazgeçilmez ihtiyacı olan, yedek sanayi yığındır.

Bir üstte vurgulanan unsurlar dahilinde, genel olarak, kırdan koparılan yığınımın şehre giderek tarım dışında farklı bir sektörde çalışma çabası aktarılan kavramların ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu koparılan yedekteki yığın, şehirde aktif olarak çalışan kesim üzerinde ücretlerin aşağı çekilmesi ve rekabet gibi konularda baskının artmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle, rekabetten kastedilen, aktif çalışan kesim ile yedekte bekleyen yığın arasında ikame edilebilirlik olgusunu açığa çıkartmaktadır.

Bunlara paralel olarak sermaye sınıfı ise, işçi sınıfı içindeki bu içsel çelişkidenden kendi olanaklarını yaratmaktadır. Nitekim, varlığını, yani birikimi, devam ettirmede kullanılmaya her an hazır şekilde bekleyen bu bahsedilen yedek yığına gereksinim de duymaktadır (Marx, 2013, s. 610-617).

Harvey (2004, s. 117-118) yedek sanayi yığınınu şu şekilde ifade eder: "İşçileri, belli bir zaman kesitinde birikim amacıyla onlardan yaralanmak için, önceki bir zaman kesitinde sistemin dışına atar. Bu durum çağdaş post modern siyasi kuram

---

⁴³ 1950'li yıllardan sonra tarımda meydana gelen değişimde kısaca geçimlik üretim yapısından, piyasaya yönelik üretim yapısına geçildiği vurgulanabilir. Ayrıca bu değişimin irdelenmesinde tarımsal alandaki işletme yapısı ön plana çıkmaktadır. Bunların tartışılması uzun bir konuyu oluşturduğu için, bu dipnotta salt birkaç noktaya değinmekle yetinilecektir. Buradaki bilgi için bkz. (Tekeli, 2016, s. 75-87).

kavramalarıyla izah edilirse, kapitalizm mutlaka ve daima kendi ‘ötekisini’ yaratır denilebilir”.

Dolayısıyla burada bahsedilen, “ötekileştirme” kapitalist sistemin sirkülasyonu için metalaşmamış yığın gerek duyulduğunda sisteme dahil edilmesi gerek olmadığında da sistemin dışına atılması, diğer bir ifade ile “yeniden metalaştırma” kavramıyla anlam bulan sürecin işletilmesidir (Çınar, 2014, s. 92).

1950-1960 dönemi, bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda, dış dinamiklerin yönlendirmeleri ve iç dinamiklerinde bu yönlendirmeler karışığında uyumlu hareket ettiği, sürecin, işleyemediği görülmektedir. Özellikle, dış aktörlerin salık verdikleri konular çerçevesinde geline noktanın; bir dizi döviz darboğazı, istikrar paketi tedbirleri ve devalüasyonla sonuçlanması, Türkiye ekonomisinin içinden çıkması zor bir girdaba sürüklendiğini gösterir (Önder, 2003, s. 270-271). Sözelimi ticari sermayenin 1950’li yılların ilk başlarında (1953) ve ortalarında (1958)⁴⁴ meydana gelen parasal sıkıntı / dış borç, enflasyon ve devalüasyon gibi bir dizi kavramla yüz yüze gelmesi (Gülalp, 1983, s. 47-49) hem sermaye içi bileşenlerde bir değişikliğin gündeme gelmesine⁴⁵ (Tuna, 2011, s. 223) hem de serbest piyasa odaklı tarım politikasından vazgeçilip koruma odaklı sanayi sermayesine geçişi hızlandırmaktadır (Gülalp, 1983, s. 47-48). Siyasetçi ve büyük toprak sahipliği ilişkisinin beslediği demokrat parti iktidarı 1960 darbesiyle tasfiye edilirken, planlı kalkınmacı bir modeli uygulamanın yolu açılmıştır (Önal, 2012, s. 117).

Bahsi geçen dönemde sektör gelişimine bakıldığında, önde olan sektörün hizmet olduğunu ve buna paralel olarak gelişen alt sektörlerinde (konut/ticaret/ulaşım) hizmet sektörünü desteklediği görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 100). Bunun nedeni olarak, metin içinde de değinildiği üzere, Marshall Planı çerçevesinde yürütülen raporlarda ABD’nin ham madde kaynaklarına kolayca erişebilmesi gelmektedir. Bunlara paralel olarak tarımda emek harcayan faal nüfus oranı 1950’lerde %85 düzeyini görürken, bu oranın 1960’lara gelindiğinde %74,8’ e düştüğü aktarılabılır (Pektaş, 2014,

---

⁴⁴ Türkiye’nin IMF ile anlaşmazlık yaşadığı 1958 krizini detaylı analizi üçüncü bölümde aktarılmaktadır.

⁴⁵ 1958 yılı itibariyle üretken sermaye modeli

s. 61-62). Öte yandan şehirdeki nüfus paylarının ise, 1945'lerden 2000'li yıllara doğru %20'lerden % 80'lere çıktığı, kısaca dört katı bir çoğalm, görülmektedir (Tekeli, 2016, s. 50). Bu durum Türkiye'nin, özellikle, tarım alanındaki yapısal değişikliğini gözler önüne sermenin yanında, kapitalist sisteme eklenmenin, farklı gelişme ve kalkınma teorilerini de⁴⁶ beraberinde getirdiği söylenebilir. Farklı gelişmeden kastedilen, metin içinde belirtildiği üzere, iç göç ve kentleşmedir.

1950-1960 dönemine dair yapılan çözümler doğrultusunda, özellikle Marshall Planı ile başlayan sürecin, Türkiye'nin ekonomik yapısında- tarım alanında- en temel tarımsal girdilerde bile dışarıya bağımlılık geliştirdiği (üretirken, üretmez pozisyona gelen), tarım dönüşümünün başladığı ilk ana dönem olarak nitelendirilebilir. Ortaya çıkan bu değişimin yansımaları çalışmanın da çıkış noktası olan ikinci bölümün teorik çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda kalkınma anlayışlarının hakim hale geldiği bir süreç üzerinden incelenme yapılmaktadır.

---

⁴⁶ Kalkınma teorileri hakkında detaylı bilgi ikinci bölümde aktarılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA MOTİFİNİN İKTİSAT POLİTİKALARINA GİRİŞİ VE TARIMSAL POLİTİKALAR

Kalkınma nosyonu, genel olarak, herkesin aklında olumlu, ulaşılması gereken bir içerik- modernleşme, uygarlaşma- olarak algılanmaktadır. Burada kalkınma nosyonunun herkes tarafından aynı anlamı ifade etmesi beklenmemektedir. Bu pozitif olarak yansıtılan olgunun, aslında, ulusal konjonktür ile uluslararası konjonktürün yapmayı planladıkları ya da almak istedikleri ekonomik veya siyasi kararları yasalaştıran bir nosyon, yani, ortak iyiyi temsil ettiği düşünülmektedir. Toplumda büyük çoğunluk kalkınmaya olumlu bir anlam atfetmektedir. Aslında, kalkınmanın toplumda, daha doğrusu Türkiye tarımındaki olumsuz etkisi ve nasıl değişikliklere yol açtığı çalışmanın ana kurgusunu oluşturmaktadır.

Kalkınma nosyonun tam anlamıyla ortaya çıkışı ikinci dünya savaşı sonrasına denk düşse de, genel olarak, 1930’lu yıllarda (1933-1937) sanayi planları ile öne çıktığı söylenebilir. Buna göre bahsi geçen dönemde bağımsızlığını elde eden ulus devletlerin oluşumu aynı zamanda Sovyet bloğunun planlama çalışmasının başarılı olması gibi etkenler hem kalkınma nosyonunun ortaya çıkmasını hem de ileriki kısımlarda bahsedilen kalkınma teorilerinin, özellikle, “AGÜ” üzerinde önemli rol oynamasını sağlamaktadır (Başkaya, 2015, s. 18-27).

İkinci dünya savaşı sonunda toplumsal sürecin dönüşmeye başladığı bunun yanı sıra gelir dağılımı adaletsizliğinin yavaş yavaş artmaya başladığı bu süreç zarfında toplumun içselleştirdiği bazı düşünceler evrensel bir tarza ulaşmaktadır. Buna göre Batılı ülkelerin ifade ettiği “az gelişmiş”/ kalkınmamış kavramları içsel bir karşılık bulmaktadır. Toplum dışarıyı kalkınmış olarak görürken, kendilerini kalkınmamış ve geri olarak tanımlaya başlamaktadırlar. Bir üst satırdaki içsel bütünleşirmenin farklı bir tarzı ise sömürgecilik konusunda gündeme gelmektedir. Buna göre eski dönemde Batı Avrupa’nın dayatmayla yaptığı uygulamalar yerini, 1950 sonrası, gelişmemiş ülkelerin kendi rızalarını alarak yapılmaya çalışılmaktadır (Başkaya, 2015, s. 27-32).

Burada bahsedilen rızalarıyla yapıma uygulaması için birinci bölümde açıklanan Marshall Planına bakılabilir. Azgelişmişlik kuramları yukarıda değinildiği üzere, Sovyet Bloğunun güçlenmesinin kapitalist blokta endişe yaratması bu çerçevede çevre ülkelerin ilgi odağı olması, gibi sebeplerin bir araya gelmesi sonucu “AGÜleri” temel alan kalkınma teorilerini gündeme getirmektedir. Buna göre “AGÜ”lerin kalkınma sorunsalında tarım önemli bir yer teşkil etmektedir (Köymen, 2017, s. 90).

Buradan hareketle Modernleşme ve Bağımlılık tezlerinde farklılaştıkları ve uzlaşma sağladıkları temaları özce belirtmekte fayda vardır. Bir tarafta “az gelişmişliği” ve “kapitalist ilişkileri” odağına alan “GÜ”lerin önerdiği politikaları izleyerek eşit olmayan bir değişimin bağımlılığı artıracakını savunan yaklaşım yer alırken; diğer tarafta uluslararası kuruluşların -IMF/ Dünya Bankası (DB)- desteklediği tarım başta olmak üzere bazı sektörlerin çağdaşlaşmasını öngören, sınıfsal bakış açısının mevcut olmadığı “AGÜ”lerin” Batı modelini takip ederek kalkınabileceklerini ileri süren geleneksel yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu iki yaklaşımın da birikimin devamlılığını sürdürmek adına uzlaştığı tek konu ise müdahale kavramıdır (Cebeci, 2012, s. 87-89; Köymen, 2017, s. 90-91).

Yukarıda bahsedilen kalkınma paradigması ve tarım konusunun ön plana alınmasının sebebi, genel itibariyle, ekonomik boyuttaki az gelişmişliğin önlenmesi, daha doğru bir ifadeyle, “az gelişmiş” olarak tanımlanan ülkelerin gelir dağılımındaki bozukluğu önlemek ve fakirliğin azaltılmasını sağlamaktır. Bunun yanı sıra “AGÜ’de” faal olarak tarım alanından çalışan kesimin oranı %80’i aşmaktaydı. Bütün bu olgular sebebiyle tarım alanındaki büyümeyi baz alan kalkınma planlaması bir grup kalkınma teorisyeni tarafından ele alınmaktadır. Bu teorisyenlerin arasında ikili yapı kuramcılarında olan Lewis’de yer almaktaydı (Byres, 2016, s. 390-391). Lewis’in tezi sonraki başlıkta incelenmektedir.

2.1. İKİLİ YAPI KURAMI

2.1.1. Lewis

Modernleşme yazını ikinci dünya savaşı sonrasında yeniden yapılanan dünya sisteminin, tarihsel bağlamda, Keynesçi analizin ön plana çıkardığı argümanın devlet müdahalesi söylemi altında geliştirilen kuramların, genelde “AGÜ” (Akçay, Ergin ve Hassoy, 2011, s. 55) özelde ise Türkiye’nin tarım alanındaki yansımaları özellikle 1980 öncesi ve sonrası devreye sokulan politikaların teorilerde tavsiiye edildiği gibi iyileştirici bir etki içermediği (Orhangazi, 2011, s. 47) dahası tarım alanındaki eşit olmayan-bağımlılık- süreci hızlandırdığı görülmektedir.

Bu başlıkta Lewis’in sınırsız emek arzı yaklaşımı ile ikinci dünya savaşı sonrası dönemde kalkınmada tarımı ön plana çıkartan üç yaklaşımdan çalışmayla bağlantılı gerekli kısımlar açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla öncelikle ilk yaklaşım olan ekonomik büyüme odaklı eski neo klasik kalkınma paradigması incelenerek ardından diğer üç yaklaşım kısaca analiz edilmektedir. Buradan hareketle tüm yaklaşımlar açıklandıktan sonra Türkiye’nin tarım politikalarındaki yapısal dönüşümü, çalışmanın dördüncü bölümü, bu yaklaşımlarla ilişkisi kurularak ikinci bölümün alt başlıklarından olan yapısalci tezlerin eleştirel kısmında yorumlanmaya çalışılmaktadır.

Buna göre tarihsel bağlamda 1930 öncesi kalkınma sürecinin ana aktörü serbest piyasa iken, 1945-1980 arası bu aktör yerini devlet müdahalesine ve sonrasında 1980-2000 periyodunda tekrar serbest piyasa, 2000 sonrasında ise başroldeki serbestliğin yanında piyasa dostu iyicil devlet eliyle kalkınmanın gerçekleştirilmesi süreçleri birbirini takip etmektedir (Akçay vd., 2011, s. 62). Kalkınma tezleri ortodoks ve heteredoks yaklaşımları içermektedir. Şimdi ortodoks yaklaşıma örnek teşkil eden ve Türkiye’de bir dönem kalkınma sürecini açıklamakta kullanılan Lewis’in İkili yapı tezinin incelenmesine geçilecektir.

Bu yaklaşım, genel olarak, kalkınma iktisadının yıldızının parladığı bir dönemde ortaya çıkmış ve Keynesçi analizin öngördüğü kavramsal dayanak ile benimsenen argümanlar (müdahale ve eksik istihdam) dahilinde şekillenmektedir. Daha açık bir deyişle “AGÜ’lerin” gelişmesi için devlet müdahalesine gerek duyulmaktadır. Bu müdahale ise yardımlar aracılığıyla planlanmaktadır (Türkay, 1995, s. 194). Bahsi geçen yardım konusu çalışmanın birinci bölümünde aktarılmaktadır.

“AGÜ’de” piyasanın kendi başına dengeye gelemeyeceği görüşü müdahalenin aktif bir hal almasına ve bu amaçla iktisadi büyümenin sağlanması için planlama dinamiklerinin “AGÜ’de” vurgulanarak sanayileşmenin temeli oluşturulmaktadır (Akçay vd., 2011, s. 59). Buradan hareketle ikili yapı kuramcılarında Lewis “AGÜ’ler de” ekonomiden arındırılmış birbirinden farklı iki sektör olduğunu ileri sürmektedir. Bu sektörler geçimlik ve modern sektörler olarak tanımlanmışlardır. Geçimlik sektörde (tarım) pre-kapitalist sosyal yapı ve ilişkilerinin hakim olduğu bir sistem mevcut iken, modern (sanayi) sektöründe ise kapitalist ilişkilerin ön planda olduğu görülmektedir.

Burada bahsedilen ikili yapının “AGÜ’lerin” gelişmemiş olmasında büyük bir etkisi olduğu ifade edilmiştir (İşgüden, 1995, s. 144). Modern, yani sanayi sektöründe üretim ve verimlilik diğer tarımsal sektörden daha yüksektir. Aynı zamanda nüfusun yoğun olduğu tarımsal sektörde sınırsız emek arzının olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı tarımsal sektörün emek gücü fazlası olduğu ileri sürülmektedir.

Sınırsız emek arzıyla tarım sektöründe emeğin marjinal verimliliğinin sıfır veya daha düşük olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla bu sektörde gizli işsizlik bulunmaktadır (Kaynak, 2011, s. 214).

Lewis argümanında kalkınma ile büyümeyi özdeş tuttuğundan sermaye birikimi ve tasarruflar onun için başat konumdur. Bundan dolayı, Lewis yazısının giriş kısmında da belirtildiği gibi, az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin gelişebilmeleri için yatırım ve tasarrufları artırılması gerektiğini işaret etmektedir. Modern sektörün tarım sektöründe bulunan sınırsız emek arzından faydalanabilmesi ise yukarıdaki satırda belirtilen etkenlerin olanaklı kılınmasına bağlıdır (Tören, 2007, s. 39).

Bu bağlamda kalkınmanın gerçekleşebilmesi için daha önce ulusal gelirin %4 -5' ine tekabül eden tasarruf oranının %12-15'lere çıkartılması gerektiğini söylemektedir (Tuna, 2011, s. 176). Bunu sağlamak için tarımdan sanayiye bir kaynak transferi yapılması gerektiği böylece tarımda herhangi bir üretimde azalma oluşmayacağı ve tarım sektöründe bulunan gizli işsizlerin de azalacağını belirtmektedir (İşgüden, 1995, s. 146). Burada bahsedilenler Lewis'in kapalı ekonomi şartlarında ele aldığı analize bağlıdır. Açık ekonomi şartlarında ise birikim emek arzına ulaştığı zaman ücretler geçinme sınırının yukarısına gelir ve böylece kapitalist artık azalmaktadır. Nitekim başka ülkelerde emek artışı kaldıysa o zaman iki seçenekten biri tercih edilmektedir. Kapitalistler ya göçleri tarımsal kesime özendirecekler ya da geçinme sınırı koşuluyla emeği fazla bulabilecekleri ülkelere sermaye ihraç edebileceklerdir (Aztimur, 2012, s. 76).

Burada aktarılan göç olgusuyla birlikte kırdan koparılan yığın mülksüzleşerek işçileşeceğine (Tekeli, 2016, s. 94) ve bu kopuşla Lewis'in argümanının temel savı olan tarım kesiminin dağılıp ortadan kaldırılmasına dahası sanayi kesiminin ekonomide başat rol alacağı temel düzeneklerin oluşturulacağı görülmektedir (İşgüden, 1995, s. 145). Ayrıca ilksel birikimi de andıracak mekanizmanın devreye girmesi yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir. (Kayıran, 2016, s. 55)

Öte yandan göç eden yığın şehirde istihdam yaratacağına dair oluşturulan Lewis argümanının beklenen sonuçları yaratmadığı söylenebilir. Bu bağlamda 1960'lardan sonra sanayi sektörü istihdam sağlayamadığı için kayıt dışı sektör gündeme gelmektedir (Keyder ve Yenal, 2015, s. 148).

Lewis'in ikili yapı kuramı başlığında belirtilen üç yaklaşımdan açıklanmayan son iki yaklaşıma değinilmesi gerekmektedir. Buna göre, bahsedilen ilk yaklaşım, 1980 öncesindeki politikaların tam tersi bir görüş sergileyen, daha doğrusu, devletin müdahaleciliğine ve emek gücü artığına karşı gelen 1980'li yıllarda başat konumda olan politikalar, genel itibariyle, Washington Uzlaşması yani neoliberal kalkınma olarak adlandırılmaktadır. Bu politikada piyasanın kendiliğinden dengeye gelebileceği görüşü ile küresel sistemin hakim savunucuları olan IMF ve DB'nin uygulamaları dönemin

koşullarında merkezi bir yer oluşturmaktaydı. Merkezi konumunu 2000’li yıllara kadar muhafaza eden bu yaklaşımla (Byres, 2016, s. 397) “AGÜ’ye” önerilen kalkınma paradigmasında önemli bir değişim, daha iyi bir ifadeyle, yapısal uyum ve istikrar politikalarının ön planda olduğu, ithal ikameci sistemden ihracata dayalı sisteme geçildiği görülmektedir (Akçay vd., 2011, s. 61).

Temel çerçevesi sunulan yukarıdaki yaklaşımın 2000’li yıllarda bir dizi kriz, eşitsizlik, bağımlılık ve fakirleşmenin özellikle “AGÜ’ler de” baş göstermesi sonucu bir önceki dönemde sunulan reçetelerin iflas ettiği görülmektedir (Akçay vd., 2011, s. 61-62).

Bundan dolayı başka bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu noktada ikinci bir yaklaşım olan ve adına “yeni kalkınma” anlayışı (Byres, 2016, s. 397) ya da Post-Washington Uzlaşması denilmektedir (Akçay vd. , 2011, s. 397). Bu uzlaşmanın, temel çerçevesi, bir önceki yaklaşım olan neoliberal kalkınmanın uzantısı yani kökenini oradan aldığı söylenmektedir. Buna göre neoliberal paradigmanın devamı niteliğindeki yaklaşım, devlete daha iyimser bir görüş sergilemekte ve aynı zamanda piyasa serbestliğine de vurgu yapmaktadır.

Bu bağlamda, “yeni kalkınma” anlayışı ile ilgili olarak, tarım konusunu her ne kadar ön plana çıkardığı söylene de öne sürdüğü savlar önceki politikanın üstünkörü bir eleştirisi (yapısal uyum ve istikrar politikaları) ve devlete atfettiği rolün salt sağlık/ eğitim gibi hizmet alanı dışına çıkamadığı görülmektedir. Başka bir anlatımla devlet algısı zayıf kalmakta ve tarımdaki yapısal dönüşümde gerekli olan sınıf ilişkilerini, yani emekçi ile üretim araçlarına sahip olan kapitalist, görmezden gelmektedir. Daha açık bir söylemle “gelişmemiş ülkelerde” var olagelen ekonomik gelişmemişliği irdelemeyen ve bu ülkelerdeki mevcut sömürü ilişkilerinin ortaya çıkarttığı bağımlılığı ele almayan bir yaklaşım olduğu görülmektedir (Byres, 2016, s. 397- 414).

2.1.2. İkili Yapı Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım

Ortodoks yaklaşım çerçevesinde öne sürülen tezlerde, “AGÜ’lerde” var olduğunu öne sürdükleri gelişmemişlik olgusunu aşmanın tek çıkış yolu olarak; batılı kapitalist ülkelerin uyguladıkları politikaların takip edilmesi, içsel dinamiklerin ve gerekliliklerin ihmal edilmesi önerilmektedir (Öztürk N. 2005, s. 93). Buradan hareketle Batının öne sürdüğü tezin tam zıttı bir argüman ortaya atan Chang (2011, s. 15-18) Batının geçmişte kalkınırken uyguladığı politikaların “AGÜ’lere” önerdikleri politikalarla benzer bir özellik taşımadığını ileri sürmektedir. Ona göre Batıdaki ülkeler “AGÜ’ye” (“GOÜ’ler” kategorisinde sayılan Türkiye de dahil olmak üzere) tarif ettikleri gibi serbest piyasaya dayalı rekabetçi sistem ve ekonomilerle kalkınmadılar. Daha doğrusu, empoze edilen politikaların sorgulanması gerektiğini ve Batının geçmişte yoksul ülkeleri sömürerek; iş gücünü, ham maddeyi çok ucuza sağlayıp ciddi bir sermaye birikimi sağladıklarına dikkat çekmektedir. Elde ettikleri bu birikimle kalkınma sürecini tamamladıklarını ve sonrasında “merdiveni ittiklerini” ileri süren Chang böylece Batının geriden gelen “AGÜ’lerin” kendi seviyesini yakalamaması için bu önerdikleri politikalara işaret etmektedir (Chang, 2011, s. 228-230).

Batılı kapitalist ülkelerin kalkınmasını tamamladıktan sonra “AGÜ’lere” bazı uluslararası kurumlar ve anlaşmalar çerçevesinde önerilen kalkınma politikalarının yanlış olduğunu açığa çıkartmak istemektedir (Chang, 2011, s. 15-16). Yukarıdaki satırda uluslararası düzenek ve anlaşmaların “AGÜ’lerin” ekonomik yapısındaki yansımaları aktarılmıştır. Özellikle Türkiye’deki 1980 sonrası oluşturulan neoliberal politikaların bağımlılık sürecini arttırması Chang’ın söylemini desteklemektedir. 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşüm ikinci bölümün sonunda yer alan eleştirel kısımda detaylandırılmaktadır.

Ortodoks yaklaşımların öne sürdüğü kuramların çoğu sade paradigmalara dayanmaktaydı. Genellikle ekonomik büyüme üzerine odaklanan kuramlar da büyümenin sağlanması için bazı stratejilerin eksiksizce yerine getirilmesini savunmaktaydılar. Örneğin; büyümenin kaynağı yatırımlar, yatırımların arkasında ise tasarruflar vardı. Eğer tasarruflar düşükse bunu dış yardımla giderilmesini ve gerekirse

devlet müdahalesini de savunmaktaydılar. Fakat bahsedilen yaklaşımın eksik kalan tarafı ise, salt ekonomik yönden süreci ele almaları ve geride kalan toplumsal, politik, kültürel temaları sürecin dışında tutmalarıydı (Şenses, 1996, s. 109-110). Bir üst satırda bahsedilen tek taraflı ayırım bağımlılık kuramları tarafından da yapılmaktadır. Kısaca Ortodoks yaklaşımlar; “AGÜ’leri” geleneksel durumdan çağdaş duruma taşırken dünya ölçeği kapsamında yer alan bazı olguları ötekileştirerek, merkezine aldıkları gelişmemiş ülkelerin sorunlarını göz ardı etmektedirler. Daha açık bir söylemle, “GÜ”lerin menfaatleri onlar için ilk sırada yer almaktadır (Öztürk N. 2005, s. 93-94). Bu bağlamda devlet olgusu ve tarımsal kesimdeki sınıfsal yapı (emekçi ve üretim araçları sahibi kapitalist arasındaki mücadeleden) kavramları arasındaki ilişki göz ardı edilmektedir (Byres, 2016, s. 426).

2.2. YAPISALCI YAKLAŞIMLAR VE TARIM POLİTİKALARINA BAKIŞLARI

2.2.1. R. Prebish

1950 periyodunun kalkınma sorunsalına bakıldığında, “AGÜ’lerin” bahsi geçen kalkınma nosyonuyla ilgili problemlerinin olduğu görülmektedir. Buna göre “gelişmiş ülkeler (den)” tarafından önerilen tezlerin “AGÜ’ler” tarafından kesin bir şekilde benimsenmesi bağımlılık ilişkisinin derinleşmesine neden olmakla birlikte Latin Amerika’da bu tezlerin sorgulanmasına da yol açmıştır.

Bu bağlamda 1940’ların sonunda faaliyete başlayan Latin Amerika Ekonomi Komisyonu (ECLA) temsilcisi olan Raul Prebish’in, az gelişmişlik analizi, bahsi geçen dönemde oldukça etkili olmaktadır (Başkaya, 2015, s. 68-69).

Prebish’e göre Latin Amerika’nın az gelişmiş olmasının nedeni uluslararası iş bölümünden kaynaklanmaktadır. Sanayi devrimi ile başlayan bu sebebin, genel olarak, farklı yapıdaki ülkelerin aralarındaki ticaretten ileri geldiği öne sürülmektedir (İşgüden, 1995, s. 157). Dolayısıyla ticaretin konu olduğu iki ülke arasında eşitsizlik artmaktadır (Köymen, 2017, s. 91). Yukarıda bahsedilen az gelişmişlik sorununu gidermek için; içe dönük, korumacı, ithalata dayalı bir sanayileşme öngörülmektedir.

Prebish'in merkez / çevre olarak ayrımını yaptığı söz konusu eşitsizliğin nedeni olarak arz ve talep koşullarındaki farklılıklar gösterilmektedir. Buna göre "AGÜ'ler" "GÜ'lerden" sanayi ürünleri ithal ederken bu ülkelere tarım ürünleri de ihraç etmektedirler. Öte yandan sanayi ürünleri talebinin gelir esnekliği yüksek iken, tarım ürünleri talep esnekliği düşüktür. Kısaca tarım ihracatından gelir elde eden ülkeler de fiyat dalgalanmaları olurken, sanayi ürünleri ihraç eden ülkelerin gelirlerinde istikrar mevcuttur (İşgüden, 1995, s. 158-159). Bu sebeplerden dolayı korumacı politikaları öne sürmüşlerdir.

Latin Amerika menşeli Yapısalcılık tezinde vurgulanması gereken birkaç nokta göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Ortodoks kuramlardan farklı bir bakış açısı sergilemeleri (konunun ilerleyen kısımlarında tartışılmaktadır), ikinci önemli nokta ise kapitalist sistemden tamamıyla kopmamalarıdır. Daha açık bir deyişle sermaye birikiminin aksamadan sağlanması gerekliliği üzerinde duran tezlerdir. Aynı zamanda savundukları ithal ikameci yöntemle yerli sanayi burjuvazisinin ön planda olmasına olanak sağlamışlardır (Gülalp, 1983, s. 119-124).

1960'lı yıllara gelindiğinde genel anlamda yapısalcı yaklaşımlar, özel anlamda Prebish'in teorisi, iflas etmiştir. Bu teori ile iki grup olarak bahsedilen "az gelişmiş" ve "gelişmiş ülkeler" arasındaki, dış dengede, eşitsizlik artmış, işsizlik ve ekonomide yabancı şirketlerin çoğalmasına neden olmuştur (İşgüden, 1995, s. 159).

2.2.2. Yapısalcı Tezlere Eleştirel Bir Yorum

Yapısalcı sistemin önde gelen teorisyenlerinden Prebish'in iki ülke arasındaki az gelişmişlik sorunsalını gidermek adına önerdiği, devletçi bir analiz, daha doğrusu, ithalata dayalı kalkınma stratejisi planlananın aksi bir gelişim göstermektedir. Buna göre "az gelişmiş" ve "gelişmiş ülkeler" arasındaki eşitsizlik devam etmekte ve bağımlılık ilişkisinin daha da derinleştiği bir yapı ortaya çıkmaktadır (İşgüden, 1995, s. 158-159).

Yukarıda aktarılan yapısalcı görüşün öne sürdüğü savın çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan tarıma dayalı sanayiden kopuş başlığında birebir uygulandığı

görülmektedir. Bu bağlamda 1960-1980 periyodunda Türkiye'nin deneyimlemiş olduğu, devlet öncülüğünde, planlar üzerinden kalkınma hamlesi özellikle tarım alanında dışa bağımlılığı artırmaktadır. Tarım girdilerinin ithali sonucu meydana gelen bu bağımlılıkta başat rol üstlenen dış dinamiklerin, Türkiye'deki iç dinamiklerle birlikte hareket ettiği görülmektedir. İç dinamiklerde baskın konumda yer alan büyük toprak sahiplerinin tarımsal desteklerden yararlandığı öte yandan küçük üreticinin ise üretim araçlarından mahrum bırakıldığı bir döngü ortaya çıkmaktadır. Küçük üreticinin toprağından koparılıp işçileşmesi uygulanan politikaların etkin olmadığı sonucunu çıkartmaktadır.

Yukarıdaki paragrafta yapısalci yaklaşımların eleştirisi ve bu yaklaşımların Türkiye'deki uygulama şekli özce aktarılmaktadır. Bu başlıkta amaçlanan olgu salt yapısalci tezlerin eleştirisini kapsamamaktadır. Bilakis çalışmanın çıkış noktası olan teori ile olgunun bağlantısının kurulduğu süreci açıklamaktır. Bu çerçevede, daha önce belirtildiği üzere, ikinci bölümde ikili yapı kuramlarında bahsedilen üç yaklaşımdan, özellikle, Washington uzlaşması yani neoliberal politikalar ele alınmaktadır. Bu teorinin önerdiği görüş, genel anlamda, rekabetçi bir anlayışla şekillenen piyasa ve devletin her yapıyı serbestleştirme, özelleştirme söylemi altında şekillenmesidir.

Bu çerçevede çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınan, 2000 sonrası tarım politikalarının yapısal dönüşümünde, tarım politikalarının özellikle 1990 sonrası, rekabetçi yapının hız kazanmasıyla, küresel sermaye aktörlerinin başrolde bulunması ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün genel belirleyiciliği içinde; IMF ve DB ile gerçekleştirilen stand by ve yapısal uyum anlaşmalarının Türkiye dahil "GOÜ'lere" şart koşulması süreci ön plana çıkmaktadır. Bu noktada çok uluslu şirketlerin egemenliğinin artması sonucu Türkiye tarım ürünlerinde dışa bağımlı bir konuma ulaşmaktadır. Bu bağlamda 1995 ve sonrasında DTÖ'nün "GOÜ'den" (Türkiye'de dahil) tarım ürünleri ticaretiyle ilgili gümrük tarifeleri ve ihracat sübvansiyonlarını indirmesi, yeniden düzenlemesi, istenmektedir.

Aynı zamanda yukarıda anlatılan süreci tamamlayan diğer aktörlerin, IMF ve DB, talepleri ise bazı tarım taahhütlerinin yerine getirilmesidir. Türkiye'nin devlet denetiminde olan, özellikle tarımla ilgili, kurumları özelleştirmesi ve tamamen tasfiye

sürecinin başlatılması istenmektedir. Bir üst satırda belirtilen KİT'lerin girdi üretim ve dağıtımında faaliyet gösteren kurumlar olması dikkat çekmektedir. 1980 sonrası Türkiye tarımının temel girdilerinden olan tohum-gübre ithalatında bağımlı bir yapı inşa etmesi yukarıdaki olguları destekler niteliktedir.

Tarımdaki yapısal dönüşümün hız kazanmasıyla- tarımsal desteklerin azaltılıp, girdi maliyetlerinin artması sonucu- üretici ya toprağını terk edip başka alanda işçileşecek ya da bulunduğu yerde, ucuz emek gücü olarak, işçileşecektir. Burada ise Soma örneği verilebilir. (Dördüncü bölümde detaylandırılmaktadır).

Burada anlatılan olguların Türkiye tarımında ortaya çıkarttığı yapı, genel itibariyle, üreticiyi mülksüzleştiren ve böylece daha çok kesimi işçileştiren, ucuz emek gücü haline dönüştüren bir yapı ortaya çıkartmaktadır. Toprakla bağı koparılan üretici göç etmek durumunda olduğundan başka alanlarda yedek sanayi yığının artmasına neden olmaktadır. Bütün bu durumlar, aslında, ilkel birikimi andıracak bir döngünün açığa çıkmasına neden olmaktadır.

Harvey'in (2004, s. 120-121) "el koyarak birikim" olarak adlandırdığı süreç ona göre devam eden bir sürekliliği kapsadığı için bir üst satırdaki kavramı kullanmayı tercih etmektedir. Buna göre, günümüzde uygulanan, KİT'lerin özelleştirilmesi, tarımın metalaştırılması ve üreticinin üretim araçlarından koparılacak emek gücünü satması gibi bir dizi özellikler, kapitalizmin doğası gereği yaşanan gelişmelerdir.

İlkel birikim Marx'ın analiziyle "üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir" (Marx, 2013, s. 687). Bu bağlamda, emek gücünü satarak, üretim araçlarından koparılan kesimin başka alanlarda ücretli işçiye dönüşümü yedek sanayi gücünün şişirilmesine neden olmaktadır.

Bir üstte vurgulanan unsurlar dahilinde, kırdan koparılan yığının şehirde aktif olarak çalışan emekçi üzerinde ücretlerin aşağı çekilmesi ve rekabet gibi konularda sermayenin baskısına maruz kalmasına neden olmaktadır. Sermayenin var olagelen bu iki kesim arasında karlı çıkan taraf olduğunu ve her zaman bu bahsedilen işsiz yedek yığına gereksinim duyduğu ifade edilebilir (Marx, 2013, s. 610-617).

Nihai olarak, yukarıda ele alınan metinde, özellikle kalkınma teorilerinin önermelerini, özellikle tarım başlığı üzerinden ele alındığında, Türkiye'nin deneyimlemiş olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye kalkınma sürecinde istenilen sonucu elde edememektedir. Dahası daha büyük bağımlılık ilişkileri üretecek şekilde kapitalist sisteme 1980 sonrası dönüşümle birlikte yeniden girmektedir. Burada verilen olgular ışığında çalışmanın çıkardığı önerme, özellikle bağımlılık ekolünün, belki bu kadar kökten bir çözüm olmasa da en azından Türkiye'deki tarım sektörünün kendi kendine yetebilmesi ve diğer ülkelere bağımlı olmadan tarımsal kalkınmanın finansman kaynağını kendi üretebilecek bir tarımsal üretim modelinin kurgulanması gerekmektedir. Daha açık bir söylemle Türkiye'nin tarımda yeni bir kalkınma stratejisine yani üretim planlamasına ihtiyacı vardır.

2.3. NEOMARKSİST VEYA BAĞIMLILIK EKOLÜNÜN KALKINMA ANLAYIŞI VE TARIM POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ İLİŞKİLERİ

2.3.1. Paul Baran: Ekonomik Az Gelişmişliğin Nedeni

Baran'a göre merkez ülkelerin gelişmiş olmaları, çevre ülkelerden elde edilen artığa bağlıdır ve çevre ülkelerden koparılan bu artık ise çevre ülkelerde az gelişmişliğe neden olmaktadır. Başka bir deyişle, az gelişmişliğin nedeni olarak sömürüyü işaret eden Baran, çevre ülkelerdeki artığın, sömürü yoluyla talan edilerek, merkez ülkelere aktarıldığını ve böylece merkezde iktisadi bir artığın oluşumuna zemin hazırlandığını ileri sürmektedir. Baran'ın savında devlet müdahalesi ve sanayileşmenin öncü bir pozisyonda olduğu, bağımlılık ilişkisinin ise yukarıda belirtildiği üzere ters yönlü bir ilişkiyi açığa çıkarttığı -yani birisi gelişirken diğerinin gelişmemesi- ifade edilmektedir.

Öte yandan Baran iki grup ülke arasında bağımlılığın oluşumunu hem iktisadi nedenlere hem de savunma alanındaki nedenlere bağlı olarak geliştiğini ifade etmektedir⁴⁷ (Başkaya, 2015, s. 79-80).

Yapılan literatür taramasında Baran'ın teorisi, genel olarak, dört ana hat üzerinden şekillenmektedir. Bunlar; emperyalizm, tekelci kapitalizm, sınıf ilişkileri ve iktisadi artıktır. Baran'ın analizinde, genel olarak, üretim aşamasındaki artı değer üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Marks'ın sınıf ilişkileri ve tekelci rekabet nosyonlarını kabul eden Baran (Kutlar ve Doğanoglu, 2007, s. 27-28) tekelci rekabet teorisinde büyük ölçekli sermayelerin rekabet akışını kısıtlayacağını belirtir. Aynı zamanda bu teoriye göre sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma dinamikleri ile ilintili olarak belli bir zaman sonra rekabetçi kapitalizmden tekelci kapitalizme geçileceği yani tek el pozisyonunun serbest piyasayı asimile edeceği vurgulamaktadır (Cebeci, 2012, s. 56-57).

Ekonomik az gelişmişliğin nedenini bağımlılık ekolü çerçevesinde açıklamaya çalışan Baran daha çok artı ve sınıf nosyonları üzerinde durmaktadır (Başkaya, 2015, s. 81).

Tarihsel bağlamda artık aktarımı merkantalist döneme kadar uzanır. Eskiden çevre ülkelerin Avrupa'nın egemenliğine girmesi ile devam eden süreç, günümüz koşullarında, yani çağdaş dönemde, emperyalizm olgusuyla devam ettirilmektedir (Öztürk N. 2005, s. 99).

Baran'a göre az gelişmişliğin sebebi iktisadi artığın kullanma şekliyle ilgilidir (Öztürk N. 2005, s. 98). Buna göre "AGÜ"lerin gelişmemiş olmasının nedeni kendi iç yapılarında, sınıfsal ilişkilerinde, aranmalıdır (Kaynak, 2011, s. 164). Baran'ın yukarıdaki satırda bahsettiği konu mevcut olan artığın ülke içinde yerli burjuvazi tarafından tüketilmesi ve kalan kısmının ise gelişmiş ülkelere, yabancı sermaye yoluyla, aktarılmasıdır. İşte burada değinilen nokta, yukarıdaki emperyalizm olgusunu da açıklamaktadır.

---

⁴⁷ Bu satırda açıklanan savunma alanındaki bağımlılık argümanını Lenin'in emperyalizmin artı değer üzerindeki vurgusundan yola çıkarak açıklar.

Baran bu şekilde “AGÜ”lerin elinde az bir miktar artık kaldığını ve bu artılla sanayiye yatırım yapmanın güçlüğüne vurgu yapar (Öztürk N. 2005, s. 98). Bu bağlamda az gelişmişlik olgusunu atlatmanın tek yolu yaratılan bu fazlanın ülke içinde, sanayi sektöründe, kullanılmasıdır. Tam bu noktada Prebish’in de tezinde önerdiği gibi devletçi bir sanayileşme kavramı ön plana çıkmaktadır.

Baran önerdiği bu ilerleme stratejisi ile devlet bünyesinde ağır sanayilerin kurulması önermesi yapar. Yapısalıcılardan ayrı bir sav olarak, (Kaynak, 2011, s. 164-165) ve mevcut sınıf ilişkilerinin hüküm sürdüğü düzenden- merkezdeki sömürgeciler ile ülke içindeki ticari sermayenin ortaklığı- uzlaşmadıkça sanayileşme ve az gelişmişliğin son bulmayacağını ifade eder. Bunun gerçekleşmesinin ön koşulu olarak kapitalist modelden çıkmayı öneren Baran, daha rasyonel olan sosyalist modeli tavsiye etmektedir (Başkaya, 2015, s. 81).

2.3.2. A. G. Frank: Az Gelişmişliğin Gelişimi

Frank’ın teorisi, Baran’ın teorisi gibi, az gelişmişliğin nedeni olarak; “GÜ”lerin “AGÜ”lerden sömürü yoluyla aldığı iktisadi artıktan olduğunu-daha doğrusu bu artığın kullanım şekliyle ilintili olarak- ve bu artığın aktarılmasında kapitalizmin tekelci yapısının etkili olduğunu ileri sürmektedir (Öztürk N. 2005, s. 99).

Yukarıda aktarıldığı üzere Frank’ın savında ana faktör, genel olarak, kapitalist sistemdir. Bu noktada Prebish’ten ayrıldığı olgunun tam da burada olduğu görülmektedir. Prebish’in savına geri dönüldüğünde emperyalizm karşıtı fakat kapitalist sisteme karşı durmayan salt eşitsiz değişime karşı duran bir korumacı devlet yapısını önermektedir.

Yapısalıcı görüşün öne sürdüğü ithal ikameci politikanın krize girmesi; hem “bağımlılık ekolünün” ortaya çıkmasına hem de Frank’ın “kapitalist sistemin dışına çıkma” analizini açıklamayı gerektirmektedir. (Gülalp, 1983, s. 119-125). Frank’ın az gelişmişliğin gelişimi teorisine göre, XV. yüzyıldan itibaren “az gelişmiş ülkelere” kapitalist bağlantılar empoze edilmiş; böylelikle pre-kapitalist tarımsal yapılar hızla

dağılmıştır. Bu durum dünya kapitalist ekonomisinin çevresine dahil olmayla devam etmektedir (Köymen, 2017, s. 91). Kısaca Frank, kapitalist üretim tarzının baskın olduğu “AGÜ”lerin “kapitalist” olduğunu ifade etmektedir (Başkaya, 2015, s. 81).

Bağımlılık modellerinde dünya iki kesimden oluşmaktadır. Frank bu iki kesimi metropol ve uydu ilişkisiyle açıklamaktadır. Buna göre hiyerarşik bir yapı sergileyen bu kesimlerde uydudan metropole iktisadi artık aktarılmakta yani uydu sömürülmektedir. Bunlara paralel olarak, sömürü işleminin hem ulusal hem de uluslararası boyutu da kapsayıp, bağımlılık ilişkisine neden olduğunu açıklamaktadır (Öztürk N. 2005, s. 100). Hiyerarşik yapı sergileyen, metropol-uydu ikilisinde en alt basamakta tarımsal üretimde emek harcayan küçük üretici yer alırken bir üst basamağında ise yerli büyük toprak sahipleri konumlanmışlardır. Bunların sırasıyla, ticari yolla, metropole ekonomik aktarım yaptığını, daha doğrusu sermaye birikimlerine katkı sunduğunu, belirtmektedir (Kaynak, 2011, s. 166).

Üçüncü dünya kuramlarını ya da neomarksist çözümlenmeleri Frank üç kategoride ele almaktadır. Buna göre, tarihsel bağlamda, az gelişmiş olmalarının ilk evresini siyasal bir olguya bağlayan Frank Latin Amerika'nın fetih süreci ile beraber, merkantalist dönemde, mevcut kaynakların sömürsünün fazlalaştığını söylemektedir. İkinci evrede ise; metropollerin kendi kültür, sınıfsal yapı ve ekonomisini çevre ülkelere dayattığını onların sahip olduğu bu yapıları değiştirmeye çalıştıklarını vurgulamaktadır. Son evrede ise, çevre ülkelerin içsel dinamiklerinde, yani yerel burjuvazisi, “lumpen burjuvazi” kesiminin doğduğunu ve bu kesimin merkez ülkelere iktisadi artığın aktarılmasında iş birlikçi olduğunu söylemektedir. Başka bir ifadeyle bu kesimin lumpen bir ilerlemeyi, yani sanal bir ilerlemeyi, ifade ettiğini belirtmektedir. Özce, monopolcü ticari ilişkilerin, uydu ve metropol arasında, hakim olduğu bir sistematik döngüden bahsetmektedir.

Frank'a göre “AGÜ”lerdeki az gelişmişlik sorununun çözülmesi eşitsiz değişim ilişkilerinin sonlandırılması için sosyalist sistemin devreye girmesi gerekmektedir. Nitekim bu dönüşümün sağlanması için önerilen sosyalizmin makul bir çözüm sunduğu kabul edilse de silahlı bir mücadelenin de kaçınılmaz olacağı belirtilmektedir (Öztürk N. 2005, s. 101).

Frank'ın savına karşı geliştirilen eleştirilerde mevcuttur. Eleştirilerin fazla olması nedeniyle, çalışmada, belli başlı yorumlara yer verilmektedir. Bu bağlamda Gülalp'ın de değindiği üzere (1983, s. 130) Frank'ın savında belirtilen uydudaki lümpen burjuva sınıfının metropole artık aktarması, yani kapitalist işleyişte gelişmenin olmayacağı, görüşünde bir takım çelişkiler mevcuttur. Buna göre yerel burjuvazi nosyonu Frank'ın çözümlemesinde olmamalıdır. 1930'lar dönemindeki gelişmelere göre krizin meydana gelmesi ve aktarılan artığın durmasına ve yurt içinde birikmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Frank'ın belirttiği sosyalizm çözümü değil, kendi kendine yeterli olan otarşi olmalıdır.

Diğer bir eleştiri ise, yer küre sisteminin iki kesimden oluştuğunu söyleyen Frank, mevcut üretim ilişkilerinin anlaşılmasında içyapının değerlendirilmesini yanlış analiz etmektedir. Frank'ın belirttiği gibi bir metropol-uydu süreci değil, uluslararası düzeyin etkin olduğu bir bağımlılık ilişkisidir (İşgüden, 1995, s. 162).

2.3.3. Samir Amin: Tıkanmış Kalkınma

Neomarksist ekolde Amin dünya ekonomisinin iki kesimden oluştuğunu ileri sürmektedir. Bunları merkez-çevre olarak nitelendiren Amin fonksiyonel bir tamamlayıcılık içinde bu iki kesimi hiyerarşik olarak sıralamaktadır. Amin'in savının ana temasından bahsetmeden önce bir üst satırdaki hiyerarşik sıralamadan bahsedilmesi, savı anlamada yardımcı olacaktır. Buna göre sıralamanın üst basamağında merkez olarak nitelendirilen ülkeler yer almaktadır. Bu ülkelerde gelişmiş teknoloji ve sermaye birikiminin fazla olması onların hem bağımsız merkezi ekonomiler olmasını hem de güvenli bir yapıya sahip olmalarını inşa etmektedir. Burada merkez ülkelerin belirtilen bu özellikleri, Ortodoks kalkınmacılardan olan Rostow'un tahlil ettiği kitle tüketim aşamasındaki toplumun, sanayileşmiş toplumların, özelliklerine benzemektedir.

Rostow'un tahlilinde ekonominin refahı tüketime bağlıdır. Daha açık bir deyişle, ekonominin talep boyutuyla ilgilenen Rostow, refah kavramında, tüketime dayalı bir tanımı vurgulamak istemektedir. Aynı zamanda, bahsedilen aşamada, başat olan

sektörlere dayanıklı tüketim malları ve hizmet sektörü- sermaye malları üreten sektörler- olarak belirtmektedir. Bu iki sektörde birbirini tamamlayıcı şekilde hareket ederek toplumun kalkınmasını sağlamaktadır. Bunlara paralel olarak, tarım ile sanayi arasında da tamamlayıcı bir ilişki mevcuttur.

Yukarıda değinilen güvenli bir yapıya sahip olmaları merkez ülkelerin diğer çevre ülkelere bağımlı olmadıkları sonucunu çıkartmaz. Aksine merkez ülkelerin uluslararası ticaret ilişkileri ile diğer ülkelere bağımlı olduğunu göstermektedir.

Çevre ülkelerin ekonomilerinde ise, yukarıda sayılan olguların tam tersi bir durum, dışarıya merkez ülkelere bağımlı bir yapı görülmekle birlikte; tarım ve sanayi arasında da tamamlayıcı bir ilişki de bulunmamaktadır. Dolayısıyla kalkınmayı sağlayacak fonksiyonel bir tamamlama olmayınca dışarının (Merkez ülkeler) teknolojisini ithal eden, ücretlerin düşük seyrettiği, lüks tüketim malları üreten sektör ile ihracata dayalı bir sektörün varlığı- temel (emeğe dayalı) ürünlerde uzmanlaşmış- hakim olmaktadır (Kaynak, 2011, s. 169-170).

Çevrede, bir üst paragrafta belirtildiği üzere, merkezdekine benzer bir tamamlama durumu olmadığı için sermaye malları üreten sektör ile çevrenin kendi sektörleri arasında verimlilik konusunda önemli ayrımlar bulunmaktadır. Buna göre pre-kapitalist üretim formasyonunda verimlilik düşükken, yabancı sermayenin hakim olduğu ihracat alanında yüksek verimlilik bulunmaktaydı. Buradan hareketle çevre ülkelerde farklı üretim yapıları söz konusudur (Başkaya, 2015, s. 85-88).

Amin'in soyut olarak nitelendirdiği, farklı üretim tarzları, iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri kapitalist üretim tarzı- üretim tarzının "saf" olması- diğeri ise "haraççı" olarak bahsettiği, prekapitalist, üretim tarzıdır. Bu iki farklı üretim yapısında da ana etmen ekonomik bileşendir. Dolayısıyla bahsedilen iki farklı yapıda pre-kapitalist yapılar ayrışık olurken, saf olarak nitelenen kapitalist kuruluşlar birbirine benzeyen bir yapı sergilerler. Amin bu farklılığı; çevre ülkelerin ekonomilerinde çarpıtma, dağılma, çözülme olarak görmekte (Amin, 2018, s. 50-52) ve temel olarak argümanı ise bu olguların analiz edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre kapitalist yayılma yukarıda bahsi geçen çevre ülkelerin içsel yapısında bozulma meydana

getirmekte ve bu ülkelerin kullanım amaçlı üretimde değişim amaçlı meta ilişkilerine geçiş, merkez ülkelerin söylemleri doğrultusunda, kolay bir şekilde olmamaktadır.

Merkezin, birikimi sağlamak adına bazen zorlu yöntemlere de başvurduğu görülmektedir. Yapılan bu geçişle çevre ülkelerde geçimlik üretim yapan kırsal döngü bozulmakta, toprak yoğunlaşması gibi bazı tarımsal sahayı çarpıtan gelişmeler yaşanmaktadır.

Çalışmanın da ana vurgusu bu noktada açığa çıkmaktadır. Eleştiriler kısmında detaylandırılacağı üzere, tarımdaki bu bozulma ile üretim araçlarını ithal etme hızlanmakta ve bu nedenle yerli sanayi- iç bütünlük- dağılmaktadır. Son tahlilde bağımlılık ilişkisinin kırsal alanın sömürülmesine yani merkezin istediği ucuz emek gücünün çevreden aktarılması yerli sanayinin çökmesine neden olmaktadır. Bu sebeple açığa çıkan işsiz emek gücü mülksüzleşmekte ve kentsel kesimde (hizmet) iş gücünü satacak imkan bulamazsa ya kırsal kesime dönmekte ya da kentsel kesimde iş aramaya devam etmektedir (Başkaya, 2001, s. 93).

Nihai olarak, yukarıda bahsedilenler doğrultusunda, Amin, çevre ülkelerin “az gelişmiş” olmalarını uluslar arası iş bölümüne bağlamakta (Amin, 2018, s. 157) ve bu döngüdeki hiyerarşik yapıyı kırmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Çevrede amaçlanan bir kalkınmanın olması için emperyalizm gibi bir olgudan kopuşun gerçekleşmesi sosyalist/halkçı bir kalkınmanın olması gerektiğini deklare etmektedir (Başkaya, 2015, s. 89).

2.3.4. Emmanuel: Eşit Olmayan Değişim

Neomarksist kuramların en temel argümanı AGÜ’lerden GÜ’lere kaynakların transferidir. “AGÜ”lerden alınan artık değer, ticaret yoluyla/finansal sistem veya iş gücü piyasaları yoluyla “GÜ”lere aktarılmakta ve böylece bağımlılık ilişkisi sürekli ve yeniden inşa edilmektedir. İşte tam bu noktada bahsedilen kaynak transferinde, diğer bağımlılık teorisyenleri gibi, Emmanuel’in savı ortaya çıkmaktadır. Emmanuel’in savında ücret önemli bir konumda bulunmaktadır. Buna göre eşitsiz mübadelenin

oluşmasında temel nokta “gelişmiş” ve “gelişmemiş ülkeler” arasında yapılan ticarettir. Yapılan bu ticaretin gelişmemiş (“az gelişmiş”) ülkelerin aleyhine olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de Marksist bir terminolojiyle hareket etmektedir (Başkaya, 2015, s. 89).

Emmanuel’in savını detaylı açıklamadan önce Marks’ın emek-değer teorisinden kısaca bahsedilmesinde yarar vardır. Değer teorisi, genel olarak, geleneksel iktisat teorisindeki ifadesiyle salt iktisadi alana özgü ilişkileri ele alarak emek ile birlikte, metaların miktar ve fiyatlarındaki değişimi incelemektedir (Desai, 2009, s. 9).

Özel olarak Marks’da ise, değer teorisi, salt iktisadi alanla sınırlı olmayıp, toplumsal ilişkileri analiz eden ve bu ilişkiler arasındaki içsel unsurları sentezleyen bir dizi referansları işaret etmektedir (Ercan, 2006, s. 55).

Buna göre, emek-değer teorisi, kapitalist toplumun niteliklerini bütüncül olarak ifade eden sistemi anlatmaktadır. Bu bahsedilen sistemde asli unsur olarak toplum öne çıkmaktadır. Toplumun sınıflara ayrışmasında önemli bir etken olan değer nosyonu üretim araçlarından koparılan emekçi ile emekçinin artı ürününe el koyan kapitalisti ifade etmektedir. Tabi burada ifade edilen teorinin anlaşılması, sömürü kavramının deklare edilmesinden geçmektedir (Desai, 2009, s. 10).

Sömürü kavramının irdelenmesi uzun bir açıklamayı gerektireceğinden değer teorisindeki yerine değinmekle yetinilecektir. Ele alınan, değer teorisinde, değişimin alt yapısındaki sömürü ön plana çıkartılmaktadır. Yani emekçi ile emekçiyi çalıştıran kapitalist arasındaki sömürünün gerçek yüzü olan, meta ilişkisi, ifşa edilmektedir (Desai, 2009, s. 15).

Değerin kendisinin emek olduğunu ifade eden Marks, metalara içkin olan bu kavramın, daha açık bir söylemle, emek süresinin değer teorisi ile bağlantısını yaparak kapitalist toplumu bütünlük içinde analiz etmektedir (Ercan, 2006, s. 37). Emmanuel’in ileri sürdüğü ticaretteki eşitsiz değişimin sentezi bu noktada açıklanabilir. Emek süresi ile verilmesi planlanan örnek Emmanuel’in varsayımları açıklandıktan sonra ifade edilmektedir.

Emmanuel'in, soyut ifadelendirmesinde, "uluslararası değerler" ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde, meta ve sermayenin hareketli olduğunu fakat emeğin hareketsizliğini varsayarak (Amin, 2018, s. 220) iki ülke arasındaki ("gelişmiş" ve "az gelişmiş") ticarete "az gelişmiş ülkenin" aleyhine işleyen bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

Daha açık bir deyişle ücreti bağımsız bir değişken olarak nitelemektedir. Bu nitelemesi ile diğer teorisyenler tarafından eleştirilmektedir. Özellikle Amin marjinalist bir model olduğunu ileri sürmektedir (Amin, 2018, s. 221). Kısaca ifade edilirse, "az gelişmiş" olan ülkelerde ücretler "gelişmiş ülkelere" kıyasla daha düşüktür. Bu farklılık fiyatlar üzerinden değerlendirildiğinde, aynı emek süresi sarf edilen belirli bir meta, "AGÜ"lerde daha düşük bir fiyatla piyasaya satılmaktadır. Buradan hareketle iki ülke arasındaki emekçilerin aynı işi yapmalarına rağmen AGÜ'deki işçinin daha az ücret alması hem sömürü ilişkisinin "AGÜ"lerde derinleşmesine hem de iki ülke arasındaki adaletsiz işleyişe neden olmaktadır (İşgüden, 1995, s. 160). Bu eşitsiz değişim koşullarında ücret farklılığı olduğu bir üst satırda belirtilmektedir.

Bu konuyu Emmanuel'in verdiği bir örnekle açıklamaya çalışalım. Afrika kıtasında yer alan bir emekçinin harcadığı emek süresi ile ABD'de yer alan bir emekçinin harcadığı emek süresinin eşit olduğunu ve bunun sebebinin ise, Marks'ın da ifade ettiği üzere, her iki koşulda da "emek ürünlerinin" uluslararası metalar yani uluslararası değerler olduğunu ifade etmektedir (Amin, 2018, s. 224).

Emmanuel'in geliştirdiği teoride uluslararası ticaretin (yani Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisinin) her iki ülke açısından, hem "az gelişmiş" hem "gelişmiş ülke", açısından fayda sağlayacağı argümanı sorgulanmaktadır (Kaynak, 2011, s. 172).

Emmanuel, diğer teorisyenler gibi, çeşitli eleştirilere maruz kaldıysa da kendisinin ileri sürdüğü tezde "AGÜ"lerin nasıl bu bağımlılık ilişkisinden kurtulacağına dair somut bir önerme geliştirmemiştir. Buradan hareketle Emmanuel, "AGÜ"lerin yapması gereken bazı önermelerde bulunmaktadır. Ona göre ücretlerin yükseltilmesi iç pazarı büyütürken kalkınmayı sağlayacak ve sanayileşmeyi teşvik etmektedir. Fakat bu

önergelerinin nasıl uygulanacağına dair bir yöntem belirtmemektedir (Başkaya, 2015, s. 93).

2.3.5. Bağımlılık Tezlerine Eleştirel Bir Yaklaşım

Bağımlılık yaklaşımlarının ya da üçüncü dünya kuramlarının temel argümanı “AGÜ’deki” artık değerın ticaret, finansal ve iş bölümü yoluyla “GÜ”lere aktarılmasını, yani kaynak transferini, ön plana çıkartmaktadırlar. Başka bir deyişle; gelişmemiş olarak adlandırılan ülkelerin sorunlarını, istek ve beklentilerini ana merkezlerine alarak, Ortodoks yaklaşımın benimsettiği görüşlerin aksi bir görüş ortaya sunmaktadırlar.

“AGÜ’lerin” lehine olarak görülen bu yaklaşımlar, genel olarak, bahsi geçen ülkelerde az gelişmişlik sorunsalının nedenleri üzerine odaklanmakta ve bu sorunun nasıl olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla pratikte uygulanabilecek somut bir olguyu öne sürememektedir. Daha çok merkez-çevre, metropol-uydu ikilemleri üzerinde durmakta ve sömürünün yapıldığı “AGÜ’lerdeki” sınıfsal analizi göz ardı etmektedir (Başkaya, 2015, s. 95-96).

Daha açık bir söylemle dış dinamiklere vurgu yaparak iç dinamiklere yeterli önem verilmemektedir (Öztürk Ö. 2006, s. 243). Bu da hem bağımlılık hem de yapısalcı yaklaşımların dünya ölçeğinde “bilim temelli” teoriler olarak görünmesini engellemektedir (Öztürk N. 2005, s. 127).

Bu bölümde kalkınma kuramları ele alınmış ve Türkiye’nin kalkınma süreci ile ilişki noktaları işaret edilmeye çalışılmıştır. Bir sonraki bölümde planlı kalkınma politikaları ile içe dönük/ithal ikameci büyüme modelini gerçekleştirmeye çalışan Türkiye’nin bu deneyiminde tarım sektörünün bu gelişmelerden nasıl etkilendiği ele alınmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIMA DAYALI SANAYİDEN KOPUŞ SÜRECİ

3.1. PLANLAMA ANLAYIŞININ TARIMSAL POLİTİKALARI BİÇİMLENDİRMESİ: 1960-1980 DÖNEMİ

1960-1980 döneminde yaşanan bazı dönüm noktaları ve bu gelişmelerin Türkiye'nin tarım politikalarının şekillenmesinde nasıl bir rota belirlediği bu bölümün ana eksenini oluşturacaktır. Bu çerçevede yapılan literatür taramasında dönemin temel belirleyicisi olan iç ve dış dinamikler tespit edilerek politikaların belirlenmesinde bu dinamiklerin ilişkisi kurulacaktır.

Bölümde anlatılacaklar kısaca şu şekilde özetlenebilir. Sermaye birikiminin hedeflendiği bu dönemde devlet eliyle sanayileşme çabalarının ön planda olduğu görülmektedir. Bununla beraber üretim sürecinde aktif bir rol oynayan devletin müdahaleci düzenlemelerinde sosyal devlet anlayışı ön plandadır. Bu çerçevede oluşturulan planlar ile kalkınma hamlesinin tarımsal yapıyı nasıl dönüştürdüğü aktarılacaktır. Aynı zamanda ithal ikameci politikaların aktif olarak kullanıldığı dönemde, karar alma süreçlerinde ulusal sermayenin kendi iç bünyesinde bazı fikir ayrılıkları yaşadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Kamu ve özel sektörün iş birliği içerisinde hareket ettiği dönemde, tarımdan sanayi kesimine bir gelir aktarımının mevcut olduğu ve buna bağlı olarak uygulanan tarım politikalarından büyük toprak sahibi kesimlerin yararlandığı ancak küçük köylü kesimin süreçten çok yararlanamadığı görülecektir. Çalışma açısından diğer önemli bir konu ise, sermaye fraksiyonlarındaki değişimdir.

Korumacı anlayışın şekillenmesiyle birlikte üretken sermaye birikimine doğru bir evrilme yaşanacaktır. Son olarak endüstriyel tarıma geçişin ülkedeki tarımı nasıl olumsuz etkilediği ve bu bağlamda tarımsal üretimden kopuşun kırdan kente göçü beslediği bir mülksüzleştirme eğilimi olduğu incelenmeye çalışılacaktır.

Türkiye ekonomisindeki kötüye gidiş 1950'lerin ortalarından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle tarım alanındaki girdilerin ithali (traktör) ile alınan dış yardımların başlangıçta tarımsal üretim ve ihracat artışına bağlı olarak olumlu bir tablo sergilediği görülür. Fakat sonrasında bir üst paragrafta vurgulanan görece olumlu gelişme ekonomideki darboğaz nedeniyle negatif bir yönde değişmiştir (Ulukan, 2009, s. 104). Bu çerçevede Türkiye ekonomisinin toparlanmasını sağlamak adına ABD'den dış yardım talebinde bulunulmuştur. Nitekim yapılan bu talep ABD tarafından kabul edilmemiştir.

Borç verme koşullarının arasında ekonominin yönetilmesi amacı güdülmekle birlikte Türkiye'ye dış borç veren kesimlerin (IMF/DB) burada kendi menfaatlerini düşündüğü de söylenebilir (Akçay, 2006, s. 232). Bu bağlamda iktisat politikası uygulamalarının planlar üzerinden yürütüleceği dönemde kalkınma hamlesini gerçekleştirmek için ithal ikameci sanayileşme modeli uygulanmış, devlet korumacı bir rol üstlenmiştir. Bahsi geçen stratejiyle birlikte (Ulukan, 2009, s. 105) sermaye fraksiyonlarında da bir değişim görülecektir. Sermaye birikiminin tıkanıdığı 1950'li yıllarda öne çıkan sermaye biçimi ticari sermayedir. Tarımsal üretim ve ticari sermaye birikiminde belirli bir aşamaya gelindiğinden yeni dönemde devletin de korumacı politikaları eşliğinde üretken sermaye birikiminin koşulları oluşmuştur. Başka bir ifadeyle, tarım odaklı birikimden sanayi odaklı birikime geçiş yaşanacaktır. Üretken sermaye birikimine geçiş için ise daha önce yaratılmış artı – değere⁴⁸ ulaşılması öncelikli şart olarak belirlenmiştir (Tuna, 2011, s. 147-148).

Sanayi sermayesi için iç pazarın oluşum sürecini Marx (2013, s. 715) şu şekilde açıklamaktadır: Çiftçi nüfusunun önemli bir çoğunluğunun tasfiye edilmesi, sanayi burjuvazisi için, kır proleterleri ile birlikte bunların kendi geçim araçlarını ve emek

---

⁴⁸ Bu konuyla ilgili geniş bilgi dökümü için bkz. (Tuna, 2011, s. 148)

maddelerini serbest hale getirilmekle kalmaz aynı zamanda bir iç pazarı da yaratmış olacaktır.

1960-1980 döneminde üretim araçlarından yoksun kalan kır işçilerinin mülksüzleşerek kırdan kente göç etmesi ve işçileşme aşamaları konunun ilerleyen bölümlerinde anlatılacaktır.

1960-1980 arası dönem yukarıda da bahsedildiği üzere iç pazara ve tarımda yerli üretime dayanan bir süreci inşa etmektedir (Ulukan, 2009, s. 105). Bu süreçte girdi ithalinin başlamasının ardından bu girdilerin montaj ve üretiminin yapıldığı, fordist üretim tarzının⁴⁹ etkin olduğu hızlı bir sanayileşme süreci ön plana çıkar (Gözen, 2001, s. 62). Bu dönemde sanayi odaklı birikim hedeflendiği için tarımdan sanayiye bir kaynak aktarımı gözlenmiştir. Ancak, devletin iç yapısında bahsi geçen kaynak aktarımı⁵⁰ ile ilgili olarak ihtilaf içinde olan üretken sermaye ile ticari sermayenin çıkarlarının artı-değerin bölüşülmesi konusunda zıtlaştığı görülmektedir (Akçay, 2006, s. 238-241).

Planlı bir kalkınmanın hedeflenmesiyle sanayiye aktarılan kaynağın sanayi burjuvazisi için yararlı olduğu şu verilerden de anlaşılmaktadır. Tarım için hedeflenen oran %4 seviyesinde seyrederken sanayi sektörü için bu oran %12 seviyesinde gerçekleşmiştir (Dişbudak, 2008, s. 217). Ülke içindeki sermaye gruplarının kararlarında bazı zamanlar ihtilaf yaşansa da genel itibariyle taleplerinin birbiriyle uyum halinde olduğu görülür. Dönemde sanayi sektörünün artı – değere ulaşması için gerekli olan bütün kolaylıklar sağlanırken sanayi burjuvazisinin istekleri ile sermayenin yoğunlaşması süreci daha da hız kazanmıştır (Tuna, 2011, s. 162-163). Aynı zamanda üretken sermayenin üretim araçlarına kolay erişebilirliğinin yanında (Tuna, 2011, s. 163)

---

⁴⁹ Fordist birikim rejimi ikinci dünya savaşı sonrası toplumun iktisadi ve siyasi dinamiklerinin belirlediği kapitalizmin tarihsel sürecinde ortaya çıkan bir rejimdir. “Fordizm” olarak tanımlanan bu rejim Keynes’yen iktisat politikaları ile bütünleşen kitle üretim ile tüketimine dayanan bir rejim olarak nitelenir (Demir, 2008, s. 3).

⁵⁰Tarımdan sanayiye kaynak aktarımı ilk planda da belirtilmekle birlikte, ilk planlamanın yapım aşamasındaki gelişmeler aktarılmıştır. İlk plancuların istifası ile devam eden süreçte devletin iç yapısındaki sınıfsal ayrım, güç mücadelesi de, anlatılmaktadır (Akçay, 2006, s. 237-241). Başka bir çalışmada ise sermaye içi bileşenlerin uyumlu hareket ettiği de eklenebilir (Dişbudak, 2008, s. 218).

kamu ve özel sektör arası iş birliğinin özel sektöre avantaj yaratacak biçimde olduğu bir durum söz konusudur.

Özel sektörün, girdi temini, vergi muafiyetleri ve gümrük duvarları sayesinde uluslararası rekabetten korunması (Tuna, 2011, s. 162-168) sağlanırken, kamu sektörü KİT'ler⁵¹ vasıtasıyla girdi ve ara malı üretiminde yoğunlaşmış, üretilen ürünler ise özel sektöre sermaye birikimini kolaylaştıracak şekilde maliyetin altında bir fiyatla satılmıştır (Tuna, 2011, s. 162). Bu çerçeveden bakıldığında dönemde kamu sektörünün çeşitli kanallarla fon aktarmak suretiyle özel sektör gelişimine katkı sağladığı görülmektedir.

Özel sektörün dayanıklı tüketim malları üretimine yoğunlaşması ile hızlı sermaye birikimi gerçekleşirken, kamunun ise daha çok ara ve girdi malı üretimine odaklandığı (Tuna, 2011, s. 212-224; Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 151) görülmektedir.

Kısacası; 1960 dönemi itibariyle sektör I (üretim malları) dışardan temin edilirken, sektör II (tüketim malları) ülke içinde üretilmektedir. Sanayiye ait üretim mallarının dışardan alınması (Önder, 2003, s. 274) 1978⁵² yılında döviz kaynaklı bir krizi tetikleyecektir.

1960-1980 yılları arasında tarım politikaları kapsamında uygulanan ürün destekleri sayısı artırılmıştır. Üretici odaklı pazar-fiyata dayalı destekleme kapsamında (Günaydın, 2010, s. 168) yoğun tarıma (modern) geçişle birlikte 1960'larda desteklenen ürün sayısı 7 iken (findık, zeytinyağı, pamuk, tiftik, antepfıstığı), 1970'lerin sonunda 19'a (arpa, mısır, buğday, pamuk, kuru üzüm, canlı hayvan vb.) çıkarılmıştır (Kazgan, 2003, s. 381).

Yoğun tarıma geçiş ile birlikte sanayi girdilerinin teminini sağlamak adına⁵³ ülke içinde KİT'lerden faydalanılmıştır. Yukarıda KİT'lerin bu bağlamdaki görevlerine değinilmiştir. 1960'lardaki modern tarımda KİT'ler büyük ölçüde genişletilmiş (Oral, 2015c, s. 177) ve aynı zamanda Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) ile Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR) gibi tarımsal KİT'ler kurulmuştur. Mevcut durumdaki

⁵¹İlerleyen paragraflarda KİT genişlemesi anlatılacaktır. Ayrıca 1963 yılındaki holdingleşmenin başlamasıyla birlikte Koç Holding gelişim süreci için bkz. (Tuna, 2011, s. 212-219).

⁵² 1978 yılında IMF ile görüş ayrılığı ilerleyen paragraflarda detaylandırılacaktır.

⁵³ Artı ürüne daha kolay erişebilmek

kooperatiflere⁵⁴ yenileri (Aysu, 2014, s. 579) eklenerek artı değer üretimi kolaylaştırılmıştır. Buraya kadar KİT'lerin genişletilmesi ve tarımdan, tarım dışına aktarılan bir gelirden bahsedildi. Aktarılan bu gelirlerin çoğunluğundan büyük toprak sahiplerinin faydalanacağı ilerleyen pasajlarda açıklanacaktır. Bunun yanı sıra uygulanan politikaların, Türkiye'nin demografik değişimi üzerindeki etkisini ve üçüncü bölümün başlığını da oluşturan kırdan kopuş süreci analiz edilecektir.

1960 – 1980 arasındaki demografik değişim şu şekilde gelişmiştir. 1960 yılında istihdam içinde tarımın önemi devam etmekle birlikte, tarımın istihdamdaki oranı %70 seviyesinde iken, bu oran 1980'lere gelindiğinde %50 dolayında gerçekleşmiştir (Şengül ve Sarıbal, 2015, s. 134).

Tarımsal faaliyetin önemli ölçüde azalmasının yanında 1950'lerde başlayan makineleşme sürecini takiben kırdan kopuşun yaşanması kır nüfusunda azalmanın olduğunu göstermektedir. 1960'larda kır nüfusu %68 civarında iken, 1980 sonlarında bu oranın %47'ye düştüğü (Şengül ve Sarıbal, 2015, s. 133) görülür.

Tablo 3: GSMH : 1970/ 1980 Cari Üretici Fiyatlarıyla % Değişim Payı

YILLAR	SEKTÖRLER	
	TARIM	SANAYİ
1970	37,3	17,2
1975	33,8	17,7
1980	26,1	19,3

Kaynak: (Dişbudak, 2008, s. 230)

Tablo 3'e bakıldığında sanayi sektörünün payının giderek arttığı öte yandan tarım alanında ise aynı dönem itibariyle oranın gittikçe azaldığı görülmektedir.

⁵⁴ Mevcut durumdaki TSKB (Fiskobirlik, Tariş, Çukobirlik, Antbirlik, Güneydoğubirlik, Taskobirlik) ve eklemlenen kurumlar ise Trakyabirlik, Karadenizbirlik, Tiftikbirlik vb. olarak sıralanır (Aysu, 2014, s. 579).

Fordist üretim tarzının belirleyici olduğu 1960'lı yıllardaki diğer bir önemli gelişme ise yoğun tarıma paralel olarak inşa edilen yeşil devrim dönemine girilmesidir. Bahsi geçen dönemde özellikle girdi kullanımındaki yaygınlık hız kazanmış, kimyasal gübre ve ilaçlar/ sulama / iyi kaliteli tohumların vb. olmakla birlikte yüksek düzeyde verim elde edileceği ifade edilmiştir (Kazgan, 2003, s. 373-374; Ulukan, 2009, s. 106). Öngörülen yüksek düzeyde verimlilik endüstriyel tarım için önemli bir yer teşkil etse de Türkiye açısından ve özellikle doğadaki canlılar üzerindeki zararları (Özkaya, 2015, s. 363) tartışma konusu olacaktır.

Toprak, hava ve suyun yanı sıra gıda olarak tüketilen hububat, meyve ve sebzenin besin kalitesinin düşmesi ata tohumlarındaki azalış Türkiye'nin kendine yeten bir ülke konumunu kaybettiğini göstermiş olur. Ayrıca, küresel güçlerin elinde bulunan (tohum, ilaç vb.) girdilere bağımlılığın giderek artması (Özkaya, 2015, s. 356) Türkiye açısından tarım alanında geriye gitmenin hızlandığı bir yapıya dönüşümün başladığını gösterir.

Endüstriyel tarıma geçişle beraber daha önce de değinildiği üzere, tarımsal girdi kullanımındaki artış yaygınlık kazanmıştır. 1960'lı yıllardaki bu gelişmeyle bir taraftan tarım alanında yüksek düzeyde verim artışı sağlanacağı ifade edilirken, bir taraftan da tarımda gelir adaletsizliğinin ortadan kalkacağı ileri sürülmüştür. Bu nedenle Türkiye gibi bir çok "AGÜ"de ithal tarımsal girdilerin desteklenmesi ve sulamanın teşvik edilmesi sağlanmıştır. Nitekim, masraflı ithal girdi sübvansiyonları nedeniyle tarımda uygulanan destekleme politikalarından ve teknolojik gelişmelerden çoğunlukla büyük toprak sahipleri⁵⁵ faydalanmıştır. Bu durumun ise tarımdaki gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilediği belirtilmektedir (Ulukan, 2009, s. 106; Köymen, 2017, s. 136-140).

Küçük çiftçi nüfusunun önemli bir bölümünün⁵⁶ tasfiye edilme aşamasının iç pazarı oluşturduğu Marx'a referans verilerek metin içinde ifade edilmişti. Meydana gelen bu döngüyü de içerecek şekilde 1960-1980 döneminin temel eğilimi olan sanayiye

---

⁵⁵ Tarımsal desteklerden yararlanan hububat ve pamuk üreticilerinin işletme büyüklükleri dağılımı ile hububat üreticilerinin desteklemeden faydalanma oranları için bkz. (Köymen, 2017, s. 138-139).

⁵⁶ Sanayi burjuvazisine kaynak aktarmak adına gerçekleşmiştir.

canlandırmak adına üretim araçlarından mahrum bırakılan kır nüfusunun mülksüzleşme süreciyle kırdan kente doğru bir göç başlamıştır (Tuna, 2011, s. 167-172).

Dönem boyunca kapitalist birikimin devamını sağlamak için artı değeri arttırma çabasında olan üretken sermayenin emek gücünü satarak işçileşen bir yığına ihtiyacı vardır. Marx, üretim araçlarından mahrum bırakılan bahsi geçen kitlenin tarihsel döngü içindeki yerine ilkel birikim adını vermektedir (Marx, 2013, s. 687). Bununla birlikte kapitalist işleyişin tarım alanında kendini konumlandığı süreçte, artı değere ulaşma çabasının, kır emekçisine duyulan isteği görece azaltacağını ve buradaki emekçilerin tasfiye edileceğini belirten Marx (2013, s. 620) kapitalist sistemin devamı için kır emekçisinin ücretli işçiye dönüştürüldüğünü anlatır.

Marx'a referansla verilen ilkel birikim örneğinin ardından 1960-1980 döneminde kır nüfusunun mülksüzleşerek işçileşmesi ve kırdan kente göç süreci dönemin önemli gelişmeleri arasındadır. Bu bağlamda kırdan kente göç sürecinde, kırsal kesimde kopuşa paralel olarak kentlerde büyüyen işgücü piyasalarının cazip hale gelmesi söz konusudur. Kırsal kesimde topraklarından olan kitleler kentlerde imalat ya da inşaat sektörlerinde enformel sistemin açığa çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Keyder ve Yenal, 2015, s. 147-148).

1960-1980 döneminin önemli uğrak noktalarından toprak reformu konusuna değinmek çalışmanın belirleyiciliği açısından fayda sağlayacaktır. Sanayi burjuvazisinin taleplerini gerçekleştirmek için kır alanında daha önce denenmiş olan reform tekrar gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede dönemde görece güç kazanan kesim (sanayi burjuvazisi); kırsal alanda hakim pozisyonda olan büyük toprak sahiplerinin iktidarla olan bağlantısını kopararak iç pazarın büyütülmesini sağlamak amacıyla toprak reformunu⁵⁷ gerekli görmüştür. Aynı zamanda topraksız çiftçinin ihtilalci bir yapı sergileyerek dönemin hükümetini engellemesi önlenmek istenmiştir (Oral, 2006, s. 52). Bu bağlamda yeniden yapılanma işleminin toprak dağılımının adaletsiz ve küçük

---

⁵⁷ Toprak reformunu destekleyenler Cumhuriyet Halk Partisi ve üyeleridir (Köymen, 2017, s. 144).

çiftçinin yoğun yaşadığı Şanlıurfa’da yapılması kararı alınmıştır⁵⁸. Buna yönelik olarak, 1973 yılında Şanlıurfa’nın reform kapsamında pilot bölge seçilmesini öngören yasa⁵⁹ yürürlüğe girmiştir.

Yasa sonucunda kamulaştırılan 1,7 milyon dekar arazinin salt 1/10’u dağıtılmıştır. Yeniden yapılanma adı altında yapılan işlem küçük toprak sahibi yerine toprakta egemen güce sahip olan büyük toprak sahiplerinin işine yaramıştır. Bahsi geçen uygulama sonucu 1973 yılında çıkarılan yasaya⁶⁰ göre hazinenin kamulaştırdığı arazilerin üçte ikisi önceki sahiplerine iade edilmiştir (Oral, 2006, s. 52-54).

Kapitalist ülkelerde 1950-1970 arası dönemde üretken sermayenin uluslararasılaşma süreci ile birlikte yeniden yapılanma aşaması ön plana çıkarken, “AGÜ”lerde planlar üzerinden kalkınma çabaları öne çıkmaktadır. Bahsi geçen dönemde “AGÜ”lerde planlama olgusunun meydana çıkışı iktisat yazınında⁶¹, gelişme/kalkınma kuramıyla, bağlantılıdır (Akçay, 2006, s. 230-231; Köymen, 2017, s. 86).

Türkiye’de planlı bir kalkınmanın oluş aşaması üçüncü bölümün giriş kısmında ifade edildiği üzere, uluslararası kuruluşların (IMF/DB) çıkarlarını gözetten bir süreç ile içerdeki sermaye sınıfının kendi iç yapısındaki aktörlerin bir araya geldiği bir yapıyı ortaya çıkarmıştır (Akçay, 2006, s. 232). Bir üst satırda belirtildiği üzere planlamanın özde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin ortaya çıkışı hem içerdeki hem de dışardaki koşulların etkisini barındırması sebebiyle 1960 yılında ekonomi kalkınma planları eliyle biçimlendirilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 145).

---

⁵⁸ Büyük toprak sahiplerinin güçlü durumda olması Şanlıurfa ilinin pilot bölge seçilmesinde etkili olmuştur.

⁵⁹ 1973 yılında 1757 sayılı Toprak ve Tarım reformu Yasası yürürlüğe girmiştir. Ve yasa iptali 10 Mayıs 1977 yılındadır. Detaylı bilgi dökümü için (Köymen, 2017, s. 141-145).

⁶⁰ Küresel sistemin ve yerli tekeli sermayenin pazarının geliştiği bu süreçte yoksul köylüye dağıtılmak için kamulaştırılan arazilerin eski sahiplerine iade işlemi için 1984 yılında 3083 sayılı Sulama Alanlarına ait toprak reformu yasası çıkarılmış ve önceki yasadan daha çarpık bir süreç ortaya çıkmıştır (Oral, 2006, s. 53).

⁶¹ Gelişme iktisadı ile ilgili detaylı bilgi için (Türkay, 1995, s. 167-202).

3.1.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi

Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan kalkınma planlarından ilki 1963 yılında faaliyete geçirilmiştir. Buna göre planın hedefleri arasında sırasıyla; ulusal yıllık gelirin %7'lik bir artışa erişimi, istihdam meselesi ile ilgili tedbirlerin alınması ve dış ödeme sorununun giderilmesi⁶² gibi hedefler sıralanabilir. Bunun yanı sıra sektör bazında tarım ve sanayinin istikrarlı bir ilerleme göstermesi de yukarıdaki satırda sıralanan diğer hedefler arasındadır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 148-149).

Devletçi yapının başat olduğu Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)⁶³ genel olarak; kamu sektörü için emir verici bir nitelik taşıırken, özel sektör için yol gösterici bir özellik taşır (Pektaş, 2014, s. 62). Plan çerçevesinde ön görülen kalkınma ve koruma odaklı hedefler, “AGÜ”lerde, bir bütün olarak ele alındığında dış ticaretin dengeye ulaşmasında önemli bir uğrak noktası olmakla beraber; bebek sanayilerin⁶⁴ korunması gerekliliği de vurgulanmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 316).

BBYKP'nin de tarım ve sanayinin dengeli bir gelişim göstermesi planın ana amaçları arasında yer almıştır. Tarım alanına ilişkin önerilen başlıklar ise; gelir ayırımının, istihdam sorununun giderilmesi, tarım alanı dışında iş imkânı sağlamak adına faaliyetler, kırdan koparak şehre giden kesimin çarpık kentleşmeye yol açmasını önlemek gibi konular tarım alanıyla ilişkili kalkınma hedefleri olarak vurgulanabilir.

Bir üst paragrafta bahsedilenlere ek olarak, BBYKP üretim verimliliğinin artışı için tarım ve toprak reformunun yapılması gerekliliği vurgulanmakla birlikte, tarımsal girdilerde çiftçiye ucuz finansman sağlanması için sübvansiyon yoluyla ürünlerin korunması da amaçlanmıştır (Bakırcı, 2007, s. 112). Fakat bu muhafazanın

---

⁶² ithalat yerine yerli üretimin tercihi

⁶³ 3 Aralık 1962'de Resmi Gazetede yayınlanan BBYKP 1963-1967 yıllarını içine almaktadır (Bakırcı, 2007, s. 104).

⁶⁴ Yeni doğan sanayi adı altında vurgulanan sanayiler genel olarak dış rekabetten etkin bir şekilde korunmayı ve sonrasında ülke içi üretim büyümesini tamamladıktan sonra dış pazarlarda rekabet edecek bir nitelik (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 316) kazandığında korumanın kaldırılması öngörülür.

kooperatiflerin⁶⁵ ilerlemesi sağlanıncaya kadar sadece belli başlı ürünler kapsamında olacağı da belirtilmektedir (Önal, 2012, s. 128).

Yukarıda verilen teorik bilgiler ışığında beş yıllık kalkınma planlarını incelemeye devam edelim. BBYKP çerçevesinde, üçüncü bölümün başında ifade edilen Türkiye'deki sermaye gruplarının⁶⁶ artı değerın bölüşülmesi konusunda bazı ihtilaflar yaşadığı özet bir bilgi olarak aktarılmıştır. Buna göre planda⁶⁷ hedeflenen %7'lik büyüme hızına erişim için finansman kaynağını sağlama konusu plancılar ve hükümet arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda sanayi birikimi odaklı plancılar tarımın vergi kapsamına alınmasını savunurken, diğer taraf ise finansmanı borçlanarak halletme yolunu önermişlerdir. Planlı ve kalkınmacı bir modeli savunan tarafın istifaları sonucu gelişen süreç, Türkiye'deki sermaye gruplarının çıkarlarının uzlaşması ile devam etmiştir (Akçay, 2006, s. 238-242).

3.1.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi

1968-1972 dönemlerini kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP)⁶⁸, ilk planda da belirtildiği üzere devletçi bir yapı (Bakırcı, 2007, s. 123) inşa etmektedir. Bununla birlikte ikinci planın, ilk plandan ayrılan iki özelliği de göze çarpmaktadır. Bunlara ise sırasıyla değinelim. Birinci planda tarım ve sanayi sektörü ön plandayken; ikincisinde tarım sektörünün geriye itildiği ve sanayi sektörüne öncelik verildiği görülür (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 151). Bahsi geçen dönemde özel kesim ve sanayileşmeye önem verilmesi kamunun özel sektöre göre dezavantajlı olduğu bir yapı ortaya çıkartmaktadır. Buna göre özel kesimin vergi muafiyeti ve gümrük duvarları yoluyla girdilere kolay erişebilirliği sağlanırken (Tuna, 2011, s. 162-168) kamuda ise KİT'ler

---

⁶⁵ Önal'a (2012, s. 128-129) referansla, BBYKP çerçevesinde, intansif tarıma geçişin kolaylaştığı bu süreçte yüksek verimlilik ve tarımsal girdilerde yaşanan artışın sanayi burjuvazisinin menfaatini kapsayan bir yapı inşa etmektedir.

⁶⁶ Ticari sermayeyi temsil eden Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve üretken sermayeyi temsil eden kesim Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneğidir (TÜSİAD).

⁶⁷ BBYKP ile ilgili daha geniş bilgi dökümü için bkz. (Akçay, 2006, s. 237-243).

⁶⁸ 12679 sayılı 21 Ağustos 1967 tarihli, R.G yayımlanan İBYKP 1968-1972 dönemini kapsamaktadır (Bakırcı, 2007, s. 123).

tarafından üretilen artı ürün yerel sermayeye ucuz girdi teminini sağlamaktadır (Tuna, 2011, s. 162).

Sanayinin üretim araçlarına kolay erişebilirliğinin yanında dayanıklı tüketim malları ve ara/yatırım malları üretimi yaygınlaşmış ve bununla birlikte özel sektör dayanıklı tüketim mallarına yönelirken, kamu da ara malı üretimine yönelmiştir. İç pazar teşviki ve sanayi sermayesi için desteklenen bu girişimler neticesinde (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 151), planlanan büyüme hızına ve sanayideki istihdam⁶⁹ oranına ulaşamamıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Türkiye enflasyon ve dış ticaret açığı gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmiştir (Pektaş, 2014, s. 63). Yaşanan ekonomik sorunlar içe yönelik birikim kavramında tıkanmaya neden olurken, ülkede döviz sıkıntısı ve ihracat teşviklerinin gündeme gelmesi, yatırım/ tüketim malları ile ilgili görüşler ön plana çıkmıştır (Tuna, 2011, s. 168-169). İBYKP 'nin, BBYKP 'den ayıran ikinci özelliği ise, İlk planda kırdan kente göç eden işçi kesiminin çarpık kentleşmeye yol açmasının önlenmesi hedeflenirken, ikinci planda, iç pazar yaratılması amacıyla, emek arzının ucuz sağlanması hedeflenerek kentleşmenin hızlı bir şekilde ilerlemesi öngörülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 152).

3.1.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi

İBYKP' da içe dönük birikim modelinin tıkanmaya başlama sinyalleri gündeme gelirken, bu durum Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (ÜBYKP)⁷⁰ daha da belirgin bir görüntü olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci planda gündeme gelen döviz sıkıntısı ve dış kaynak arayışı gibi temel ekonomik sorunlar nedeniyle dönemin güçlü kesimi, büyük sanayi sermayesi tarafından önerilen ihracata yönelme, dışa dönük birikim girişimleri netlik kazanmıştır. Hedeflenen bu girişimler ile ÜBYKP'nin da tüketim malları üretiminden ara ve yatırım malları sanayine yönelme amaçlanmaktadır. Bununla birlikte

---

⁶⁹ İBYKP, 1968'de, sanayideki istihdam oranı %11 dolayında iken 1972'de bu oran %10 civarına düşmüştür. Düşüş nedeni olarak, özel sektörün yatırımlarının montaj vasıflı/ üretim ölçeğinin ise küçük düzeyde yapılması olarak açıklanır (Pektaş, 2014, s. 63).

⁷⁰ 1973-1977 yıllarını kapsamaktadır. 27 Kasım 1972 tarihinde 14374 sayılı R.G. yayınlanmıştır (Bakırcı, 2007, s. 135).

dönemin de başat hedefleri arasında sanayi sektörünün olması, artı değer in bu sektörde arttırılması gerekliliğini ortaya çıkartmakta ve bu artıştan en büyük payı alan sermaye biçiminin de üretken sermaye olduğu ifade edilebilir.

Artı değer in arttırılması, ara ve yatırım malları sanayine yönelmeyle birlikte genel olarak emekçi sınıf üzerinde daha fazla denetleme olanağının mümkün olduğu bir yapı inşa eder (Tuna, 2011, s. 165-171). Birikim biçiminde istenilen yapılanma yani dışa dönük ihracat modeli bir taraftan tarım sektöründeki taban fiyatlarının bir taraftan da sanayide ücretlerin daha az olmasını gerekli kılmaktadır (Gülalp, 1983, s. 63). Bütün bu bahsedilen gelişmeleri⁷¹ 12 Mart döneminde ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)⁷² ile ilişkilerde bulmak mümkündür. Bu bağlamda, ön görülen yeniden yapılanma aşaması hem birikim biçiminde hem de sanayinin yapısında bir değişiklik olarak meydana gelmekte ve bir taraftan kapitalist işleyişe eklenme amaçlanırken bir taraftan da sanayi burjuvazisine kaynak aktarmanın alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 153-155).

Birikim biçiminde meydan gelen değişiklik, sermaye birikimine özgü olan sermayenin tek elde toplanmasını, sermayenin merkezileşmesini, (Tuna, 2011, s. 170) ön plana çıkarırken; büyük sanayinin de lehine bir gelişme olmaktadır. Bunun yanında tekelleşmenin savunulması da küçük sanayicilerin aleyhine bir durum teşkil etmektedir (Gülalp, 1983, s. 82). Aktarılan dönüşüm mantığı içerisinde, ihracat bazlı sanayiler genel olarak yerel tarım girdilerine yönelik olan sanayilerdir. Bu bağlamda uluslararası sisteme entegrasyon sağlanırken, ön görülen kararların da yerine getirildiği ifade edilebilir. Söz konusu kararlar; işçi ücretlerinin kısıtlanması, tarımın vergi kapsamına alınması ve serbest piyasa ekonomisinin temel bazı sektörlerde (gıda/dokuma/giyim) ihracat sanayinin hedeflenmesidir (Gülalp, 1983, s. 66).

---

⁷¹ ÜBYKP' nin hazırlık aşamasında bulmak mümkündür.

⁷² 1970 yılında Katma Protokolün imzalanmasıyla başlayan ilişkiler ve AET ile ilgili geniş bilgi için (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 154-155).

Türkiye ile uluslararası rekabetin oluşturulması için AET ile ilişkiler kapsamında, ÜBYKP, bazı yeniden yapılanma⁷³ tavsiyeleri yer almaktadır. Bu tavsiyeler; tarım, eğitim, kamu kesimi reformları vb. sıralanabilir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 154-155). Tarım ve toprak reformu konusundan üçüncü bölümde bahsedilmektedir. ÜBYKP ile ilgili kırsal alana ilişkin düzenlemelerin bir kısmı aşağı paragrafta açıklanacaktır.

Tarım odaklı sanayi alt yapı yatırımlarının merkezdeki kırsal alanlara götürülme düzenlemeleri ilk planda başlatılmış ve somut hale getirilmesi de üçüncü planda mümkün olmuştur. Bu amaçla kırdaki nüfus korunarak, şehirlere göç etmesi önlenecek ve köylerdeki ekonomik kalkınmayı sağlamak adına şehirlerdeki imkânların belli bir kısmı merkez köy yaklaşımı aracılığıyla kır nüfusuna götürülmesi amaçlanmıştır. Bahsedilen merkez köy uygulamasına benzer yaklaşımlar diğer kalkınma planlarında da yer alacaktır. Söz gelimi, dördüncü planda köy kent yaklaşımı bunların yanında beşinci ve altıncı kalkınma planlarında kırsal kesim yaklaşımı olarak sunulacaktır (Bakırcı, 2007, s. 142; Dinler, 2014, s. 120-121).

Yukarıda aktarılanlar ışığında ÜBYKP döneminde gerek dünya ekonomisindeki değişimler, gerekse Türkiye ekonomisindeki dinamik koşullar nedeniyle hedeflenen sanayi yatırımları yeterince başarıya ulaşamamıştır. “Gelişmiş ülkelerde” patlak veren petrol şoku nedeniyle “azgelişmiş ülkeler” sanayi girdilerini pahalıya mal etmek durumunda kalmışlardır. Bununla beraber Türkiye’de ekonomik durum gittikçe içinden çıkılmaz bir hale bürünüp, enflasyon ve dış açık oranı büyümüştür. Sanayi ve tarım sektörünün oranları ise sırasıyla %22 ve %24 dolayında seyretmiştir (Pektaş, 2014, s. 63-64).

Tablo 4’te verilen üç plan döneminde sektörler itibariyle hedefler ve gerçekleştirmeler gösterilmiştir.

---

⁷³ Çalışma açısından, reform önerileri kapsamında, tarım ve toprak reformu konusu açıklanacaktır.

Tablo 4: (%) Yıllık Sektör Bazlı Büyüme Hızı

SEKTÖRLER	1. Plan		2. Plan		3. Plan	
	P	G	P	G	P	G
TARIM	4.2	3.2	4.1	3.1	3.7	3.3
SANAYİ	12.3	9.7	12.0	7.6	11.4	9.9
HİZMET	6.8	7.9	6.3	7.7	6.8	7.9
İNŞAAT	10.7	8.0	7.2	6.6	11.9	7.1

Kaynak: (Erdal ve Dilek, 2013, s. 170). (P:Planlanan, G:Gerçekleşen)

Tablo 4’de hedeflenen büyüme hızlarına ulaşılamamıştır. Üç planda da istikrarlı bir yürüyüş olmakla birlikte hedeflenen büyüme payına sadece yaklaşıldığı ifade edilebilir. Aynı zamanda hizmet sektörünün ise hedeflenen seviyeyi yakaladığı görülmektedir (Erdal ve Dilek, 2013, s. 170).

3.1.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Kalkınma İlişkisi

1979-1983 yıllarını içeren IV. BYKP diğer planlardan farklı olarak, karma ekonomik bir yapıda kapitalist ilişkilerin yoğun olduğu serbest ekonomiye geçişin yaşandığı bir planı kapsamaktadır (Bakırcı, 2007, s. 155-156).

ÜBYKP’nin da yaşanan dünya ve Türkiye ekonomisindeki dinamik gelişmeler IV. BYKP’yi de yakından ilgilendirmiş ve ekonomik açıdan özellikle tarım sektörü için büyük bir hezimetin yaşandığı ifade edilebilir (Bakırcı, 2007, s. 161). Planlar üzerinden üretilmeye çalışılan kalkınma hamleleri güçlüğüle ilerlese de hedeflenen amaçlara tam anlamıyla ulaşıldığı söylenemez. Tarım alanında yapılan desteklerde, fiyat ve kredi, genelde büyük üreticinin faydalandığı ve küçük üreticinin ise mevcut desteklemeden yararlanamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Kırdaki gelir adaletsizliğinin fazlalaştığı bu süreçte (Önal, 2012, s. 129-131) nüfusun azalması da dikkat çekmektedir. Özellikle

1960’larda başlayan ilk kırdan kopuş süreci, 1980’lerde somut bir boyut kazanmıştır. Rakamsal ifade ile 1970 yılında %62 olan kır nüfusu 1980’de %56’lık bir paya gerilemiştir. Benzer düşüş oranı tarımsal istihdamda da görülmektedir. 1970’lerde %64 olan oran, 1980’de %54 oranına ulaşmış ve on puanlık bir azalış içermektedir (Bakırcı, 2007, s. 154).

1980 öncesinde yaşanan ekonomik çalkantılı sürece geri dönüldüğü zaman iç pazarda meydana gelen zayıflama ve petrol fiyatlarındaki artışın Türkiye’deki sermaye birikimini olumsuz yönde etkilediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Birikimin olumsuz etkilenmesi (Pektaş, 2014, s. 66) üzerine uluslararası kuruluşlar dışa açılma stratejisinin bir gereği olarak iç talebin daraltılmasını ve buna bağlı gelişen tarımsal ürün taban fiyatlarının düşük saptanmasını önermişlerdir (Pektaş, 2014, s. 450). Korumacı içe dönük stratejinin uygulanması yukarıda da bahsedildiği üzere dış ödemeler açığının artmasına ve düşük nitelikli üretimin güçsüz bir sanayi yapısına bürünmesine neden olmuştur (Önder, 2003, s. 274-275). Planlar üzerinde yürütülen kalkınma politikaları, borç yükünün fazla olması sebebiyle, 1978’e kadar istikrarlı bir gelişme trendi sergileyememesinden dolayı IMF’nin kılavuzluğuna bırakılmıştır (Pektaş, 2014, s. 67).

Çevre kırsalının ekonomisinde de benzer şekilde planlanan yeni birikim biçimiyle liberal tedbirler ön plana çıkmakta ve tarım sektöründeki gerileme fazlalaşmaktadır (Gözen, 2001, s. 62). Genel olarak yeni birikim biçimine geçiş yapılan IV. BYKP, önceki üç planın devamı niteliğinde olup, AET ile ilişkilerin askıya alındığı ve dış satım odaklı yerli üretim stratejisinin hedeflendiği bir plan özelliği sergilemektedir (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 155-157).

Genel görünümüne karşı köylüye yönelik gerçekleştirilen çalışmalardan da bahsetmekte yarar vardır. Söz gelimi ÜBYKP’ de uygulamaya koyulan merkez köy modelinin devamı niteliğinde olan köykent modeli ile IV. BKYP çerçevesinde kırsalda yaşayan üreticinin yaşam koşullarını iyileştirilmesi hedef alınarak tarımsal faaliyetlerin⁷⁴ kırsal alana ulaştırılması sağlanmıştır (Dinler, 2014, s. 121-122).

---

⁷⁴ Bunlar sırasıyla şunlardır: Kooperatifleşmenin desteklenmesi, toprak reformu, köylünün ekonomik olarak iyileştirilmesidir.

Son olarak 1924 yılında faaliyete başlayan Tarım Bakanlığı'nın kurumsal isim değişikliğine kısaca bir göz atalım. 1924 yılında göreve başlayan tarım bakanlığı belirli tarihlerde yapılan evrilme koşullarına karşın bakanlık kapsamında mevcut sorunların halledilemediği görülmektedir (Bakırcı, 2007, s. 156-160). Bu çerçevede sırasıyla 1928, 1931 ve 1937 yıllarında ad değiştiren bakanlık 1974'de Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı adını almıştır (Bakırcı, 2007, s. 133). 1981'de ise birleştirilen bazı bakanlıklar kapsamında ismi Tarım ve Orman Bakanlığı adını almıştır. Bunun yanı sıra yakın tarihli diğer bir dönüşüm ise 1983'de tekrarlamıştır. Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı ismi ile yeniden organize edilmiştir. 1991 yılına gelindiğinde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı adı altında şekillendirilmiştir (Bakırcı, 2007, s. 156-157).

3.2. PLANLAMA ANLAYIŞI VE TARIMSAL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ELEŞTİREL BİR ANALİZİ

1960-1980 döneminde planlar üzerinden yürütülen kalkınma girişimlerinin tarım sektörünü nasıl bir çöküşe maruz bıraktığı planlama anlayışının tarımsal politikaları biçimlendirmesi başlığında ve alt başlıklarında detaylı aktarılmıştır. Bu çerçevede, üçüncü bölümün giriş kısmında belirtilen olgular referans alınarak tarımsal kalkınma ilişkisinin eleştirel bir analizi yapılacaktır.

İç ve dış dinamiklerin⁷⁵ yönlendirmesi sonucu oluşan kalkınma politikalarının Türkiye'de sermaye birikim sürecini hızlandırmak adına bir hamle olduğu ve bu girişimin, özellikle tarım alanında kapsamlı bir gerilemeye neden olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle; tarım girdilerinde dışa bağımlılığın devam ettiği, "GÜ"lerin başat rol oynadığı bu süreçte onların yönlendirmeleri ile üretilen ürünlerin belirlendiği görülmektedir. Bahsi geçen emareler ışığında Türkiye gibi, "gelişmekte olan ülkelerin", "gelişmiş ülkelerin" hegemonyasında bağımsız tarım politikaları ortaya çıkaramaması yukarıdaki cümleyi destekler niteliktedir (Aysu, 2014, s. 575; Dişbudak, 2008, s. 232-234).

---

⁷⁵ Dış dinamik olarak kastedilen; uluslar arası kuruluşların (IMF/DB) yani dışardaki sermaye talepleridir. İç dinamik ise; ülke içindeki sermaye kesimleri ya da emek ve sermaye olarak ifade edilebilir.

Türkiye’de, 1958 krizi ile başlayan, içe dönük kapalı birikim modeli adı altında oluşturulan planlama olgusu kapitalist ekonomilerin başat olduğu bir süreci temsil etmektedir (Akçay, 2006, s. 232). Para, sermaye ve döviz rezervlerinin yeterli düzeyde olduğu gelişmiş ekonomilerde bahsi geçen, içe dönük birikim modeli, uygulaması olumlu sonuçlar doğursa da, aynı gelişme düzeyi “AGÜ” için geçerli olmamıştır. Zira, bu süreç, Türkiye’de dahil olmak üzere, “AGÜ’lerde” rekabete kapalı, üretimin salt iç piyasaya odaklı olan bir yapıyı inşa etmektedir. Kısa dönemde hayali bir kalkınmanın, montaj sanayi alt yapısı ile oluşması, uzun erimde ise kriz ile baş başa bırakılan bir ortamı temsil etmektedir.

“AGÜ’lerde” olumsuz bir yapı inşa eden içe dönük birikim modelinin başarılı olamamasının nedeni, genel olarak düşük nitelikte teknoloji içeren sermaye stokunun Türkiye gibi “GOÜ’lere” aktarılmasında yatmaktadır (Önder, 2003, s. 272-274). Aktarılan geri teknoloji sebebiyle daha fazla ithalat yapılmasına ihtiyaç duyulmakta ve buna bağlı olarak yetersiz düzeyde olan döviz ve para sermaye sorununu çözmek için yabancı para girişinin ülkeye çekilme çabası dış borçların artmasına neden olmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 173-176).

1960-1980 arası dönemde uygulanan planlama olgusunun, genel olarak, uzun erimde büyük toprak sahiplerinin avantajına bir yapı ortaya çıkarırken, kısa dönemde, zarar gören kesim, daha çok kırsal alanda bulunan küçük köylü kesimdir. İncelenen çalışmalarda da belirtildiği üzere yoksul kesimin planlama döneminde dezavantajlı olduğu ortaya çıkmaktadır. İthal edilen tarımsal girdilerden daha çok büyük üreticiler faydalanmıştır (Oral, 2006, s. 49-51). Kısacası tarım odaklı birikimden sanayi odaklı birikime geçişte uygulanan projelerin kırdan kente doğru bir göçü başlattığını, bu sebeple, kırsal nüfusun ve tarımsal istihdamın, 1950’li yıllara göre, 1980 başlarında ciddi bir şekilde azaldığı tespit edilmektedir (Şengül ve Sarıbal, 2015, s. 133-134).

Bir sonraki bölümde, 1970’lerin sonunda krize giren Türkiye ekonomisinin 1980’de Neo liberal politikalar çerçevesinde uygulamaya koyduğu dışa dönük sanayileşme modelinin tarım politikalarına yansımaları ele alınmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TARIM SEKTÖRÜNÜN NEO LIBERAL POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. 1980-2000 DÖNEMİ TÜRKİYE'DEKİ TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Tarım, tüm ülkeler için önemli ve stratejik bir sektör niteliği taşımaktadır. Özellikle toplumların yaşamlarını kaliteli bir şekilde idame ettirebilmeleri ve dışarıya bağımlı olmadan sürdürebilmeleri için diğer bütün sektörlerin üstünde bir önem arz eden bu sektörde; kapsamlı tarım politikaları oluşturulmalıdır (Bayraç ve Yenilmez, 2005, s. 91; Eraktan, 2005, s. 45). Genel olarak bakıldığında tarım politikaları, birçok ülkede gelir dağılımını düzeltmek ve piyasa başarısızlıklarını gidermek için uygulanmaktadır. Kısaca ülkelerin uygulaması gereken tarım politikası; tarım sektöründe yaşayan bireylerin refahlarını yükseltmek, tarımsal kaynakları etkin ve rasyonel şekilde kullanmak, çiftçilerin ekonomik yaşantılarını iyileştirmek, tarımsal üretimi kamu yararına düzenlemek ve tüketicilere sağlıklı, kaliteli ve uygun fiyatlarla ürünler sunmak temel amaçları çerçevesinde düzenlenir (Eğri, 2014, s. 90).

Devletin uyguladığı tarım politikalarını 1980 yılında yaşanan yapısal dönüşümü merkeze alarak incelemekte fayda görülmektedir. Buna göre 1980-1999 dönemleri Türkiye için neo-liberal politikaların belirleyici olduğu dönemlerdir. Neo-liberal politikaların uygulanmasında üretim faktörleri içerisinde yer alan emek piyasalarında, devlet denetiminin görev ve yetkilerinin kaldırılması ile kamunun özel sektöre devredilmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Açığa çıkan bu durumla birlikte rant arama maliyetinin hız kazandığı çok uluslu devletlerin önündeki engeller kalkmış olacaktır (Kozanoğlu, 2008, s. 22-23). İthalata dayalı büyümeden ihracata dayalı büyümeye geçiş yapan 1980-1988 yılları arasında ticari sermayenin belirleyici olduğu ve özellikle emeğin metalaştırıldığı bir dönemin öne çıktığı görülmektedir (Aztimur, 2012, s. 144). Küreselleşme sürecinin hız kazandığı bu dönemde, tarım sektöründe uluslararası

sermayenin ağırlığı artmış, çok uluslu şirketler bu alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Tarım sektörünün küresel düzeydeki bu dönüşümünün temel argümanına bakıldığında zaman; dışa dönük politikaların ağırlık kazanması, minimalist devlet anlayışı ve yapısal uyum politikaları bu dönüşüme eşlik etmektedir. Özellikle 24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye “Sosyal Devlet” olma özelliğini kaybederek “kapitalist” ilişkilerin hâkim olduğu piyasanın etkinleştirildiği bir yapıya evrilmiştir. 2000’li yıllarda ise özel sektörü de karar süreçlerinde etkinleştirecek şekilde yeniden düzenleyici devlet (Re-regülasyon süreci) yapısı öne çıkmıştır. Yukarıda bahsi geçen konuyla ilgili olarak 2003 yılında yayınlanan iktisat dergisinde Ercan’ın yapısal reformlar⁷⁶ başlıklı yazısında; devletin dönüşümünde uygulamaya konulan söz konusu reformlar iki başlık altında incelenmiştir. İlki yukarıda da bahsedildiği üzere devletin görevlerinin kısıtlandırılarak piyasadan elinin çekilmesi deregülasyon (küralsızlaştırma) politikasıdır. İkincisi ise, ilk politikada uygulanan devletin piyasadan çekilmesi konusunda ortaya çıkarılan yasaların yarattığı risk ve çelişkileri en aza indirmek amaçlı devletin yeniden düzenleyici rol aldığı re regülasyon politikası uygulamasıdır (Ercan, 2003, s. 6).

1990 sonlarında uygulanan bu son yapısal reformlar ile sermayenin süreçte aktif bir şekilde yer alması ve birikimin sürekliliğini akamete uğratan krizlerin ortadan kaldırılarak gerekli olan özelleştirme uygulamasının büyük oranda gerçekleşmesi gerekmektedir (Ercan, 2003, s. 6-9). Yapısal reformlar ve özelleştirme konusu ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

Uluslararası sermayenin ve yerel sermayenin birbirleriyle uyumlu olduğu bu dönemlerde, devletin yapısal uyum politikaları çerçevesinde tarımdan ayağını çekmesi ve kapitalist sistemin taleplerine göre hareket etmesi tarımdaki dönüşümü daha da belirgin hale getirmiştir (Kendir, 2007, s. 143-144). Türkiye tarımı ve köylüsü için zor yılların başladığı bu süreçte, sıcak para hareketlerine duyarlı hale gelen Türkiye’de ardı ardına krizler patlak vermiştir. 1994, 1999, Kasım 2000, Şubat 2001 krizleri Türkiye ekonomisini güçsüzleştirmiştir (Bayramoğlu, 2005, s. 288-289). Yaşanan krizler nedeniyle tarım politikalarında “reformlar” tartışılmaya başlanmıştır. Kapitalist sistemin

---

⁷⁶ Yapısal reformlarla ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. (Ercan, 2003, s. 5-8)

uluslararası örgütleri tarafından yönlendirilen tarım sektöründe ise, sermaye birikiminin dönüşümü inşa edilmeye başlanacaktır (Tören, 2006, s. 75). 2000’li yılları daha iyi kavrayabilmek adına 1980’lerde başlatılan neo liberal politikaların etkisini diğer yılları da göz önünde bulundurularak kısaca ifade etmekte fayda vardır.

Sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak adına tarım kesimine dayatılan politikaların söz konusu sektör açısından faydadan çok zarar sağladığı görülmektedir. Bu çerçevede destekleyici veriler ilerleyen başlıklarda paylaşılacaktır. Üreticiye yönelik uygulanan politikalarda; tarım ürünlerindeki ithalat vergisinin sıfırlanması, iç kaynaklar yerine dış kaynaklara güvenilmesi, işçilik maliyetlerinin düşük olduğu yüksek teknolojinin kullanılması gibi kurallar üreticinin verim, istihdam, üretim ve fiyat açısından kayıplar yaşamasına neden olmuştur.

Üreticinin karşılaştığı kayıplarla beraber; işsizliğin arttığı, üretim ve verimliliğin düştüğü başka alanlarda yerli üreticinin işçileşmesi⁷⁷ gibi gelişmeler uygulanan politikaların somut sonuçları arasında sayılabilir. Üreten bir toplumdan tüketen bir topluma doğru evrilme sürecinde dönemde uygulanan tarım politikaları merkezi bir önemdedir. İhracata dayalı kalkınma modelinde “azgelişmiş ülkelerin” tek tip ürün üretilmeye zorlanması sonucu ülkelerin kendine yeterliliğini azaltmaktadır. Endüstriyel tarıma geçişle birlikte, kayıt dışı⁷⁸ sektörün artması ve kırsal kesimin krize karşı savunma gücünü azalttığı gibi unsurlar söz konusu politikanın diğer bir yüzünü göstermektedir (Duru, 2008, s. 107-109).

4.1.1. Türkiye Tarımında Özelleştirme Uygulamaları

Bu başlıkta, öncelikle 1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümde uygulanan neoliberal politikaların bir aracı olan özelleştirmeye değinilmiştir. Bu kapsamda özelleştirmenin arka planında yatan dinamikler tespit edilmektedir. Ardından 1980

---

⁷⁷ Küçük yerli üreticinin ürettiği ürünün elinde kalması ile toprağını bırakması sonucu başka alanlarda tarım işçileri haline dönüşme süreci bölümün sonuna doğru Soma örneği ile açıklanacaktır.

⁷⁸ Türkiye’de cinsiyete göre tarım kesiminde çalışanların istatistiki tablosu bölümün sonunda açıklanacaktır.

sonrası planlama anlayışındaki dönüşümün nasıl geliştiği ve özelleştirme mantığını nasıl belirlediği aktarılacaktır. Daha sonra Türkiye tarımında önemli görevleri gerçekleştiren tarımsal KİT'lerin özelleştirme durumlarına vurgu yapılacaktır.

1970'li yılların sonlarında kapitalist sistemin içine girdiği bunalım Türkiye gibi "GOÜ"ler ve "AGÜ"lerde iktisadi, toplumsal ve politik yapılarında önemli dönüşümlere neden olmuştur. Sermaye birikiminin tıkanmasına neden olan bu krizin aşılmasında neoliberal politikaların belirleyiciliğinde özelleştirme konusu önemli bir yere sahiptir (Aztimur, 2012, s. 4). Bu kapsamda hem sermaye birikiminin yeniden yapılanması, hem de küresel piyasalarla eklemlenme için gerekli olan yapısal uyum programları uygulamaya koyulmuştur (Keskin ve Yaman, 2013, s. 375). IMF ve DB'nin istikrar ve yapısal uyum anlaşmaları 24 Ocak kararlarıyla başlatılmıştır. Yapısal uyum programları kapsamında serbest piyasa düzeneğinin etkili işlemesi için kamuya ait varlıkların özelleştirilmesi istenmektedir.

Türkiye'de özelleştirme aracının hayata geçirilmesi salt sermaye birikiminin yeniden yapılanma esasını içermemektedir. Aynı zamanda kamunun serbest piyasa modeline bağlı olarak niteliğinin dönüşmesine de etki etmektedir (Keskin ve Yaman, 2013, s. 375-379). Daha açık bir ifade ile, kamu aygıtının kendi iç bünyesindeki kurumların konum ve işlevlerindeki dönüşümü ifade eder. 1970'lerin sonlarında başlanan bu dönüşümde en dikkat çekici gelişme planlama teşkilatının (DPT) üst düzey idaresindeki değişimdir (Akçay, 2006, s. 243-245).

Teşkilatın yapısı hem içerdeki hem de dışardaki sermaye kesimlerinin talepleri doğrultusunda belirlenmiştir (Aztimur, 2012, s. 89). 1980'lerden önce kamu, birikim sürecinin her evresinde merkezi bir konumda yer alırken bu işlevini kalkınma planları ile sağlamıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra gerek dışa dönük birikim modeline geçiş, gerekse planlardaki değişim kamunun işlevlerindeki dönüşümü ön plana çıkartmıştır. Ortaya çıkan dönüşümün somut olarak yansımaları ise Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) görülmektedir. Bahsi geçen planda piyasa ekonomisi modelinin uygulanması temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda özelleştirme mevzusu

kalkınma planlarında öncelikli bir başlık olarak yer bulmaya başlamıştır (Aztimur, 2012, s. 97-98).

Özelleştirmeye yönelik yasal düzenlemelerin başladığı 1985 yılında hükümet planlama teşkilatından (DPT) özelleştirmeye yönelik detaylı bir çalışma yapmasını istemiştir. Aynı dönem DPT tarafından yabancı bir şirkete verilen çalışma 1986 yılında bitirilmiştir (Aksoy, 1994, s. 111). 1986 yılına gelindiğinde 3291 sayılı Kanun ile KİT'lerin özelleştirilmesinin önü açılmıştır. Bir üst satırda bahsedilen çalışmada ("Özelleştirme Ana Planı") Türkiye'de özelleştirilecek KİT'ler tespit edilmiştir. Bu ana plana göre özelleştirilecek tarımsal KİT'lerden sırasıyla YEMSAN ve TİGEM ilk sırada, EBK, TÜGSAŞ, ÇAYKUR, TŞFAŞ ikinci sırada ve TMO, TZDK üçüncü sırada yer almaktadır⁷⁹ (Günaydın, 2010, s. 165).

Özelleştirmenin başladığı 1990'lı yıllardan günümüze kadar olan dönemde tarımsal KİT'lerin satış tarihleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Türkiye'de Tarımsal KİT'lerde Özelleştirme Durumu

Tarımsal KİT	Satış Tarihi
YEMSAN	1993-1995
SEK	1993-1998
EBK	1995-2000
ORÜS	1996-2000
TZDK	1998-2003
TMO	2001-2002'de daraltıldı
TŞFAŞ	2003-
TİGEM	2003-
TÜGSAŞ	2004-2005
TEKEL (İÇKİ/SİGARA)	2004/2008

Kaynak : (Oral, 2015e, s. 301)

⁷⁹ Metinde yer alan kısaltmalar şu şekildedir: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), Yem Sanayi Türk A.Ş. (YEMSAN), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ), İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAS), Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK).

Türkiye’de tarımsal KİT’lerin özelleştirilme süreci tablo 5’de belirtildiği üzere verilen tarihlere sırasıyla uymamaktadır. YEMSAN’ın 30 firması ve TZDK’nın tümü özelleştirilerek kamudan çekilmiştir. EBK’nın ise önemli bir kısmının özelleştirilmesi sonuçlandırılmıştır. Aynı zamanda TİGEM işletmelerinin özel sektöre 30 yıllığına kiraya verilmesi devam etmektedir (Günaydın, 2010, s. 166). TÜGSAŞ, İGSAŞ ve TİGEM özelleştirmeleri çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan IMF ve Dünya Bankası başlığından takip edilebilir. Ayrıca ÇAYKUR, TEKEL ve TŞFAŞ KİT’lerinin özelleştirilme süreci dördüncü bölümün alt başlıklarında olan iç gelişmeler ve 2000 sonrası politikalar başlığında yer almaktadır.

4.1.2. Planlama Anlayışının Dönüşümü

Bu başlıkta tarım sektörüne yaklaşımın planlarda nasıl ele alındığı ve bu yaklaşımın politikaları nasıl belirlediği kısaca değerlendirilmiştir.

4.1.2.1. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm

1985-1989 dönemini kapsayan beşinci beş yıllık kalkınma planı ile Türkiye ekonomisi ihracata dayalı bir kalkınma stratejisine öncelik vererek, devletin kamudan aşamalı olarak çekilmesini sağlayan girişimlerle özel sektörün aktif olarak piyasaya girmesinin yolu açılmıştır. Bu dönemde çalışmanın ana teması olan tarım alanının temel faaliyetleri özel sektöre devredilerek KİT’lerin özelleştirilme sürecinin başladığı söylenebilir. Kooperatifçiliğin ve tarım kredileri hakkında desteklemenin olması gerektiğini ileri süren planda amaç olarak, diğer planlarda da olduğu gibi, ihracat artışı ve tarımsal alt yapının iyileştirilmesine uygun adımlar atılması bu bağlamda da, bazı bölgelerin entegre⁸⁰ projelerle desteklenmesi hedeflenmiştir (Bakırcı, 2007, s. 165-174).

---

⁸⁰ Planda belirtilen entegre projelerde GAP / DOKAP/ DAP gibi birbirini takip eden faaliyetlerin başlatılması ve diğer bölgelerle gelişmişlik farklarının azaltılması için tarımsal ve kırsal alt yapıya ayrı bir önem verilmiştir (Bakırcı, 2007, s. 173-174).

4.1.2.2. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm

Hizmetler sektörünün ön planda yer aldığı ve tarım sektörünün ise geri plana atıldığı 1990-1994 dönemini kapsayan planda, üretimin geliştirilmesi amacıyla uygun olarak tarım için gerekli olan tarımsal girdilerin⁸¹ etkin kullanımı hedeflenmiştir. Söz konusu planda 1994 mali krizinin yaşanması, enflasyon sorununu çözmeyi temel amaç olarak öne çıkarmıştır. Bu amaçla diğer planda da (beşinci beş yıllık kalkınma planı) hedeflenen sürecin devamı görülmekle birlikte, tarım sektöründe bazı değişiklikler yapılmıştır.

Tarımda devlet müdahalesinin minimum düzeye çekilmesinin ardından tarımın bel kemiği olan devlet kurumlarına (KİT ve TSKB) merkez bankası tarafından kredi sağlanmayacağı açıklanmıştır. Bu aşamada devletin belirlediği hububat, şeker pancarı ve tütün dışındaki diğer ürünlere destekleme sağlanmayacağı tarımdan tasfiyesi sağlanan kurumların belirtilen üç ürün dışında kendi bütçelerinden ürün alımlarında bulunmaları talep edilmiştir (Bakırcı, 2007, s. 179-181).

4.1.2.3. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm

1996-2000 dönemini kapsayan planda, AB ile uyum sürecinin kesintisiz devamı için serbest pazar ekonomisine eklenme amaçlanmıştır. Bu çerçevede tarım politikalarının uluslararası örgütlerin (DTÖ/ IMF) hükümlerine göre şekillenmesi planda net bir şekilde gözükmektedir. Söz konusu dönemde destekleme politikalarından yeterince veriminin alınmaması, tarımdaki üretici gelirlerinde istikrarsızlık ve ekim alanı artışı ile üretim fazlalığı gibi sebepler göz önünde tutularak, tarım alanındaki devlet müdahalesinin azaltılması ve buna uygun bazı kurumların özelleştirilmesi (TSKB) gibi programlar yapılmıştır.

---

⁸¹ Tarımsal girdi olarak kastedilen bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmak adına yapılan tohumluk ve damızlık ile ilgili diğer girdilerin etkin şekilde kullanımınıdır. Bkz. (Bakırcı, 2007, s. 179).

Tarım üreticisinin mevcut destekleme sisteminden vazgeçerek kayıtlı doğrudan gelir desteği sistemine (DGD) geçilmesi öngörülmüştür. Aynı zamanda girdi desteklerinin dünya fiyatlarıyla uyumlu olması için hububat, şeker pancarı, tütün gibi ürünlerde desteklerin kaldırılması yoluna gidilmiştir (Bakırcı, 2007, s. 183-198).

4.1.2.4. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm

2001-2005 dönemini içeren planda rekabet gücünün artırılması hedeflenerek Avrupa Birliğine (AB) uyumun altyapısının hızlandırılması ve bununla beraber dünyadaki genel konjoktüre uyum sağlanabilmesi adına uzun vadeli bir gelişme stratejisi belirlenmiştir.

Tarımsal alt yapı yatırımlarının geliştirilmesi hedefine yönelik olarak hayvancılık faaliyetlerinde daha etkin bir çalışma yürütüleceği bu çerçevede hayvan ıslahı- kaliteli yem ve yem bitkilerinin⁸² üretilmesi amaçlanmıştır (Bakırcı, 2007, s. 198-205). Sermaye ve emek ilişkilerinin şekillendiği sözleşmeli üreticiliğin bu plan kapsamında desteklendiği (yedinci ve sekizinci kalkınma planlarında da desteklenmiştir) ve ayrıca IMF/ DB gibi kuruluşların taahhütlerine birebir benzeyen söz konusu planda sürdürülebilir bir tarım politikası oluşturulması hedeflenmiştir (Pektaş, 2014, s. 456-457).

4.1.2.5. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Tarımsal Dönüşüm

2007-2013 dönemlerini kapsayan plan, diğer planlardan farklı olarak, yedi yıllık olarak hazırlanmış olup AB'nin yasal düzenlemelerine uygun olarak planlanmıştır (Bakırcı, 2007, s. 267-268). Planda aynı zamanda kırsal alanda çalışmaların devam ettiği 2006 yılında tarımsal yayım ve danışmanlıkla ilgili yönetmelikte bazı desteklemelerin yapıldığı vurgulanmıştır. Yapılan desteklemede ise adil olmayan sonuçlar yer almaktadır. Söz konusu yönetmeliğe⁸³ göre, arazi büyüklüğü (kuru tarlada 200, sulu tarlada 100 dekar) dâhilinde danışmanlık hizmetine sahip olmak isteyen işletmelere

⁸² Yem bitkileri ile ilgili konunun yorumu İç gelişmeler ve tarımsal politikalar başlığında yer alacaktır.

⁸³ 2006 yılındaki yönetmelik tarımsal yayım ve danışmanlık hizmetlerinin desteklenmesidir. Bkz. (Günaydın, 2010, s.197).

destek verileceği açıklanmıştır. Destekten kesintisiz yararlanan kesimin büyük toprak sahipleri olduğu görülmekle beraber küçük toprak sahiplerinin ise yararlanamayacağı ortaya çıkmaktadır. Planda⁸⁴ yer alan diğer bir konu ise tarım stratejisi belgesidir (2006-2010). Belgeye göre AB'ye uyum sağlanarak tarım kesiminin (sözde) karar almalarını kolaylaştıracak faaliyetlerin yapımı amaçlanmıştır. Buna göre tarım kanununun⁸⁵ kabul edildiği ve uluslararası örgütlerin hükümlerince tarım kesiminin kaderinin şekillendiği belirtilebilir (Günaydın, 2010, s. 197-198).

4.1.2.6. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Ve Tarımsal Dönüşüm

2014-2018 yıllarını kapsayan planda tarım alanında temel amaç olarak; uluslararası rekabet gücünün artırıldığı, yüksek teknolojiye dayalı, sürdürülebilir bir tarım politikasıyla mevcut doğal kaynaklarını etkin kullanan bir yapı çizilmektedir. Hedefleri arasında tarımdaki yıllık büyüme hızının %3,1 ve GSYH içindeki payının ise %6,8 olması beklenmektedir.

Tarım alanında katma değeri yüksek ürünlerin geliştirilmesi sağlanarak tarım ve işlenmiş tarım ürünlerinde güvenlik denetimi adı altında, başta genetiği değiştirilmiş organizmalar olmak üzere, biyo güvenlik⁸⁶ şartlarının uygulanması hükümleri yer almıştır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2013, s. 100-102).

4.2. 2000 SONRASI TARIM POLİTİKALARINDA YAPISAL DÖNÜŞÜM VE TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2000 sonrasında yaşanan bazı dönüm noktaları ve Türkiye'nin tarım politikalarının şekillenmesinde uluslararası sistemin düzenleyici örgütleri tarafından dayatılan politikaların ve anlaşmaların neleri içerdiği, önerilerin yürütülebilir olup

---

⁸⁴ Planda ayrıca 2006 yılında %28 olan tarım istihdamının 2013 yılında %18,9'a indirilmesi hedeflenmektedir.

⁸⁵ Tarım kanunu konusunda geniş bilgi için çalışmanın 2000'li yıllar başlıklı iç gelişmeler ve tarım politikaları kısmına bakılabilir.

⁸⁶ 2010 yılında çıkarılan Biyo güvenlik kanununda planda belirtildiği gibi uygulamaların yerine getirilmediğini konunun son bölümünde yer alan biyo güvenlik kanununa bakılarak anlaşılabilir.

olmadığı bu bağlamda Türkiye için nasıl bir gelecek hazırladığı bu bölümün ana tartışma konusunu oluşturacaktır.

1990'lı yılların sonuna doğru tarım politikalarında reform ihtiyacının gündeme gelmesiyle beraber (Yalçınkaya N., Yalçınkaya H. ve Çılbant, 2006, s. 106) ve özellikle 2000 yılından itibaren Türkiye tarım politikalarının değişiminde başrolde bulunan “küresel sermaye” aktörleri dikkati çekmektedir (Eğri, 2014, s. 89). Tarımdaki bu dönüşüme neden olan küresel aktörler arasında; Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurumlar sayılabilir (Yalçınkaya vd., 2006, s. 106).

Devletin yeniden yapılandırılması amacına göre; 1999 yılında IMF ile imzalanan istikrar programı ve DB'nin desteklediği yapısal uyum programları öncelikli şart olarak koşulmuş (Aztimur, 2012, s. 152; Bayramoğlu, 2005, s. 291) ve buna ek olarak bu programlar doğrultusunda yönetim modelinin doğuşu gerçekleşmiştir. Bu çerçevede uygulanacak yapısal reformların içeriği belirlenecektir. Uygulanacak yapısal reformlar ise; tarım başta olmak üzere, sosyal güvenlik, kamu mali yönetimi, vergi politikası ve idaresi başlıklarını kapsamaktadır. Reformları yönetim mantığı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Yönetim modeli ise daha çok küresel sermaye lehine bir yapı inşa etmektedir. Yönetim söyleminin ön plana çıkmasında en önemli rolü ise Dünya Bankası üstlenmektedir.

Yönetim modelinin Türkiye'de inşası için Dünya Bankası'ndan Kemal Derviş'in getirilmesiyle kamuoyunda “15 günde 15 yasa” olarak bilinen yasama faaliyeti başlayacaktır (Bayramoğlu, 2005, s. 291-293). 1990'lı yıllar boyunca IMF'nin zorlu dayatmalarıyla uygulanan politikalar sonucu yaşanan krizler ve patlak veren ekonomik kriz üzerine, DB' den getirilen Kemal Derviş tarafından 14 Mart 2001'de Yeni İktisadi Program açıklanmıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile başlatılan bu süreç içerisinde, krizin aşılması için gereken yasaları sıralayan “15 günde 15 yasa” programının içinde sunulan iki tane yasa göze çarpmaktadır. Bunlar tarım sektörüyle alakalı olan Şeker ve Tütün Yasasıdır (Bayramoğlu, 2005, s. 293-367). Sermaye birikiminin daha belirleyici olduğu bu dönemde (Tören, 2007, s. 12), “gelişmiş

ülkelerin” kendilerine yeni kar alanları bulma çabalarının başarılı olduğu görülmektedir. Derviş’in de gelmesiyle beraber ekonominin siyasetten ayrılma söylemi hız kazanmıştır. Bu söylem üzerine; devletin piyasaları düzenleme görevleri bağımsız düzenleyici kurumlara (özerk üst kurullara) bırakılmıştır (Aztimur, 2012, s. 112).

Devletten sermayeye bir yetki devrini içeren Bağımsız düzenleyici Kurumların (BDK) oluşturulmasında kapitalist sistemin baş aktörlerinin istediği alan ve mekânlarda sorunsuz bir şekilde yatırım yapabilmenin alt yapısı oluşturulmuştur (Aztimur, 2012, s. 109). Bu kurumların düzenleyeceği alanlar ise, tarım, enerji telekomünikasyon gibi sektörlerdir. Düzenleyici kurumların ortaya çıkması ile ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesinde sermayenin lehine, diğer bir ifade ile sermayenin çıkarlarını gözetten bir yapı mevcut olacaktır (Aztimur, 2012, s. 112).

Türkiye’de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa göre düzenlenen Bağımsız Düzenleyici Kurullardan (Bayramoğlu, 2005, s. 306), sadece ŞK (Şeker Kurulu) ve TAPDK (Tütün ve Alkollü İçkiler Piyasası Kurulu)’nu düzenleyen yasaları ileriki başlıklarda açıklanacaktır. Bu saptamalardan hareketle BDK’ları, emekçi sınıfları dışlayan ve sermayenin egemenliğinin ön planda olduğu yönetim modelinin önemli unsurları arasında görmek mümkündür. Bunun yanı sıra; devletin karar alma ve uygulama sürecinde yetkisini paylaştığı kurumlar olarak da tanımlanabilir.

Genel bir değerlendirme yapıldığı zaman, sermaye sınıfının taleplerini gerçekleştirmeye yönelik uygulamaya konan bu reform programı; işçi sınıfının, toplumun ve hatta doğanın aleyhine bir durum teşkil etmektedir.

4.2.1. Tarımdaki Kapitalist Dönüşümün Dışsal Belirleyicileri

Türkiye’de 2000’li yılların başında, tarımdaki yapısal dönüşüme neden olan küresel aktörler daha önceki başlıklarda ifade edilmişti. Şimdi bu aktörleri yapılan tarım anlaşmaları çerçevesinde tekrar sıralayalım: Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası olarak sayılabilir. Bunları kısaca açıklamakta fayda vardır (Günaydın, 2009, s. 176).

4.2.1.1. Dünya Ticaret Örgütü

Dünya Ticaret Örgütü'nün ilk hali olarak bilinen Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), 1947'de Cenevre'de 23 ülke tarafından imzalanarak, 1948 yılında yürürlüğe girdi (Güzelsarı, 2007, s. 197-198). Meta sermayenin uluslararası alandaki dolaşımını engelsiz tamamlamasını sağlayacak olan bu anlaşmanın (Aztimur, 2012, s. 28), küresel sermaye aktörlerinin kendi çıkarlarını korumak amacıyla oluşturdukları bir örgüt olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifadeye göre, GATT ile birlikte sermaye birikiminin önünün açılması sağlanarak “gelişmiş”- “az gelişmiş” ülkeler arasındaki farklılıkların artması amaçlanmıştır (Pektaş, 2014, s. 33).

GATT'ın temel amacı ise; korumacılığın azaltılması, uluslararası ticaretin artırılması ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını sağlamaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1946-1948 yılları arasında, aralarında ABD'nin de bulunduğu 50 ülke, Bretton Woods ikizleri olarak da bilinen DB ve IMF'nin yanına gerekli olan, üçüncü bir ticaret ayağını koymaya karar verdiler. Bunun üzerine Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (ITO) kurulması için uğraşılar (Yılmaz G. 2001, s. 10-11). 1947'den 1993'e kadar geçen 46 yıllık sürede toplamda 8 raunt sonunda, ilk defa tarımın da dahil edilmesiyle beraber 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirilen Uruguay Raoundunda, DTÖ' nün kurulmasına karar verilmiştir (Dinler, 2014, s. 330). Türkiye, 1995'te uygulanmaya başlanan ve kendisinin de imzaladığı bu anlaşmaya göre, 2004 yılına kadar gümrük tarifelerini ve ihracat sübvansiyonlarını indirmesi gerekmektedir (Kendir, 2007, s. 165).

DTÖ'yü oluşturan çok taraflı anlaşmalar içerisinde ise; tarım, fikri mülkiyet hakları, tekstil vb. pek çok anlaşma yer almaktadır (Aztimur, 2012, s. 28). Küreselleşme ve kapitalizm karşıtlarının en çok protesto ettiği uluslararası kuruluşların başında yer alan DTÖ'yü imzalayan ülke sayısı (Bayramoğlu, 2005, s. 94), 2013 yılında en son Tacikistan'ın da katılımıyla 159'a ulaşmıştır. DTÖ'nün Tarım Anlaşması temelde üç başlık altında incelenebilir: Bunlar; iç pazardaki tarımsal destekler, gümrükler ve ihracat sübvansiyonları şeklinde sıralanabilir. Aynı zamanda oluşturulan bu tarım anlaşmasında, uygulanan destekler farklı renklerdeki kutular halinde tasnif edilmiştir. İndirime tabi toplam destekler; “gelişmekte olan ülkeler” için %10, “gelişmiş ülkeler” için ise %5

olarak belirlenmiştir. Kırmızı kutu yasakları belirtmektedir. Sarı ya da amber kutu, indirim tabi olan destekleri içermektedir. Yeşil kutu, indirim tabi olmayan destekleri kapsamaktadır. Örneğin, üretimden bağımsız doğrudan ödemeler ve alt yapı yatırımları bu kapsamda sayılabilir. Son olarak mavi kutu ise, indirim dışında tutulan (üretimi sınırlandırılmış alanlardaki destekleme ödemelerini) ödemeleri kapsamaktadır (Akder, 2014, s. 175).

Türkiye DTÖ kurallarına göre, “gelişmekte olan ülke” statüsünde uyum gösterirken bunun yanında, AB ülkeleri ise “gelişmiş ülkeler” olarak uyum göstermektedirler (Akder, 2005, s. 12). DTÖ’nün yaptığı uygulama ilk bakışta olumlu gibi gözükebilir. Örneğin, ekonomik açıdan güçsüz ülkelere daha fazla söz hakkı vermesi gibi, fakat yaptığı uygulamaya ters düşen davranışları bu olumlu bakışı yok etmektedir. Sonuçta DTÖ’nün aldığı kararlar güçlü ülkelerin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir (Eraktan, 2005, s. 44). Başka bir ifadeye göre, söz konusu anlaşmada avantajlı olan ülkelerin “gelişmiş ülke” olmasıdır. Kendi tarım ürünlerinin fazlalığını “az gelişmiş ülkelere” dayatmaları ve uygulamaya koydukları uluslararası ekonomik liberalizasyon ile Türkiye’nin en elzem sektörünü (tarım) ele geçirmeyi hedefledikleri öngörülmektedir (Oyan, 2004, s. 45). DTÖ’nün 1995’ten bu yana yaptığı faaliyetlere bakıldığında, küresel sermayenin çıkarlarını temsil etmesi ve aynı zamanda “gelişmiş ülkelerin” dışında kalan dünyanın küresel kapitalist sisteme eklemlenmesini sağlamaya odaklandığı görülmektedir (Güzelsarı, 2007, s. 210-213; Örnek, 2007, s. 342).

“Az gelişmiş” ve “gelişmekte olan ülkelerin” kalkınması ve refahın artırılması amacıyla oluşturulan Doha Kalkınma Raundundaki gelişmeler ise 2001 yılında Katar’ın başkenti Doha’da, DTÖ IV. Bakanlar Konferansını toplamıştır (Dinler, 2014, s. 335). Bu konferansta GATS⁸⁷ (kamu hizmetlerini uluslararası ticaretin konusu yapan anlaşma) kapsamında serbest piyasaya açılması düşünülen alanlar belirlenmiştir. Bu alanlar; enerji, tarım, telekomünikasyon, eğitim, sağlık, turizm, ulaşım vb. hizmetlerdir (Bayramoğlu, 2005, s. 103). Küresel emperyalizmin önündeki kısıtlamaların kaldırılmasını amaçlayan GATS ile yukarıda değinilen belirli alanlarda hedeflenen

---

⁸⁷ GATS kavramının geniş bir bilgi dökümü için bkz. Bayramoğlu (2005, s. 94-104)

hizmetlerin devletin kontrolünden çıkarılarak uluslararası sermayeye bırakılmak istenmiştir (Duru, 2008, s. 102-103). Doha Gelişme Turunda birbirini takip eden yıllar içinde dört adet toplantı yapılmıştır. Bu toplantılar sırasıyla; 2003-Cancun, 2004-Cenevre, 2005-Hong Kong, 2006-Cenevre ve 2007-Davos'dur.

Konunun oldukça geniş olmasından dolayı sadece 2003-Cancun toplantısı açıklanacaktır. 2003-Cancun toplantısında, ilk defa gelişmiş ülkelerin çıkarlarını gözetken kararlar alınmamıştır. Bu toplantıda güçlenen “gelişmekte olan ülkeler” kendi yararlarına olmadığını düşündükleri kararları kabul etmemişlerdir. Kısacası, 2001 yılından itibaren başlayan müzakereler hala sonlandırılmamıştır (Dinler, 2014, s. 334-336). Nitekim kapitalist üretim ilişkilerine açılan tarım sektöründe; sermayeye tanınan ayrıcalıkların artışı, DTÖ sisteminde yer alan genetiği değiştirilmiş ürünlerin (GDO) dünyaya yayılması, geçimini tarımdan sağlayan köylü nüfusun şehirlere göç etmesi, işsizlik gibi sorunlar tarım alanındaki gerçekliği temsil etmektedir(Yılmaz G. 2001, s. 32-33).

4.2.1.2. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB)

1990'lı yılların sonlarına doğru Türkiye ekonomisinde yaşanan krizler nedeniyle (Kasım/2000 ve Şubat/2001) tarım sektörüne ilişkin değerlendirmeler IMF'ye sunulan niyet mektuplarında yer almıştır. 2000 yılı sonrası tarım politikalarının dönüşümü; 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması çerçevesinde, yazılan niyet mektubunda Yapısal Reform adı altında Tarım Reformu ile belirlenmiştir (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012, s. 41-42). Niyet mektuplarında yer alan tarım taahhütleri; geleneksel destekleme sisteminden vazgeçilerek, doğrudan gelir desteğine geçilmesidir. Ardından Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. , ÇAYKUR ve TEKEL'in özelleştirilmesi gelmektedir. Daha sonra Tütün ve Şeker Yasalarının çıkarılması, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin yeniden yapılandırılması vb. maddeler yer almaktadır (Narin, 2008, s. 195-196). IMF'ye sunulan niyet mektupları çerçevesinde, Dünya Bankasının sağlayacağı yapısal uyum kredileri doğrultusunda; Türkiye ile Dünya Bankası arasında 2001 yılında Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) imzalanmıştır (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012, s. 42). Tarım reformu konusundaki detaylı bilgiler bir alt başlıkta açıklanacaktır.

Tarımdaki özelleştirmeler detaylandırıldığında; IMF'nin tarım taahhütleri doğrultusunda devletin bazı kurumlarının işlevsiz hale getirilmesi ve özelleştirme yoluyla tamamen tasfiye süreci başlatılmıştır. Bu bağlamda 4572 sayılı yasaya⁸⁸ göre, özelleştirme yapılamayan birliklerin işletmelerini küçülterek satmaları küresel sermaye tarafından istenmektedir. Oyan'a göre (2004, s. 58-59) söz konusu yasada tarım sektöründeki işgücüne istihdam olanağı sağlayan bir kuruma uygulanan dayatmaların yanlış olduğu belirtilmektedir. Özelleştirme kapsamına alınan şeker ve tütün kurumu ise ilerleyen başlıklarda irdelenecektir.

Günümüzde tarım sektörünün önemli bir parçası olan tüketici ile üreticiyi bir araya getiren kooperatiflerin tarımda yaşanan fiyat dalgalanmalarında ne kadar gerekli olduğu Türkiye'nin ithalat ve ihracat verilerinde⁸⁹ net bir şekilde gözükmektedir. Çalışma açısından elzem bir yer teşkil eden birikim sürecini de ele almakta fayda vardır. Sermaye ile bağlantıların daha da derinleştiği 1980 sonlarında (Aztimur, 2012, s. 177) devletin tarımla ilgili tüm politikaların tasfiye edilmesi anlamına gelen özelleştirmeler gerçekleştirilmiştir (Öztürk Y. 2003, s. 45). Özellikle 1980-1990 aralığında ticari sermayenin uluslararasılaştığı meta sermaye öncülüğünde hareket eden birikim süreciyle beraber sermayenin merkezileşme eğilimleri de açığa çıkmıştır. Sermayeye yeni kar alanları açan bu uygulamada tarımla ilgili bazı işletmelerin kamusal özelliği sona ermiştir (Aztimur, 2012, s. 177-178). İşlevsiz hale getirilen ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren tarımsal KİT'ler⁹⁰ ise şunlardır: EBK/EBAŞ, SEK, YEMSAN, Gönen Gıda Sanayi A.Ş'dir. Ardından TİGEM, TÜGSAŞ, İGSAŞ ve TZDK girdi üretim ve dağıtımında faaliyet göstermektedir. Daha sonra TEKEL, TŞFAŞ, ÇAYKUR ve TSKB tarım ticareti alanında faaliyet gösteren kurumlar özelleştirilmiş ya da özelleştirme kapsamında bulunmaktadır (Günaydın, 2010, s. 166).

---

⁸⁸ 4572 sayılı 1/6/2000 tarihli kanunda özel hukuk hükümlerine dahil olan kooperatiflere özelleştirme uygulanamamasından dolayı uluslararası örgütlerin direktifleri ile birliklerin fabrika ve işletmelerini küçülterek satmaya zorlamaları yasada amaçlanamı göstermektedir.

⁸⁹ Türkiye'nin yıllara göre dış ticaret verileri alt başlıklarda incelenmiştir.

⁹⁰ Tarıma girdi üretimi- dağıtım ve fiyat düzenlemesi fonksiyonunu üstlenen kurumlar tarımsal KİT' ler olarak adlandırılabilir.

Tarımda ürün desteklemeleri açısından 24 Ocak kararları ile başlatılan süreçte, desteklenen ürün sayısı 1980’de 22 üründen 1990’da 10 ürüne⁹¹ düşürülmüştür. Söz konusu ürün sayısı 1991’de 24’e, 1992’de ise 26 ürüne yükselmiştir. Tarımsal desteklemede daralmanın⁹² yaşandığı 1994-1995 yıllarında ise ürün sayısı 9’a düşürülmüştür. Bahsedilen ürün sayısında 2000’li yıllara kadar herhangi bir değişiklik olmamıştır (Günaydın, 2010, s. 168-169). Yukarıdaki metinde işlevsiz hale getirildiği belirtilen tarımsal KİT’lerin tasfiye süreçlerine kısaca bir göz atalım.

1980 öncesinde devletin elindeki girdi desteği olan tohum, 1980 sonrası özel sektörün eline bırakılmıştır. 1982’de tohum ithalatının⁹³ serbest bırakılmasıyla sermayenin tarım alanındaki hegemonyasının baskın hale geldiği görülmekle beraber konuyla ilgili olan TİGEM (devlet teşekkülü)’nde faaliyetleri sınırlandırıldı. Tamamen özelleştirilemeyen fakat kiralama yoluyla tasfiyesi başlatılan TİGEM⁹⁴ günümüzde yağlı lifli yem bitkilerinin tohum ihtiyaçlarını karşılaması ile önemli stratejik bir kurum niteliğindedir. Aynı zamanda 30 yıl süre ile işletilmek üzere özel sermayeye kiralanmıştır (Oral, 2015d, s. 303; Öztürk Y. 2003, s. 48).

Tarım sektöründe tohumdan sonra önemli sayılan diğer girdi destekleri ise, TÜGSAŞ ve İGSAŞ kurumlarıdır. Gübre sektöründeki özelleştirmelerin başında yer alan bu iki kurum, çiftçinin gider kalemleri arasında hayati bir yer oluşturmaktadır. Hayvancılıkta ve meyve- sebze yetiştirilmesinde ihtiyaç duyulan gübre kullanımının özellikle de yem bitkisi içinde yer alan soyanın⁹⁵ tarım sektöründeki önemini vurgulamanın çalışma açısından faydalı olacağı kanısındayım.

---

⁹¹ Bahsi geçen 10 ürün; buğday, çavdar, arpa, mısır, çeltik, tütün, yulaf, şeker pancarı, nohut ve haşhaştır.

⁹² Tarımsal desteklemenin daralması 1994 mali krizinin gündeme gelmesinden sonra açığa çıkmıştır.

⁹³ Bölümün sonunda yer alan tohumculuk kanunu incelenebilir.

⁹⁴ TİGEM (Tarım işletmeleri genel müdürlüğü) ile ilgili geniş bilgi dökümü için bkz. (Tokalak, 2010, s. 94)

⁹⁵ İthal edilen hayvan yem bitkisi olan soyanın tarım sektörü açısından önemini kavrayabilmek adına 16.12.2018 tarihinde TV’ de yayınlanan Para dedektifi adlı program izlenebilir.

Seymen, C. (Yapım yöneticisi), (2018, 16 Aralık). *Para dedektifi* [Televizyon Yayını]. İstanbul: CNN Türk Company. <https://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/para-dedektifi/para-dedektifi-turkiyedeki-et-ve-sut-uretimini-arastirdi>, Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018.

Günümüzde kimyasal gübre kullanımının yaklaşık %55'i yerli üretimle karşılanırken, %45'i ise ithalatla karşılanmaktadır. Soyanın çok az yetiştirildiği Türkiye'de bu yem bitkisinin ithalatı ile çiftçi gübre fiyatlarını pahalıya mal etmektedir.

Gübre tekellerinin eline geçen fabrikalarla beraber gübre sanayinde ithalata bağımlı bir yapı ortaya serilirken, yapılan tasfiye süreciyle Türk tarımının dışa bağımlı bir yapıya evirildiği görülmektedir (Tokalak, 2010, s. 91-94).

4.2.2. İç Gelişmeler Ve 2000 Sonrası Politikalarda Tarımsal Destekleme

Küresel aktörlerin çıkarlarını temsil eden ve sermaye birikim mantığına uygun olarak dünya tarım ticaretini işleten merkez ülkelerin oluşturduğu DTÖ'nün, tarım ticaretinde sürecin "az gelişmiş ülkeler" aleyhine işlemesine neden olduğu daha önceki başlıkta belirtilmişti.

2001 yılında Türkiye ile Dünya Bankası arasında Tarım Reformu'nun hayata geçirilmesiyle birlikte (Narin, 2008, s. 220), iki önemli husus gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki; fiyat ve girdiye dayalı destekleme sistemlerinin kaldırılarak, fakir çiftçileri hedef alan üretimden bağımsız doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesidir. Diğeri ise; Devlet İşletmelerinin özelleştirilerek, minimal devlet olgusunu oluşturmaktır. Tarımsal yapıdaki dönüşümü hızlandırmak ve güvence altına almak için Bağımsız Düzenleyici Kurumların (BDK) iki sektörde kurulması hedeflenerek; Şeker (TŞFAŞ), Çay (ÇAYKUR) ve TEKEL vb. kurumlar hızla özelleştirilmiştir. Aynı zamanda bu süreç içerisinde Türkiye'nin dünya piyasasından almaya zorlandığı ürünler ise; şeker, tütün, buğday, mısır vb. ürünlerdir (Bayramoğlu, 2005, s. 366-367). ÇAYKUR ve TEKEL'in özelleştirme süreçleri ilk olarak beşinci beş yıllık kalkınma planında belirtilmiştir. 1984 yılında ÇAYKUR'un kamudaki yönetimi ise özel sektöre devredilmiştir (Keskin ve Yaman, 2013, s. 451).

2000'li yıllarda uygulamaya başlanan DGD sistemi, 2008 yılında resmen sona ermiştir. DGD sistemi ile çiftçi kayıt sistemi oluşturulmuştur (Dinler, 2014, s. 291). Uygulamaya konulan Tarım Reformu, dikkatlice incelendiğinde; yerel sermayenin ve

uluslararası küresel aktörlerin kendi çıkarlarını gözeten bir yapı inşa ettiği görülmektedir. Bu yapıya en iyi örnek ise; Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) çerçevesinde IMF ve DB ile yapılan anlaşmaların birbirleriyle uyum içinde olmasıdır. Bunun yanı sıra kalkınma planında yer alan tarım politikasının içeriği de tarım reformuna uygun hazırlanmıştır. Planda yer alan tarım politikasının esasları ise; AB Ortak Tarım Politikalarına Uyum, GATT Tarım anlaşmasının yükümlülükleri vb. şeklinde ifade edilmiştir (Kendir, 2007, s. 167).

Uygulamaya konulan DGD sistemi Türk tarımı üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bu gelir desteğinden fakir çiftçiler yerine, büyük zengin toprak sahipleri daha çok yararlanmıştır. Aynı zamanda bu sistem ile hayvancılık gerilemiş, çiftçi tembelleşmiştir (Dinler, 2014, s. 293). IMF'ye verilen niyet mektupları çerçevesinde 2001 yılında Şeker Kanunu, 2002 yılında da Tütün Kanunu çıkarılmıştır. Bu Yasalara ilerleyen başlıklarda değinilecektir.

Türkiye'nin tarım politikalarının oluşmasındaki bir diğer anlaşma ise 2004 yılında hazırlanan Tarım Stratejisi (2006-2010) belgesidir. Bu belge ile AB Ortak Tarım Politikalarına uyum, DTÖ'nün esas alınması gibi konular yer almıştır. Belgedeki tarımsal destekleme araçları; DGD, telafi edici ödemeler, fark ödemeleri, hayvancılık destekleri, çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) programları destekleri, kırsal kalkınma destekleri vb. sıralanabilir (Narin, 2008, s. 198-199). Tarım Stratejisi Belgesinin ardından Türkiye'nin ilk resmi Tarım Kanunu 2006 yılında çıkarılmıştır. 5488 sayılı Tarım Kanununa⁹⁶ göre; tarım sektörünün ve kırsal alanın, kalkınma planı doğrultusunda geliştirilmesi ve desteklenmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması, buna ek olarak; gıda güvenliği ve tarım sektöründeki refahın artırılması gibi önlemlere yer verilmiştir (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012, s. 44).

---

⁹⁶ 25 Nisan 2006 tarihli R.G. 'de yayımlanan 5488 sayılı Tarım kanununda tarımsal desteklemelerle ilgili olarak yapılan ödemeleri içeren tabloların geniş dökümü için bkz. (Şengül ve Sarıbal, 2015, s. 150-157); 5488 sayılı 18/4/2006 tarihli Tarım Kanununun maddeleri için bkz. <https://kms.kayis.gov.tr/Home/Kurum/24308110>

Söz konusu yasanın 21. maddesine göre hükümetin tarımsal teşvik programında, kullanması gereken parayı (krediyi) bütçe ve dış kaynaklardan sağlaması aynı zamanda bu finansman için devletin bünyesinden temin edilecek miktarın gayri safi milli hasılanın (GSMH) yüzde birinden az olmaması gerektiği belirtilmektedir. Yazarın da bu konuyla alakalı ifade ettiği üzere 2001 yılından 2011 yılına kadar üreticiye ödenen destekler hiçbir zaman GSMH'nin yüzde birine yaklaşmamış aksine binde 4-6 civarlarında seyretmiştir (Şengül ve Sarıbal, 2015, s. 150). Tokalak'a göre (2010, s. 178), 2009 yılında üreticiye ödenen desteğin milli hasılanın binde dördünü geçemediği için yoksul çiftçinin söz konusu durumdan muzdarip olarak tarlalarını satışa çıkarması söz konusu olmuştur.

Şengül ve Sarıbal (2015, s. 151); tarımsal desteklerle alakalı olarak 2000 yılı sonrası bazı rakamları şu şekilde ifade etmektedirler. 2013 yılı için fark ödeme primleri üretimi yaygın olan pamuk, bakliyat gibi hububatlarla destek verilmezken, fazla üretim yapılmayan aspir, kanola, soya gibi yağ bitkilerine göstermelik olarak destekler arttırılmıştır. Seçilen bazı tarım ürünlerinin ekim alanı- üretim miktarı, ihracat- ithalat verileri ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

Alan bazlı tarım destekleri (mazot-gübre-DGD) 2003 yılında %83 oranında seyrederken, 2012 yılına gelindiğinde bu payın %29'lara gerilediği görülmektedir. Yukarıda belirtilen açıklamalarda da vurgulandığı üzere, tarımda uzun vadeli bir programlama yapılması gereği ortadadır.

Şeker ve Tütün yasasına geçmeden evvel, Sözleşmeli Tarımdan bahsetmekte fayda vardır.

Ulukan'nın çalışmasına göre (2009, s. 128-130) Türkiye'de sözleşmeli tarımın geçmişi, 1926 yılında ilk şeker fabrikasının kurulması ile başlamaktadır. Bugünkü uygulamalar ise 1960'lı yıllarda gelişimini tamamlamıştır. Bu yıllarda şeker pancarı ekimi ve alımı için bilgilerin yer aldığı ve imzalanması zorunlu tutulan mavi kâğıt adı ile bilinen sözleşmeler Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ) tarafından uygulanmaktaydı. Sözleşmeli Tarım Uygulamasında bir kamu kuruluşu olan TŞFAŞ'ın yanı sıra, Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri Birliği (PANKOBİRLİK) ve Tarım

İşletmeleri Genel Müdürlüğü de (TİGEM) sözleşmeli üretim yapmaktaydı. Daha sonra 1970'li yıllardan itibaren özel sektörde de sözleşmeli üretim görülmeye başlanmıştır. Sözleşmeli üretimin yapıldığı ürünler ise; şeker pancarı, tohum ve sanayi tipi domates üretimi için salça sanayi şeklinde sıralanabilir. 1990'lı yıllarla birlikte Sözleşmeli Tarım uygulamaları farklı ürün desenlerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Şeker pancarı, tütün, makarnalık buğday, mısır, meyve, sebze, konserve, yumurta, beyaz et vb. ürünler bu uygulamaya örnek verilebilir.

Sermayenin tarımı hâkimiyet altına aldığı 1980 sonrası dönemde, kapitalizmin hâkimiyetinin güçlendiği ve sermaye birikiminin dünya ölçeğinde etkin işlemeye başladığı bu süreç içinde, tarımdaki üreticilerin bağımsız bir üretim gerçekleştirmesi imkânsızlaşmıştır. Bu aşamada kırsal kesimde yaşanan farklılaşmalar ön plana çıkmaktadır. Özellikle büyük üreticiler ve küçük üreticiler arasında farklılaşmalara bakıldığında; büyük üreticilerin kapitalistleşme sürecine girdiğini, küçük üreticilerin ise ücretli işçiliğe doğru evrildiği gözlemlenmektedir (Ulukan, 2013, s. 72-74).

Sermaye ve emek ilişkilerinin yeniden şekillendiği sözleşmeli üretim; 7., 8. ve 9. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, Ulusal Programlarda, Tarım Master Planlarında ve bunların yanı sıra konumuzla da bağlantılı olan Şeker Kanunu ve Tütün Kanununda desteklenmiştir (Ulukan, 2009, s. 131-144). Özellikle Tütün Kanununda çiftçi sözleşmeli tarıma mahkûm edilmiştir. Yapılan bu Kanun ile uluslararası sermayenin, Türkiye gibi ülkelerde; sebze, meyve gibi bazı alanlarda üretim yapmasına izin verilmiştir. Bu uygulama ile kendi tarlasında çalışan çiftçi bir çeşit işçiye dönüştürülmüştür (Özkaya, Günaydın, Bozoğlu, Olhan ve Sayın, 2010, s. 8).

Tarım sektörünün, sermaye birikimi için önemli bir alan haline geldiği sözleşmeli tarım ile Türkiye'de, tarım sektöründe yoksullaşmanın ve işçileşmenin artacağı aynı zamanda mülksüzleşmeyle beraber göç olgusunda artış yaşanacağı aşikârdır (Ulukan, 2013, s. 68).

Türkiye'nin dünya sermayesi ile bütünleşmesini sağlayan ve Devletin karar aşamasında yetkisini sermaye ile paylaştığı iki önemli kanunu inceleyelim. Bu kanunlar, Şeker ve Tütün Yasalarıdır.

4.2.2.1. Türkiye’deki Tarıma Dayalı Şeker Sanayinin 2000 Sonrası Durumu

2000’lerden itibaren tarıma yönelik yapısal dönüşümde etkin rol oynayan küresel aktörlerin (IMF/DB) tarımla ilgili taahhütlerinden dördüncü bölümün alt başlıklarında bahsedilmişti.⁹⁷ Yapısal dönüşümün en bariz etkisi Türkiye’nin temel tarımsal ürünlerini (şeker, tütün, mısır, hububat) dünya pazarından temin etmeye mecbur bırakılmasıdır (Bayramoğlu, 2005, s. 365).

Gıda sektöründe önemli bir ürün olan şekerin yeniden düzenlenmesi bu kapsamda açıklanabilir. 2001 yılında şeker yasasının yürürlüğe girmesiyle şekerle ilişkin düzenlemelerde önemli değişiklikler söz konusu olmuştur. Şeker yasası ile ortaya çıkan değişimler şöyle açıklanabilir: Şeker Kurumunun (ŞK) oluşturulması ile başlanan değişimi takiben TŞFAŞ’nın özelleştirme sürecine geçilmiştir. Buna göre Şeker Kurumu 2001 yılında 4634 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Amacı Devlet üretimi ve desteğini tamamen ortadan kaldırmaktır. Yeniden yapılanma programı ile şeker pancarı üretiminin kotalara⁹⁸ bağlanması sağlanmıştır (Bayramoğlu, 2005, s. 367-369). Şeker kurumunun pancar üretimini kotaya bağlaması aslında 1998’den itibaren dir. Üretim o yıllarda 17,6 milyon ton iken günümüzde bu miktar 10 milyon tona kadar düşmüştür (Öztürk Y. 2003, s. 49). Yeniden yapılanma programı gereği şeker pancarına verilen kredi desteğinin kaldırılması ile ham maddesi mısır olan nişasta bazlı şeker (NBS) üretiminin payı arttırılmıştır (Bayramoğlu, 2005, s. 368-370). Bu sektöre hakim olan firma ise dünya tahıl dağıtımının %80’ini kontrol eden Cargill Şirketidir. ABD kökenli Cargill Şirketi genetiği değiştirilmiş tohum kullanarak, Türkiye’de tatlandırıcı üretimine başlamıştır (Ulukan, 2009, s. 65). Türkiye’de nişasta bazlı şeker üretiminde 5, pancar üretiminde 6 tane firma mevcut olup, aralarında küresel güçlerin istediği gibi bir rekabet mevcuttur (Bayramoğlu, 2005, s. 371-374).

⁹⁷ Tarımdaki kapitalist dönüşümün dışsal belirleyicileri başlıklı metin ve alt metinlerine bakınız.

⁹⁸ Şeker Kanununda “GÜ”de tatlandırıcı oranı %1-2 oranında seyrederken, Türkiye’de bu oran %10 civarındadır. Pancar ve kamış dışındaki tatlandırıcı oranı %10’dan %15’e çıkarılarak bakanlar kuruluna %50 arttırma yetkisi tanınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. (Öztürk Y. 2003, s. 50)

Türkiye'deki şeker ihtiyacını şeker pancarı ve şeker kamışından karşılamak yerine hammaddesi mısır nişastası olan NBS'den karşılama politikaları tarımdaki stratejik öneme sahip şekerin kaybedilmesine neden olmakla birlikte iç ve dış tekellere kaynak aktarmaktan başka bir şey sağlamamaktadır (Tokalak, 2010, s. 126-127). Dünya şeker piyasasında Türkiye şeker üretiminde ilk 15 ülke arasında yer alırken yıllık şeker üretimi 2,4 milyon ton, tüketimi ise 2 milyon ton civarındadır. Bir başka anlatımla, Türkiye'nin kendi içinde mevcut olan ihtiyacını karşılamakla beraber dışarıya söz konusu ürünü ihracat edebileceği anlamı çıkmaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye şeker üretiminde kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra ihraç kapasitesi de oluşmaktadır. Bu durum şeker ihracatında öne çıkan "gelişmiş ülkelerin" çıkarına ters düşmektedir. "Gelişmiş ülkeler" uluslararası kurumlar ve anlaşmalar aracılığı ile kendi şeker üretim fazlalarının "AGÜ"lere ihracını destekleyecek politikaları dayatmaktadırlar (Öztürk Y. 2003, s. 50).

Türkiye tarımı için stratejik bir ürün olan pancarın tarıma sağladığı katkıları belirtmekte yarar vardır. Tokalak'a (2010, s. 126-127) göre; pancar ekimi çiftçiye önemli bir kazanç sağlamanın yanında hayvan yemi ve biyo yakıt olarak da kullanımı tarımsal girdi kalemlerinin maliyetini azaltacaktır. Öte yandan işçi yoğun bir üretimi kapsayan söz konusu ürünün ekiminin sonrasında tarlanın veriminin artacağı ve diğer hububat/ayçiçeği bitkilerine göre daha fazla katma değer yaratacağı belirtilmiştir. Tokalak'ın önerisi ise, Türkiye'de şeker konusunda bağımlı politikaların terk edilmesi için öncelik olarak pancar ve kamış üretiminin yaygınlaştırılması ve bununla ilgili teşviklerin verilmesidir (Tokalak, 2010, s. 286).

Esasen pancardan şeker üretimi kamıştan elde edilen şekere kıyasla olabildiğince maliyetli bir işlemdir. Ancak "GÜ"ler başta olmak üzere bir çok Avrupa ülkesinde pancar ekimi devam etmektedir. Çünkü pancar sektörünün sağladığı ekonomik ve zirai katkılar pancar ekiminin sürdürülmesini sağlamıştır (Oral, 2006, s. 243). Öte taraftan Türkiye'de iklim şartları öne sürülerek kamış ekiminin yapılamayacağı savunulmuştur. Halbuki birim alandan elde edilen verim ve daha az maliyeti bulunan kamış tarımı denemesi Karadeniz ve Çukurova'da önceki yıllarda yapılmıştır. Günümüzde ise Bafra

İlçesinde kamış ekimi⁹⁹ denemesi olumlu yanıt vermiştir. Bu nedenle Devlet tarafından kamış yetiştiriciliğine destek verilmesi sağlanmalıdır (Tokalak, 2010, s. 285-287).

Türkiye’de şeker üretimiyle ilgili yapılan değişiklikler yukarıdaki metinde açıklanmıştır. Kısaca toparlamak gerekirse; şeker üretimi ile ilgili ilk değişim 1998’de pancar üretimine kota koyulmasıyla başlamıştır. (Kota sonrası ekim alanları değişimi şekil 1’de verilmiştir). Kota uygulamasının hemen sonrasında 2001 yılında şeker yasasının çıkarılmasıyla geçen 16 yıllık süre içerisinde; NBŞ üretimi yapan şirketin pancar sektörüne üstünlük sağladığı görülmektedir. Bu süreçte IMF/DB’nin empoze ettikleri politikaların rolü büyüktür. Özellikle pancar üreticisine verilen desteklerin kısıtlanması ve NBŞ şirketlerine tanınan desteklerin artırılması bu kapsamda açıklanabilir.

2017 yılına gelindiğinde şeker kurumunun kapatılmasıyla pancar üretimi kesintiye uğratılmıştır. 2018 yılında ise (yaklaşık 9 bin üreticiye istihdam sağlayan) Devletin elindeki 25 şeker fabrikasının 14’ünün özelleştirme¹⁰⁰ sürecine alındığı görülmektedir (Aysu, 2018).

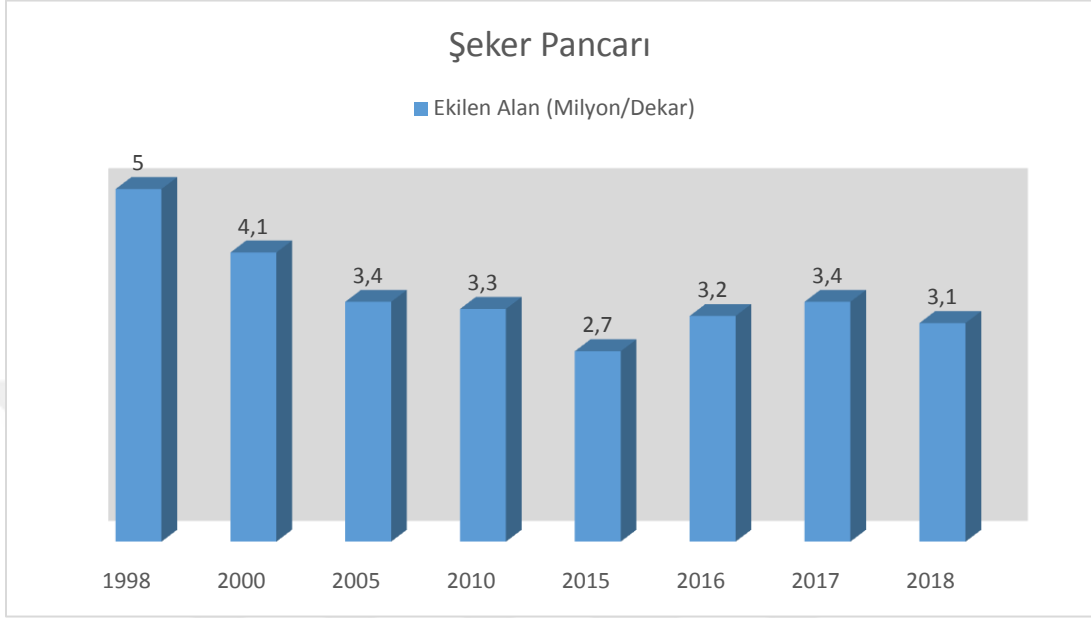
2000 sonrası Türkiye’nin şeker üretiminde geldiği nokta yukarıda aktarıldığı gibidir. Bu söylenenler doğrultusunda şeker pancarı üretim alanı/miktarı ve aynı zamanda tarımsal dış ticaretteki durumu aşağıdaki Şekil 1, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de aktarılmaktadır.

---

⁹⁹ Ekim 2009’da Bafra Altınay Köyü’nde Ziraat Mühendisi Esra Deniz Karagöl’ün denetiminde gerçekleştirilen kamış ekimi denemesi olumlu sonuç vermiştir.

¹⁰⁰ Türkiye şeker fabrikalarını satıyor başlıklı yazıya ulaşmak için: Aysu, A. (23 Şubat 2018). Türkiye şeker fabrikalarını satıyor [Karabasan]. <https://www.karasaban.net/turkiye-seker-fabrikalarini-satiyor-abdullah-aysu/> linkini tıklayarak ulaşılabilir.

Şekil 1: Şeker Pancarı Üretim Alanı (Milyon/Dekar)

Kaynak: TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 6: Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim Alanı, Üretim Miktarı ve Verim Durumu

Yıllar	Şeker Pancarı		
	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim KG/Dekar
2004	3.153.440	13.517.241	4.290
2005	3.358.120	15.181.247	4.524
2006	3.256.995	14.452.162	4.464
2007	3.002.425	12.414.715	4.154
2008	3.219.806	15.488.332	4.829
2009	3.244.428	17.274.674	5.332
2010	3.291.669	17.942.112	5.459
2011	2.972.648	16.126.489	5.488
2012	2.806.945	14.919.940	5.325
2013	2.913.282	16.488.590	5.668
2014	2.887.851	16.743.045	5.824
2015	2.744.873	16.022.783	5.848
2016	3.224.477	19.592.731	6.086
2017	3.392.742	21.149.020	6.241
2018	3.071.534	18.900.000	6.155

Kaynak: TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 7: Türkiye’de Şeker Kamışı Ekim Alanı, Üretim Miktarı ve Verim Durumu

Yıllar	Şeker Kamışı		
	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim KG/Dekar
2014	32	160	5.000
2015	32	160	5.000
2016	32	160	5.000
2017	32	160	5.000
2018	33	167	5.061

Kaynak: TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 8: Yıllar İtibariyle Şeker Pancarı Dış Ticareti

Yıllar	Şeker Pancarı			
	İhracat Miktarı (kg)	İhracat Değer (\$)	İthalat Miktarı (kg)	İthalat Değer (\$)
2000	741.287	210.507	53.251.460	3.947.368
2001	141.167	209.340	24.587.707	1.776.309
2002	122.157	424.568	46.086.131	3.733.591
2003	66.750	116.533	41.716.045	5.373.443
2004	24.000	9.220	64.138.579	4.892.825
2005	23.000	411.673	49.245.753	6.115.045
2006	134.499	820.081	125.962.095	11.871.095
2007	31.564	674.856	94.703.510	21.094.771
2008	2.066.290	605.953	49.961.466	27.226.721
2009	4.800.350	946.014	64.599.063	24.400.082
2010	4.292.087	999.093	206.018.531	53.131.369
2011	3.183.737	1.448.930	122.773.856	35.519.004
2012	9.259	336.768	193.739.704	48.969.879
2013	85.057	1.130.726	116.380.394	37.989.772
2014	167.359	1.498.504	109.283.102	27.437.920
2015	162.656	1.719.398	127.604.292	31.338.120
2016	262.987	1.851.671	175.411.012	37.189.794
2017	481.671	888.836	188.166.877	39.702.675
2018	4.468.439	745.502	26.390.695	13.261.840

Kaynak: TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları].

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Yukarıdaki şekil 1 ve tablo 6'ya göre 1998 yılında pancar ekim alanı 5 milyon dekar, ulaşılan pancar miktarı ise 22 milyon tondur. 2000'li yıllara gelindiğinde uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri ve Türkiye'deki hükümetin onay verdiği yapısal değişim neticesinde şeker ekim alanlarında ve üretim miktarlarında daralma yaşanmıştır (Oral, 2006, s. 247). 2004 yılında 3,2 milyon dekar alanda pancar ekimi yapılmış ve 13,5 milyon ton dolayında ürün elde edilmiştir.

Şeker pancarı ekim alanı ve üretim miktarını gösteren tablo 6'ya bakıldığında; ekilen arazinin az kullanıldığı buna karşın daha fazla üretim yapıldığı görülür. Bunun başlıca sebebi sağlanan verim artışlarıdır. 2004-2017 yılları arasındaki dönemde, şeker pancarı ekim alanları 1,05 kat; üretim miktarı ise 1,6 kat artmıştır. Verim ise 2004'te yaklaşık 4 binden (kg/dekar), 2017'lerin başında 6 bine (kg/dekar) çıkmıştır.

Tablo 8'e bakıldığında: 2004-2018 döneminde Türkiye'nin pancar ihracatı, yıllara göre değişmekle beraber, bu rakamlar 2004 yılı itibariyle 24 bin (kg) ve 9 bin (\$) olarak gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak 2004 yılında Türkiye 4 milyon \$ karşılığında yaklaşık 64 milyon (kg) pancar ithal etmiştir.

2010 yılı itibariyle yapılan pancar ithalatı toplamı 206 milyon (kg) olup, karşılığında 53 milyon \$ ödenmiştir. 2018 yılında 26 milyon (kg) pancar 13 milyon \$ karşılığında ithal edilirken 4 milyon (kg) pancar 745 bin \$ karşılığında ihraç edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin ithalatı ürettiği miktardan fazla, ihracatı ise pancar ithalatına ödediği paradan az olan net dış alımcı ülke konumunda olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin giderek dışa bağımlılığının arttığı bu süreçte; uluslararası sermayenin taleplerinin şekillendiği diğer bir bağımsız düzenleyici kurum, tütün ve alkollü içkiler piyasasını düzenleyen TAPDK'dır. Bu kurum 2002 yılında 4733 sayılı kanunla kurulmuştur (Aztimur, 2012, s. 122). Tütün Yasası ile destekleme fiyatı uygulamasına son verilmesiyle içerdeki (bireysel) küçük üreticilerin aleyhine bir sonuç meydana gelmektedir. Bu yasa ile tütün üreticilerinin ürünlerini yazılı sözleşme esaslı veya açık arttırma yolu ile satmaları düzenlenerek, devlet müdahalesinin tamamen ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Tütün kanunu uygulamaları ile devlet desteğinin kaldırılarak sözleşmeli üreticiliğe mahkûm edilen tütün işçileri için tütün tarımının bittiği yıllar başlamıştır (Oral, 2015d, s. 320). Özellikle 2002-2018 yılları arası tütün ekimi yapan çiftçilerin sayısı 405 binden 56 bine, tütün üretimi ise 159 bin 521 tondan %48 azalarak, 82 bin 500 tona gerilediği gözlemlenmektedir. Tütünün¹⁰¹ dış ticaretteki

---

¹⁰¹ Ali Ekber Yıldırım'ın tütünün dış ticaretteki ithalat ve ihracat verilerine: Yıldırım, A. (6 Aralık 2018). Derneğimizin 2018 tütün raporu [Tütün Eksperleri Derneği]. <http://www.tutuneksper.org.tr/haberler/dernegimizin-2018-tutun-raporu-ulusal-basinda--ali-ekber-yildirim> linkine tıklayarak ulaşılabilir.

durumu ise, 2006-2017 yılları arasında tütün ihracatı 127 bin 976 tondan 51 bin tona gerilerken, aynı yıllarda tütün ithalatı ise 66 bin 550 tondan 100 bin tona çıkmıştır (Yıldırım, 2018).

Küresel Sermayenin istediği önlemlerin alındığı 1980'li yıllara geri dönüldüğü zaman, TEKEL'in yatırımlarının bu dönemde yavaşladığını görebiliriz. Örneğin; 1984 yılında yatırımların durdurularak yabancı sigara ithaline izin verilmesi, 1985'te yabancı tütünlerin ülkeye giriş yapması, 1986'da ise sigarada devlet tekelinin kaldırılması gibi maddeler sıralanabilir. Bu kapsamda 1990 yılında İzmir'de Philip Morris- Sabancı Holding birlikteliğiyle sigara fabrikası kurulmuştur.

Genel olarak bütün bu söylenenlerin ışığında, hem uluslararası hem de yerel sermayenin zorlayıcı politikalarıyla inşa edilen bu süreçte, tarım sektörünün küçülmesi ve yoksullaşmanın hızlanmasıyla mülksüzleşmenin ve göç sorununun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (Öztürk Y. 2003, s. 50-51).

Neo liberal Politikaların uygulanması ile Türkiye Tarım Ürünlerinde net dış alımcı konumuna yerleşmiştir. Tütün Yasası ile beraber yerli üreticinin rekabet gücünün azalması sonucu piyasadan çekilmeleri üzerine, onların yerlerine çok uluslu şirketlerin gelmesi ile tarım sektöründeki yapısal dönüşüm daha belirgin hale gelmiştir. Bu aşamada küçük üreticilerin emek güçlerini sermaye birikimine aktardıkları görülür. Buradaki emek gücü ya göç ederek sanayiye katılacak ya da bulunduğu yerde işçileşecektir. Yazıda aktarılan durumun en somut örneği yakın zamanda yaşanan Manisa Soma ve Karaman Ermenek'te görülmektedir.

Soma'da tarıma verilen desteklerin çekilmesi ile beraber oradaki halk enerji sektörüyle alakalı madenlerde çalışmaya mecbur bırakılmıştır. Uygulanan bu ve bağlantılı politikalar neticesinde yaşanan maden faciasında “masum” olan birçok insan hayatını kaybetmiştir. Tarım politikalarındaki zorlayıcı yapısal dönüşüm sonucu uluslararası ve ulusal sermayenin birbirlerini destekleyici kararlarının uyum içinde olması ile hedeflerini gerçekleştirdiği görülmektedir. 2000'li yıllarda uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların tarımsal sahadaki etkileri yukarıda ifade edildiği gibidir. Bu süreç özellikle kırsaldaki üretici üzerinde olumsuz bir durum oluşturmuştur.

Türkiye gibi tarım alanında kendine yeterli bir ülkenin 2000 sonrasında en temel gıda ürünlerini bile karşılayamadığı görülmektedir¹⁰² (Keskin ve Yaman, 2013, s. 449).

Türkiye'nin ithalata dayalı bir ekonomiye yöneldiğinin en temel göstergesi, 2000'lerden bu yana yaklaşık 1,7 milyon tarım işçisinin kırsaldan ayrılarak şehirlere göç etmesidir (Keskin ve Yaman, 2013, s. 454). Bu durum yukarıda belirtilen somut örneklendirmeyi (Soma ve Ermenek) desteklemektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ithalatı artan belirli tarımsal ürünlere yoğunlaşmıştır. Bu ürünlerin üretim miktarları/ekim alanlarının ne ölçüde değiştiği ve tarımsal dış ticaretteki rakamsal paylarını ne oranda muhafaza edildiği çalışmanın temel argümanını desteklemede yardımcı olacaktır. Bu kapsamda ilkin seçili ürünlerin (hububat, baklagil, yağ ve endüstri bitkileri) analizi yapılmıştır. Ardından kesme çiçek, soya ve kanola ürünleri ele alınmıştır.

Nihai olarak seçili ürünlerin üretim miktarı/ekim alanlarında nispeten düşüş olmakla birlikte; kesme çiçek, soya ve kanola ürünlerinde de bir artış olup olmadığı incelenmiştir. Kısaca seçili ürünlerdeki azalışa paralel olarak üreticinin özellikle kesme çiçek üretimine kayıp kaymadığı tespit edilmiştir. Nitekim, bu ürünlerin üretiminde de nispeten artış sağlanmakla birlikte bu artışın sınırlı düzeyde kaldığı ifade edilebilir. Ancak süs bitkileri üretimindeki ihracat gelişimi dikkat çekicidir. Bu çerçevede seçili ürünlerdeki düşüşün tarımdaki daralmayı temsil etmesi açısından önemli olduğu görülmektedir.

Konu bütünlüğü dağılmadan tarım verilerini incelemekte fayda vardır. Tarımsal desteklemeyle ilgili olarak, 2000 sonrası tarım politikalarında 2004-2017 yılları arası Türkiye'de önemli Hububat, Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri Ekim Alanı ve üretim miktarları Tablo 9 ve Tablo 10'da gösterilmektedir. Aynı zamanda soya, kanola, süs bitkileri ve kesme çiçek ile ilgili veriler; Tablo 11, Tablo 12, Tablo 13 ve Tablo 14'ten takip edilebilir.

---

¹⁰² Hububat/mısır/saman gibi ürünler ithal edilmeye başlanılmıştır (Keskin ve Yaman, 2013, s. 449).

Tablo 9: Türkiye'de Önemli Hububat, Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri Ekim Alanı Rakamları

Yıllar	EKİLEN ALAN (DEKAR)								
	ÜRÜN GURUBU								
	Durum Buğday	Arpa (Dğer)	Çavdar	Darı	Kuru Fasulye	Mercimek Kuru (Yeşil)	Susam Tohumu	Kenevir Tohumu	Patates
2004	21.000.000	32.500.000	1.430.000	39.000	1.550.000	600.000	430.000	3.750	1.776.000
2005	20.000.000	33.000.000	1.300.000	36.000	1.412.000	532.000	424.500	650	1.528.000
2006	15.100.000	32.878.000	1.312.456	35.980	1.290.515	454.625	399.393	645	1.579.084
2007	13.545.000	31.106.665	1.327.776	34.785	1.092.497	323.083	297.807	559	1.525.975
2008	13.400.000	27.000.000	1.259.620	36.540	982.326	276.977	292.236	294	1.478.883
2009	13.350.000	27.500.000	1.387.784	33.000	949.280	255.531	280.916	66	1.428.738
2010	13.340.000	27.997.000	1.410.000	29.330	1.033.811	228.922	318.242	21	1.388.660
2011	13.380.000	26.521.795	1.276.530	26.715	946.254	225.248	266.455	140	1.429.849
2012	11.900.357	25.543.296	1.432.216	29.849	931.740	226.903	292.063	64	1.720.867
2013	12.786.000	25.420.500	1.381.656	25.833	847.630	206.783	248.070	7	1.250.297
2014	12.824.636	26.075.982	1.150.800	26.672	911.103	170.476	263.496	10	1.297.032
2015	12.737.734	26.029.386	1.123.129	26.908	935.840	163.881	280.887	10	1.538.787
2016	12.386.724	25.979.540	1.146.493	23.869	898.197	167.617	289.332	25	1.448.572
2017	12.369.119	22.894.944	1.010.903	21.779	897.221	232.201	280.316	24	1.428.835
TOPLAM	198.119.570	390.447.108	17.949.363	426.260	14.678.414	4.064.247	4.363.713	6.265	20.819.579

Kaynak: TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler], http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 Erişim Tarihi: 9 Ekim 2018.

Tablo 9: Türkiye’de önemli ekim alanı rakamları ile ilgili olarak; 2004-2017 yıllarında hububat, baklagil, yağ bitkileri ve endüstri bitkilerinin ekim alanlarının azaldığı, yarı yarıya düştüğü, özellikle durum buğdayı, darı vb. örnek verebilir. Hububatlardan arpanın ekim alanı 2004’te 32.500.000 dekar iken; 2005 ve 2006 yıllarında yükselmiş olsa da, 2007 sonrası gerileyerek 22.894.944 dekara düşmüştür. Çavdar ekim alanı 2004’ten 2011’e kadar düşüş göstermiş olup, 2012’de 1.432.216 dekara yükselerek en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2013 sonrası ise tekrar düşüş eğilimi göstermiştir.

Darıda ise yıllar itibariyle az da olsa düşüş gözlenmiştir. Buna göre beslenmede önemli yer tutan bitkisel üretim miktarlarının ekim alanındaki gerilemeler dikkat çekici olmuştur. Baklagillerden kuru fasulye ve yeşil mercimek ekim alanlarına bakıldığında, kuru fasulyenin ekim alanı 2004 yılında 1.550.000 dekar iken 2017 yılına kadar 897.221 dekara, mercimek kuru (yeşil) ekim alanı ise 600.000 dekardan 232.201 dekara gerilemiştir. Yağ bitkilerin ekim alanı verilerine bakıldığında; susam tohumu ekim alanı, 2004'den 2017 yılına kadar 430.000 dekardan 280.316 dekara düştüğü görülmektedir. Endüstri bitkilerinden 2004 yılında patates 1.776.000 dekar iken, 2017 yılı itibarı ile 1.428.835 dekar azaldığı görülmektedir. Yukarıdaki Tablo 9'da yer alan ürün gruplarının tarımsal desteklerin azalmasından ekim alanları azalmış ve bu ürünlerde ithalata yönelinmiştir.

Tablo 10: Türkiye'de Önemli Hububat, Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri Üretim Miktarı Rakamları

Yıllar	ÜRETİM MİKTARI (TON)								
	ÜRÜN GURUBU								
	Durum Buğday	Arpa (Diğer)	Çavdar	Darı	Kuru Fasulye	Mercimek Kuru (Yeşil)	Susam Tohumu	Kenevir Tohumu	Patates
2004	5.000.000	8.100.000	270.000	7.000	250.000	60.000	23.000	30	4.770.000
2005	4.500.000	8.600.000	270.000	7.200	210.000	50.000	26.000	13	4.060.000
2006	3.500.000	8.600.000	271.000	6.955	195.970	42.326	26.545	13	4.366.180
2007	2.709.000	6.666.040	240.540	7.094	154.243	26.803	20.010	24	4.227.726
2008	2.782.000	5.400.000	246.521	6.995	154.630	24.827	20.338	12	4.196.522
2009	3.740.000	6.650.000	343.330	7.171	181.205	27.131	21.036	3	4.397.711
2010	3.450.000	6.650.000	365.560	6.772	212.758	25.400	23.460	7	4.513.453
2011	3.850.000	6.970.000	365.750	6.253	200.673	25.952	18.000	8	4.613.071
2012	3.300.000	6.510.000	370.000	4.759	200.000	28.000	16.221	4	4.795.122
2013	4.075.000	7.340.000	365.000	5.906	195.000	22.000	15.457	1	3.948.000
2014	3.300.000	5.819.000	300.000	6.744	215.000	20.000	17.716	1	4.166.000
2015	4.100.000	7.380.000	330.000	6.219	235.000	20.000	18.530	1	4.760.000
2016	3.620.000	6.310.000	300.000	5.327	235.000	20.000	19.521	1	4.750.000
2017	3.900.000	6.700.000	320.000	4.737	239.000	30.000	18.410	1	4.800.000
TOPLAM	51.826.000	97.695.040	4.357.701	89.132	2.878.479	422.439	284.244	119	62.363.785

Kaynak: TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler], http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001 Erişim tarihi: 9 Ekim 2018.

Tablo 10: Hububat üretim miktarları rakamlarına bakıldığında; 2004 yılından 2017 yıllarında üretim miktarlarının genel olarak bir miktar azaldığı, arpanın yıllara göre 8.100.000 tondan 6.700.000 tona, darıda ise 7.000'den 4.737 tona düşüşü görülmektedir. Çavdar 2004 yılında 270.000 ton iken, günümüze kadar 320.000 tona erişmektedir. İthalatın artması ile bitkisel ürünlerde genel olarak düşüşler tabloda görülmektedir.

Tablo 11: Türkiye’de Soyanın Ekim Alanı, Üretim Miktarı, Verim ve Dış Ticaret Durumu

Yıllar	Soya				
	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg-Dekar)	İhracat (\$)	İthalat (\$)
2004	140.000	50.000	357	11.032.392	421.879.109
2005	86.000	29.000	337	9.869.633	572.052.240
2006	119.186	47.300	397	10.421.702	454.736.681
2007	86.747	30.666	354	17.886.319	554.473.676
2008	94.444	34.461	365	19.426.661	868.342.470
2009	105.210	38.442	366	7.612.064	614.545.364
2010	234.727	86.540	369	9.211.858	920.848.272
2011	264.209	102.260	387	14.785.128	952.044.353
2012	315.990	122.114	386	24.549.655	1.221.542.449
2013	432.600	180.000	416	35.380.144	1.280.616.645
2014	343.178	150.000	437	45.737.091	1.475.847.030
2015	367.323	161.000	440	38.947.869	1.166.715.010
2016	381.804	165.000	432	155.826.066	1.145.268.197
2017	316.695	140.000	442	105.383.871	1.235.296.640
2018	328.483	140.000	426	96.116.738	1.345.559.488

Kaynak: TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019; TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 12: Türkiye’de Kanola Ekim Alanı, Üretim Miktarı, Verim ve Dış Ticaret Durumu

Yıllar	Kanola				
	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg-Dekar)	İhracat (\$)	İthalat (\$)
2004	17.000	4.500	265	5.680	305.382
2005	7.000	1.200	312	1.844	2.821.074
2006	53.898	12.615	252	-	1.213.342
2007	106.830	28.727	276	-	5.813.685
2008	281.000	83.965	301	3.528.256	18.823.915
2009	327.761	113.886	348	3.295.388	3.954.275
2010	312.496	106.450	341	-	8.963.963
2011	268.298	91.239	340	-	25.513.739
2012	295.421	110.000	372	1.196.977	26.075.727
2013	311.272	102.000	328	-	12.757.412
2014	321.330	110.000	342	1.087.032	13.163.906
2015	350.817	120.000	344	1.611.807	2.831.216
2016	354.530	125.000	353	1.115	8.378.143
2017	165.195	60.000	364	362.471	4.301.433
2018	378.456	125.000	330	-	5.496.709

Kaynak : TÜİK, Bitkisel üretim istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019; TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 13: Türkiye’de Süs Bitkileri Ekim Alanı ve retim Miktarı Durumu

Yıllar	Süs Bitkileri					
	Kesme iek iek Koncaları		Gl-Kesme		Karanfil-Kesme	
	retim Miktarı (Adet)	Ekilen Alan (M2)	retim Miktarı (Adet)	Ekilen Alan (M2)	retim Miktarı (Adet)	Ekilen Alan (M2)
2011	14.694.116	204.420	105.363.657	1.860.480	588.456.495	5.039.571
2012	22.162.522	330.130	111.763.570	1.903.300	622.581.040	5.042.487
2013	27.505.100	427.932	83.405.040	1.611.863	594.445.350	4.890.177
2014	26.680.400	422.212	87.198.996	1.677.912	600.306.680	4.949.750
2015	25.659.800	394.362	93.395.670	1.794.145	591.075.930	4.809.655
2016	25.256.300	384.012	92.591.970	1.873.817	593.260.930	4.823.955
2017	25.311.560	432.295	107.942.520	2.097.819	593.097.350	4.874.374
2018	24.079.150	441.162	97.587.112	2.067.547	607.070.350	4.940.554

Kaynak: TÜİK, Bitkisel retim istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 14: Türkiye’de Kesme Çiçek Dış Ticaret Durumu

Yıllar	Kesme Çiçek			
	İhracat (Kg)	İthalat (Kg)	İhracat (\$)	İthalat (\$)
2004	104.860	12.967	139.857	71.767
2005	108.142	16.126	119.981	68.513
2006	120.251	2.177	124.936	17.599
2007	1.430.919	12.021	3.098.111	78.115
2008	1.283.110	21.293	2.917.789	123.494
2009	1.054.072	14.053	2.177.634	83.028
2010	754.247	43.145	1.832.469	203.078
2011	665.440	63.833	1.599.287	324.214
2012	216.730	1.092	907.060	11.232
2013	42.543	2.430	115.586	44.482
2014	26.089	3.037	86.834	51.496
2015	18.210	5.493	46.866	84.908
2016	77.216	3.196	92.351	38.333
2017	24.417	7.848	50.762	10.301
2018	35.579	5.937	78.997	51.142

Kaynak : TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2019.

Tablo 11’e bakıldığında soya bitkisel ürününün 2004-2018 yılları arası üretim miktarı/ekim alanları ve dış ticaretteki rakamsal payları yukarıda gösterilmiştir. Yaklaşık olarak 100 milyona ulaşan Türkiye’de yaşayan kişi sayısının soya ihtiyacı yılda 2 milyon ton civarındadır (Günaydın, 2010, s. 184). Buna karşın Türkiye’nin ürettiği miktar son iki yılda 140 bin ton barajını geçememiştir. Tablo 11’de soya üretim miktarlarının 2004’den 2008 yılına kadar azaldığı görülmektedir.

Her ne kadar 2009'dan 2018'e kadar bir artış olsa da nüfusun ihtiyacı olan soya ürününü karşılayamamıştır. Son yıllarda ekim alanlarında ciddi bir artış görülmesi de verim (kg/dekar) artışı üretim artışına da etki etmiştir.

Tarla bitkisi olan soyanın (yağlı tohum bitkileri) bir taraftan insan ve hayvan gıdası olarak kullanımı mevcutken, bir taraftan da sanayi alanında önemli bir girdi kaynağını temsil etmektedir (Arioğlu, Kolsarıcı, Göksu ve Güllüoğlu, 2010, s. 364-365). Bu kapsamda yem sanayi için önemli bir bitki çeşidi olan soyanın Türkiye'de üretimi çok az düzeydedir. Soya ithalatının artması ekim alanı ve üretim miktarlarının da azalmasına neden olmuştur. Türkiye'nin yaklaşık 9 milyon ton civarında yem ihtiyacını yaklaşık 4 milyon tonunun ithalatla giderilmesi yukarıda söylenenleri destekler niteliktedir (Günaydın, 2010, s. 184).

Tablo 12'de kanola bitkisi yer almaktadır. Kolzada tıpkı soya bitkisi gibi yağlı tohumlu bitki deseninin içinde yer alır. İnsan ve hayvan gıdası olarak kullanımının yanında sanayide hammadde ihtiyacını gidermesi nedeniyle önemlidir (Arioğlu vd., 2010, s. 364). Bunun yanı sıra kolza bitkisinin yağı diğer mineral yakıtlara kıyasla daha karlıdır. Bundan dolayı bio dizel üretiminde kanola yağı çoğunlukla tercih edilir. Ancak Türkiye'de üretilen yağlı tohum bitkileri ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olmadığından her yıl yağlı tohum bitki dış alımı artmaktadır (Arioğlu vd., 2010, s. 366-372).

Tablo 13 ve 14'de kesme çiçek ve seçili olan türleri yer almaktadır. Türkiye'de süs bitkisi üretimi genel olarak ticari amaçla yapılmaktadır (Gençer, 2014, s. 22). Piyasa için üretimin hedeflendiği bu alanda tüketime dönük bir yapı mevcuttur. Kişilerin kendi doğal ihtiyaçlarını karşılayacak üretim odaklı bir yapı yerine tüketim odaklı bir yapının hakim olduğu görülmektedir.

2008 yılı verilerine göre Türkiye'de süs bitkisi üretimi üç bölgede toplanmaktadır. Bu bölgeler sırasıyla %49'u aşkın bir kısımla Marmara Bölgesi, %25'i Ege Bölgesi ve %20'yi geçen kısım da Akdeniz Bölgesine aittir. Marmara ve Ege yapılan kesme çiçek yetiştiriciliği genelde iç piyasaya yöneliktir. Buna karşın Akdeniz Bölgesinde dış piyasa merkezli bir üretim mevcuttur (Gençer 2014, s. 33).

Tablo 13’de süs bitkisinin bir alt dalı olan kesme çiçek ve türleri ele alınmıştır. Bu türlerinin tercih edilmesinin başlıca nedenleri arasında; dış talebe bağlı olarak ihracatının giderek artıyor olması ve daha çok emek yoğun bir tarımsal üretim şekline sahip olunmasıdır (Gençer, 2014, s. 32-38).

Tablo 14’de kesme çiçeğin dış ticaretteki paylarına bakıldığında: Türkiye’de süs bitkisi üretimi konusunda şöyle bir çıkarım yapılabilir: Bireylerin kendi doğal ihtiyaçlarını karşılayacak üretim merkezli bir yapı yerine tüketime dönük bir yapı tercih edilmesi kapitalist üretim sistemine işaret etmektedir. Dolayısıyla süs bitkisi yetiştiriciliği tam bir metalaşma sürecini ortaya çıkarmaktadır. Geline bu noktada Türkiye’nin artık temel ihtiyaçların başında gelen gıda üretimi yerine alternatif bir pazarı temsil eden süs bitkisi üretimine yöneldiği gözlenmektedir. Bu çerçevede Türkiye tarımında kapitalist ilişkilerin daha belirgin bir hal kazandığı saptamasını yapmak yerinde olacaktır.

4.2.3. 2000 Sonrası Politikaların Tarım Sektöründeki Yasal Düzenlemelere Etkisi

2000 sonrası tarım sektöründe uygulanan yasal düzenlemelerden¹⁰³ seçilmiş olan bazı kanunlar¹⁰⁴ metin içinde açıklanmıştır. Geriye kalan diğer üç kanun ise, aşağıda özet olarak sunulacaktır.

---

¹⁰³ Tarım sektöründe uygulanan yasal değişiklikler geniş bir yorum içerdiğinden seçilmiş bazı yasalar ele alınmıştır. Metin içinde açıklanan yasalar ise sırasıyla tarım satış ve birlikleri hakkında kanun, tarım kanunu, şeker kanunu, tütün, tütün mamulleri ve alkol piyasasının düzenlenmesine dair kanunlar incelenmiştir.

¹⁰⁴ Bu başlığın sonunda 2000 sonrası tarım politikalarının yasal düzenlemeleri genel bir tabloda gösterilmiştir. Ek-1’ e bakınız.

5553 Sayılı Kanun (Tohumculuk Kanunu)

5553 sayılı Kanunda belirtilen kurumun amacı; tohum ve bitkisel üretimde kaliteyi yükseltmek, tohumculuk sektöründe düzenlemeler yapmak, kalite güvencesini sağlamaktır (Tarım ve Orman Bakanlığı [TOB], 2018).

2006 yılında çıkarılan 5553 sayılı Tohumculuk Kanununa göre; üreticiler kendi kullarımlarında tohumlarını muhafaza edebilecekler ve kayıt altına almadan diğere üreticiler ile de tohumlarını takas yapabileceklerdir (Özkaya, 2007, s. 39). Fakat tohum satışında cezalar uygulanacaktır. Bu kanuna göre yöresel çeşitler veya köy nüfusu adı altında tanımlanan genetik gercin ticareti yasaklanmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere yasanın¹⁰⁵ 5 inci ve 7 inci maddelerinde, kayıt altına alınan tohum çeşitlerine ait tohumlukların yurtiçinde üretim ve ticaretine izin verilir.

5 inci ve 7 inci Maddelere göre tohumun sertifikalı olması, başka bir deyişle tohumun hastalık ya da haşerelere dayanıklılığının tespit edilmesi anlamına gelmektedir (Özkaya, 2007, s. 42). Bu gelişme biyo çeşitlilik açısından iyi olarak gözükse de başka bir açıdan olaya bakıldığında kabul edilen Kanunda, tekdüzelik (Bir örneklik) ve durgun olan tohumlar¹⁰⁶, başka bir ifade ile yerel (ata) çeşitler çeşit listelerinde yer almamaktadır (Özkaya, 2007, s. 42-43).

Ata tohumları kullanmamak Türkiye için iyi bir gelişme sayılmamaktadır. Özkaya'ya göre (2007) bütün bu gelişmeler dünya tohum ticaretini ele alan küresel ölçekli firmaların, “gelişmekte olan ülkeler” üzerinde baskılarını daha da arttırarak onları kendilerine bağımlı olmalarını sağlayacaktır.

Endüstriyel tarımın giderek kuvvetlenmesi biyo çeşitliliği yok ederek kimyasal ilaç ve gübrelere üretilen Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) tohumlarının besin değerinin düşmesi, hem toplum hem de insanlık açısından getirileri çok da olumlu bir tablo çizmemektedir. Yapılması gerekli olan çalışma burada devreye girmektedir.

---

¹⁰⁵ Detaylı bilgi için Bkz, EK-2.

¹⁰⁶ Durgun olan, durulmuşluk anlamında tohumun tekrar üretiminde meydana gelen özelliklerinin değişmemesidir.

Küresel tohum firmalarının dayatmaları sonucu, ülkelere tohum Kanunları empoze edilmektedir. Aynı zamanda biyo çeşitlilik yönünden yerel tohumların satışı yasaklanmaktadır. Yapılması gereken, üreticiler (küçük üreticiler ve şehirliler) kendileri için tohum ağları meydana getirerek kendi tohumlarının kaybolmasını önlemelidir. Katılımcı ıslah çalışmaları¹⁰⁷ ile yerel çeşitlerin desteklenmesi sağlanmalıdır.

Yerli tohumumuzla ilgili 2006 yılında çıkarılan 5553 sayılı Kanunda, çiftçi kendi ürettiği yerli (ata) tohumunu satamıyor, aynı zamanda satış yaptığı takdirde ise para ve hapis cezası uygulanmaktadır. Çiftçi F1-Hibrit tohumu almaya zorlanmaktadır. Yasanın 12. Maddesinde¹⁰⁸ cezai yaptırımlar uygulanmakta ve üreticiler tohumlarını diğer köylüler ile takas edebilmektedir (Hakkul, 2014, s. 1-2).

Hakkul'a göre (2014, s. 2) söz konusu yasayla üreticiler uluslararası tohum firmalarına bağımlı hale gelmektedirler. Başka bir deyişle, üretici (yoksul köylü) kendi ektiği toprağında zorunlu işçi haline getirilmektedir. 2006 yılından önceki sürece göz atıldığında, Hükümet yerel tohumu teşvik ederken, yeni tohumculuk Kanununa göre küresel tohum firmalarına bağımlı hale getirilmektedir. Köylü ithal edilen Hibrit tohumları satın almaya zorlanmaktadır (Hakkul, 2014, s. 3). Kanunun 15. Maddesinde; TTB (Tohum Üretici Birlikleri) yer almaktadır. Bu maddeye göre kanunun 5.6.7. ve 8. Maddelerinde belirtilen yetkiler kısmen veya tamamen birliğe devredilebilir hükmü yer almaktadır. Yasanın içinde bu Maddenin bulunması ilginçtir. Bunun yanı sıra kurulan birliklerin kendilerine fayda sağlayan hükümler yer almaktadır. Bu durum ezilen köylünün aleyhinedir. Tohumcular birliği; çiftçiyi, köylüyü üyeliğe zorunlu kılarak kendi varlıklarını idame ettirmektedir.

Tohumculukla ilgili düzenlenen kanunlar yüzünden tohumculuğun bağımsızlığı ve geleceği tehdit altındadır. Yapılması gereken tohumla ilgili Kanunun getirim hale getirilmemesidir. Kendi kendine yetebilen, bağımsız üreten çiftçi örgütleri oluşturulmalıdır (Gün, 2016).

---

¹⁰⁷ AR-GE ve bilimsel çalışmalar desteklenmelidir.

¹⁰⁸ Detaylı bilgi için Bkz. EK-2.

5553 sayılı Yasayla küçük çiftçi kendi yerel tohumunu üreten ve satan yoksul köylü yeni uygulamaya koyulan milli tarım projesi kapsamında tohumu sertifikasız kullanamayacak ve destek alamayacaktır. Bu durumda tohum üretimi ulus ötesi (çok uluslu) firmaların denetimine girecektir. Aynı zamanda sertifika verme yetkisi ise Türkiye tohumcular birliğindedir (TTB). Burada açılması gereken konu ise birliğin içinde çok uluslu firmaların olmasıdır. Yukarıda açıklamada da vurgulandığı üzere çok uluslu şirketler ve onların ülke içindeki ortakları sertifika verme yetkisine sahiptir. Avantajlı çıkan taraf ise çok uluslu firmalardır. Bir bütün olarak incelendiğinde dikkati çeken nokta, yerel tohumun sonunun gelmesidir. Çiftçinin yerli tohumunu kullanmasını önlemek yerine tohumun kullanımı teşvik edilmelidir. Endüstriyel tarıma karşı sürdürülebilir üretim yöntemi tercih edilmelidir (Ballıktaş ve Mansuroğlu, 2016).

5262 Sayılı Kanun (Organik Tarım Kanunu)

5262 sayılı Kanunla¹⁰⁹ 2004 yılında oluşturulan kurumun amacı; organik tarımla ilgili olarak ürünlerin geliştirilmesini sağlamak, tüketiciye faydalanabileceği iyi ürünler sunmaktır (TOB, 2018).

Organik tarımın üretiminin geliştirilmesini sağlamak adına doğrudan ve dolaylı destekler sağlanmaktadır. Belirtilen desteklerin arasında en aktif olanı ise Ziraat Bankasının sağladığı kredi desteğidir. 25801 sayılı R.G. yayımlanan 2005 tarihli DGD ödemesi yapılmasına dair tebliğde organik tarım üreticilerine bitkisel üretimle ilgili olarak ek gelir (destek) verilmektedir. 2009 yılı için bu destek 20 YTL civarındadır. Dolaylı olarak sağlanan destek ise çevre amaçlı tarımsal arazilerin korunması (ÇATAK) programıdır. Destekte belirtilen; üretimi artırmak adına çevreyi muhafaza eden çiftçilerin desteklenmesi hedeflenmiştir. Yasanın amacında da belirtildiği üzere; tüketiciye ve üreticiye kaliteli ürün sunmayı hedefleyen Kanun, kontrol ve sertifikasyon müessesesi tarafından bu faaliyeti yürütmektedir. Ek olarak toplumların ve doğanın sürdürülebilir/onarıcı tarımla bilinçlenmesi sağlanarak, organik yaşam bilinci empoze edilmelidir (Altındışli ve Aksoy, 2010, s. 224-226).

---

¹⁰⁹ Detaylı bilgi için Bak, EK-3.

Tokalak' a göre (2010, s. 355-356), 5262 sayılı Kanunda organik tarımın denetimi büyük ölçüde küresel firmaların eli altındadır. Başka bir deyişle küresel güçlerin zorlamaları ile çıkartılan yönetmelikler ile organik tarım çalışmalarını kontrol ve sertifikasyon kuruluşları yapmaktadır. Bu kuruluşlar bağımsız olup, Tarım Bakanlığının denetleme oranı yeterli seviyede değildir. Yapılması gereken ise Türkiye'de sertifikasyon denetiminin yabancılar yerine Türk mühendis ve firmalara verilmesidir. Üretici odaklı bir organik tarımın olması ve bu kapsamda üniversitelerin tarımla ilgili bölümlerinin ve Tarım Bakanlığının öncü olduğu bir gelişim izlenmelidir. Yabancı firmaların kontrol altında bulundurduğu ücretli bir sertifikasyon denetimi yerine kontrol gücünün çoğunlukla üreticiye verildiği bir yöntem izlenmelidir. Türkiye'nin bu yönde ilerlediği noktalardan biri ise iyi tarım uygulaması projesi kapsamında yürüttüğü faaliyetlerdir. Bahsedilen faaliyete Migros'ta destek çıkmaktadır (Tokalak, 2010, s. 322-323).

5977 Sayılı Kanun (Biyo güvenlik Kanunu)

Tarım bakanlığının 1998'de GDO'lu tohumla üretimi yasaklamış olmasına rağmen (Atalık, 2015, s. 381) 2010 tarihinde çıkarılan yasa¹¹⁰ ile GDO'lu tohumun Türkiye'ye girişine onay verilmiştir.

Kapitalist sermayenin yükselen ekonomilere dayattığı politikaların en belirgin örneği olarak GDO yasası verilmektedir. Söz konusu yasada, endüstriyel tarımın devamı niteliğinde olan GDO'ların Türkiye'ye girişlerinin resmileştirildiği görülmektedir. Küresel şirketlerin ön plana çıktığı GDO yasasında¹¹¹ asıl hedeflenenin; Türkiye gibi "gelişmekte olan ülkelerin" tarım sektörlerine zarar vererek kendilerine bağımlı kılmak olduğu söylenebilir (Atalık, 2015, s. 384). Yasada, GDO'lu ürünlerin ülkeye girişinin yasaklanmasının aksine görünmeyen boyutunda ürünlerin ülkeye girişinin serbest

¹¹⁰ Deyalı bilgi için bkz. EK-4.

¹¹¹ GDO yasasında gelişmiş ülkelerin amaçları, biyo çeşitliliğin azaltılarak tek tip ürünün dayatılması olduğu söylenebilir. Bu amaçlar doğrultusunda az gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeleri kendilerine bağımlı kıldıkları bir süreç ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgiye Türkiye' de Tarımın Ekonomi Politikası adlı kitabının içinde yer alan GDO başlıklı yazıdan (Atalık, 2015, s. 377-384) ulaşılabilir.

bırakılması amaçlanmaktadır. İthal edilen GDO'lu ürünlerin hangi alanda kullanıldığı belli olmayan yasada, devletin kendi içinde çelişkiler yaşadığı (Tokalak, 2010, s.428) görülmektedir. Öte yandan (29 Ekim 2009 tarihli yürürlük kapsamında) 2010 yılının ocak ve nisan aylarında yapılan bazı değişiklikler ile Türkiye'ye 32 GDO'lu ürünün giriş yapılmasına izin verilmesinden sonra biyo güvenlik kurulunun kararı ile bu mevzuat geçersiz sayılmıştır. Bu bağlamda günümüze kadar GDO'lu 19 çeşit ürünün hayvanlarda yem (soya-mısır) amaçlı kullanımına izin verilmiştir. 2012 yılında ise GDO karşıtı bazı grupların mücadelesi sonucunda 29 çeşit GDO' lu ürünün insan gıdası olarak kullanımı geri çekilmiştir (Atalık, 2015, s. 383).

4.2.4. 2000 Sonrası Politikaların Tarımsal Dış Ticarete Etkisi

2000 sonrası tarım politikalarının sonuçlarını 2004-2017 yılları arası Türkiye'de önemli tarımsal üretim kategorileri olan Hububat, Baklagiller, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkilerinin ihracat ve ithalat rakamlarından takip etmek mümkündür.

Tablo 15: Türkiye’de Önemli Hububat, Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri İhracat Rakamları

İHRACAT (YTL/TL)									
Yıllar	ÜRÜN GURUBU								
	Durum Buğday	Arpa (Dğer)	Çavdar	Darı	Kuru Fasulye	Mercimek Kuru (Yeşil)	Susam Tohumu	Kenevir Tohumu	Patates
2004	.0	.0	48.659	48.170	28.802.623	2.528.787	8.308.577	21.949	20.168.453
2005	.0	50.320.636	252.785	308.814	15.273.738	2.193.872	9.338.350	15.533	8.917.150
2006	.0	81.135.597	7.214	11.627	16.145.084	1.659.471	10.531.060	55.653	12.473.149
2007	.0	61.165.831	184.110	22.477	11.690.521	1.688.631	10.883.194	3.490	57.380.177
2008	.0	600	426.231	20.232	18.414.154	3.172.747	4.256.760	65.506	11.661.475
2009	16.380.608	62.566.568	38.193	17.131	31.335.683	3.561.528	12.190.962	.0	9.482.066
2010	30.456.749	113.723.210	66.860	50.206	8.423.785	2.411.231	10.561.144	19.230	14.919.270
2011	44.220.200	1.263.160	52.320	69.386	9.661.656	3.501.849	13.890.125	90.521	28.246.572
2012	26.329.153	.0	1.961.452	89.008	29.988.420	4.039.593	11.834.127	33.808	20.866.009
2013	25.591.705	.0	120.008	925.447	42.827.420	4.702.135	16.555.707	140.978	82.269.842
2014	77.620.901	.0	373.103	15.291	49.085.992	6.405.724	25.500.424	203.356	9.621.732
2015	123.231.394	.0	250.452	.0	45.238.437	9.618.336	24.835.456	15.514	4.738.136
2016	69.211.156	.0	391.699	953.971	350.128.187	13.659.759	42.240.268	18.587	72.689.830
2017	98.889.504	.0	488.317	96.595	194.601.452	9.853.651	58.131.793	33.274	106.768.632
TOPLAM	511.931.370	370.175.602	4.661.403	2.628.355	851.617.152	68.997.314	259.057.947	717.399	460.202.493

Kaynak: TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler], <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 9 Ekim 2018.

Tablo 15’e göre, Türkiye’de ihracat geçmişten günümüze genel olarak artmış olup, örnek olarak kuru fasulyede 2004-2017 yıllarında 28.802.623.- YTL/TL. İken 194.601.452.- YTL/TL’ ye ulaşmıştır. Susam tohumu ihracatı 2004’ten 2007’ye artmış olup, 2008’de 4.256.760.-YTL/TL en düşük seviyesine ulaşmıştır. 2009 sonrası ihracat düzeyi artmıştır.

Tablo 16: Türkiye’de Önemli Hububat, Baklagil, Yağ Bitkileri, Endüstri Bitkileri İthalat Rakamları

İTHALAT (YTL/TL)									
Yıllar	ÜRÜN GRUBU								
	Durum Buğday	Arpa (Dğer)	Çavdar	Darı	Kuru Fasulye	Mercimek Kuru (Yeşil)	Susam Tohumu	Kenevir Tohumu	Patates
2004	.0	972.318	8.470.908	483.100	546.636.932	1.334.761	84.151.918	328.669	13.633.242
2005	.0	54.331	13.665.228	623.323	654.693.578	5.379.244	86.816.974	807.220	15.779.319
2006	.0	.0	3.211.442	28.887	516.535.187	10.895.409	98.580.736	484.887	22.802.568
2007	.0	234.109	6.345.683	124.616	713.300.704	14.411.642	121.860.970	802.724	28.752.720
2008	.0	85.993.517	7.919.489	459.599	1.095.436.109	28.269.525	154.223.071	833.657	24.983.063
2009	19.948	3.565.837	2.832.569	543.838	750.042.895	25.099.808	199.746.184	325.086	13.106.591
2010	185.288	544.301	99.986	549.461	1.186.255.978	32.174.153	213.299.214	1.188.398	26.056.816
2011	40.105	249.762	157.857	5.515.381	1.209.447.012	31.716.990	231.583.586	1.925.957	34.292.948
2012	105.700.807	.0	277.864	4.931.151	1.299.653.298	36.748.756	287.947.413	2.082.471	33.627.772
2013	426.508.090	.0	213.870	1.188.299	1.279.412.630	40.826.424	344.576.409	2.428.812	20.812.643
2014	469.310.256	.0	336.548	1.363.887	2.619.357.956	47.582.029	480.606.182	1.905.157	68.230.882
2015	481.291.155	.0	192.513	2.545.961	2.700.664.240	73.658.559	588.838.207	4.072.286	97.638.706
2016	606.257.653	.0	317.776	3.316.499	2.741.432.682	64.021.276	708.620.736	5.860.305	86.282.213
2017	376.187.825	.0	366.537	4.206.316	3.575.581.309	88.030.379	889.984.346	8.706.317	77.084.950
TOPLAM	2.465.501.127	91.614.175	44.408.265	25.880.318	20.888.450.510	500.148.955	4.490.835.946	31.751.896	563.084.433

Kaynak: TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler], <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 9 Ekim 2018.

Türkiye’de 2004-2017 yıllarında ithalat rakamlarının arttığı tablo 16’daki verilerden takip edilebilir. İthalatın artmasının nedeni girdi maliyetlerindeki artışlardır. Dışarıdaki ürünlerin üretim maliyetlerinin düşük olması buna karşılık Türkiye’de maliyetlerin yüksek olmasından dolayı ithalata yönelinmiştir. 2004-2017 yıllarında darı 483.100.- YTL/TL. İken 4.206.316.- YTL/TL., patatesten de 13.633.242.- YTL.’den 77.084.950.- YTL/TL. artarak ithalatta yükselme olmuştur. Kuru fasulyede ithalat 2004’te 546.636.932.-YTL/TL iken; 2006, 2007 ve 2009 yıllarında düşük bir seviyede ilerlemiş olsa da 2010 sonrası ithalat sürekli artış göstermiştir. Türkiye’de tarımsal desteklerin azalması, girdi maliyetlerinin artması ile çiftçi kırsaldan kente göçe zorlanmıştır. Elverişli ekilebilen alanların boşaltılması sonucu ithalata ağırlık

verilmesiyle Türkiye'nin dışarıya bağımlı bir yapıya dönüşmesi hızlanmıştır. Yapılan üretim tüketimi karşılayamaz hale gelmiştir.

2017 yılında tarım alanında gümrük vergisinin düşürülmesi ithalatın artmasına sebep olmuş, dışarıdaki ürünlerin Türkiye'ye gelebilmesi kolaylaştırılmıştır. Gübre, mazot, ilaç, sulama, sulu tarımda maliyetlerin yükseltilmesi ile tarım sektörü geriye giderek, tarım alanlarının imara açılması, betonlaşmanın artmasında da büyük bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra ithalattaki artışın diğer bir sebebi olarak da artan nüfus gösterilebilir.

Yukarıdaki açıklamalarda da vurgulandığı üzere devletin içerideki üreticiyi koruyarak, girdi maliyetlerini düşürmesi ve yatırımları arttırarak birim alandan en yüksek verim elde etmeye çalışması gerekmektedir. Diğer bir deyişle sulanabilen arazilerin dışında kuru arazilerin etkin bir şekilde kullanılması, iç piyasada üreticinin ve kooperatiflerin desteklemesi ve katma değeri yüksek tarımsal üretimin sağlanması ve bütün bunları organize edecek yöneticilerin geliştirmesi gerekmektedir.

Tablo 17: Tarım Sektörü İhracatı

Yıllar	Tarım Sektörü İhracatı Yıllık Milyon-\$			Toplam Tarım Sektörü İhracatı İçindeki Payı % Milyon-\$		
	Gıda Maddeleri	Ham Maddeler	Tarımsal Ürünler Toplamı	Gıda Maddeleri	Ham Maddeler	Tarımsal Ürünler Toplamı
2012	15.026	968	15.994	93.9	6.1	100.0
2013	16.749	990	17.739	94.4	5.6	100.0
2014	17.747	1000	18.747	94.7	5.3	100.0
2015	16.561	883	17.444	94.9	5.1	100.0
2016	16.004	852	16.857	94.9	5.1	100.0
2017	16.654	938	17.592	94.7	5.3	100.0

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, Dış ticaret ve başlıca ekonomik göstergeler bülteni (2017 yıllık) [Dış Ticaret İstatistikleri], <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri> Erişim Tarihi: 27 Ekim 2018.

Tablo 18: Tarım Sektörü İthalatı

Yıllar	Tarım Sektörü İthalatı Yıllık Milyon-\$			Toplam Tarım Sektörü İthalatı İçindeki Payı % Milyon-\$		
	Gıda Maddeleri	Ham Maddeler	Tarımsal Ürünler Toplamı	Gıda Maddeleri	Ham Maddeler	Tarımsal Ürünler Toplamı
2012	10.420	5.950	16.370	63.7	36.3	100.0
2013	10.832	6.084	16.916	64.0	36.0	100.0
2014	12.049	6.011	18.060	66.7	33.3	100.0
2015	10.889	5.170	16.059	67.8	32.2	100.0
2016	10.699	4.938	15.638	68.4	31.6	100.0
2017	12.320	6.003	18.324	67.2	32.8	100.0

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, Dış ticaret ve başlıca ekonomik göstergeler bülteni (2017 Yıllık) [Dış Ticaret İstatistikleri], <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri> Erişim Tarihi: 27 Ekim 2018.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığının Dış Ticaret ve Ekonomik göstergeler raporuna (2017- Yıllık) göre düzenlemiş olduğu verilere bakıldığında, tablo 17 ve 18’de Türkiye’nin tarımsal ihracatında ve tarımsal ithalatında 2012-2017 arası gıda maddeleri ve ham maddelerde çok ciddi bir değişimin söz konusu olmadığını rakamsal olarak paylarını muhafaza ettiklerini görmekteyiz. Ham madde ihracatında ve ithalatında başlıca ürünler; odun hamuru ve kâğıt döküntüleri, deri kösele ve ham postlar, tabii mantar ve yuvarlak ağaçlar, tabii sentetik ve rejenere kauçuk, dokumaya elverişli lifler ve bitkisel-hayvansal diğer ham maddeler yer almaktadır. Gıda maddeleri ihracatında ve ithalatında ise; canlı hayvanlar, meyve-sebze, tabii bal, şeker ve mamulleri, hayvan yemleri, içkiler ve tütün mamulleri, hayvansal ve bitkisel yağlar, mumlar ve son olarak yağlı tohum ve meyveler yer almaktadır. Türkiye’deki ithalat ve ihracatta ilk 20 fasıl içinde endüstri bitkilerinden pamuk¹¹² görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2018).

¹¹² Geniş bilgi dökümü için bkz. Ticaret Bakanlığı. Dış ticaret ve başlıca ekonomik göstergeler bülteni (2017 yıllık) [Dış Ticaret İstatistikleri]. <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>.

Tablo 19: Yıllara Göre Dış Ticaret (İthalat)

Yıllar	Toplam İthalat Değeri \$(Dolar)	Isic Rev3 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret Tarım ve Hayvancılıkta Toplam İthalat Değeri \$ (Dolar)	% Değişim Toplam İthalatın İçinde Tarım ve Hayvancılık Oranı
2000	54.502.820.503	1.973.810.354	3,62
2001	41.399.082.953	1.321.289.163	3,19
2002	51.553.797.328	1.590.783.428	3,09
2003	69.339.692.058	2.383.735.977	3,44
2004	97.539.765.968	2.527.739.212	2,59
2005	116.774.150.907	2.541.823.410	2,18
2006	139.576.174.148	2.634.344.929	1,89
2007	170.062.714.501	4.352.786.839	2,56
2008	201.963.574.109	6.151.342.922	3,05
2009	140.928.421.211	4.448.083.912	3,16
2010	185.544.331.852	6.261.328.634	3,37
2011	240.841.676.274	8.669.250.247	3,60
2012	236.545.140.909	7.246.082.694	3,06
2013	251.661.250.110	7.557.377.230	3,00
2014	242.177.117.073	8.433.992.997	3,48
2015	207.234.358.616	7.036.487.485	3,40
2016	198.618.235.047	6.925.450.985	3,49
2017	233.799.651.234	8.895.339.816	3,80
2018	157.830.192.167	6.810.468.078	4,32

Kaynak: TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları],
<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 26 Ekim 2018.

2017 ve 2018 verileri geçicidir.

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC Rev.3) göre düzenlemiş olduğu veriler incelendiğinde, Türkiye ekonomisinin büyümesiyle beraber tablo 19’da görüldüğü üzere toplam ithalat değeri 2000 yılından 2017 yılına kadar dört kat büyümüştür. Buna paralel olarak tarım ve hayvancılıkta toplam ithalat değeri de dört kat büyümüştür.

Değişim oranına bakıldığı zaman, toplam ithalatın içinde tarım ve hayvancılık sektörünün payının da yıllar itibariyle çok değişiklik olmasa da; 2000 yılından 2017 yılına kadar %3.62'den %3.80'e yükseldiği görülmektedir.

Tablo 20: Yıllara Göre Dış Ticaret (İhracat)

Yıllar	Toplam İhracat Değeri \$(Dolar)	Isic Rev3 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret Tarım ve Hayvancılıkta Toplam İhracat Değeri \$ (Dolar)	% Değişim Toplam İhracatın İçinde Tarım ve Hayvancılık Oranı
2000	27.774.906.045	1.651.911.937	5,95
2001	31.334.216.356	1.967.606.098	6,28
2002	36.059.089.029	1.743.889.537	4,84
2003	47.252.836.302	2.104.662.314	4,45
2004	63.167.152.820	2.525.828.357	4,00
2005	73.476.408.143	3.314.030.777	4,51
2006	85.534.675.518	3.466.630.544	4,05
2007	107.271.749.904	3.709.447.189	3,46
2008	132.027.195.626	3.923.626.441	2,97
2009	102.142.612.603	4.336.780.237	4,25
2010	113.883.219.184	4.919.249.750	4,32
2011	134.906.868.830	5.148.006.700	3,82
2012	152.461.736.556	5.167.144.879	3,39
2013	151.802.637.087	5.626.401.621	3,71
2014	157.610.157.690	6.007.500.274	3,81
2015	143.838.871.428	5.735.622.480	3,99
2016	142.529.583.808	5.372.835.725	3,77
2017	156.992.940.414	5.260.594.765	3,35
2018	108.634.187.570	3.293.323.532	3,03

Kaynak: TÜİK, Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları], <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> Erişim Tarihi: 26 Ekim 2018.

2017 ve 2018 verileri geçicidir.

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) Uluslararası Standart Sanayi Sınıflamasına (ISIC Rev.3) göre düzenlemiş olduğu verilere bakıldığında, Türkiye Ekonomisinin büyümesiyle beraber tablo 20’de görüldüğü üzere toplam ihracat değeri 2000 yılından 2017 yılına kadar 27 milyar dolardan 157 milyar dolara çıkmıştır. Başka bir ifade ile, yaklaşık 5,5 kat büyümüştür. Diğer yandan tarım ve hayvancılıkta toplam ihracat rakamları ise 3 kat büyümüştür. Tarım ve hayvancılık sektöründe ihracat artışı, toplam ihracat artışından daha düşük oranda gerçekleşmiştir. Değişim oranına bakıldığında, toplam ihracatın içinde tarım ve hayvancılık sektörü ihracatının payı 2000 yılından 2017 yılına kadar %5.95’ten %3.35’e gerilediği görülmektedir.

4.2.5. 2000 Sonrası Politikaların Tarımsal İstihdama Etkisi

Tablo 21: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Gelişimi (Bin Kişi ve %) NACE.Rev2

Yıllar	Toplam İstihdam Miktar /Yıllık					(%)Değişim				
	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
2005	19.633	5.014	4.241	1.097	9.281	100.0	25.5	21.6	5.6	47.3
2006	19.933	4.653	4.362	1.192	9.726	100.0	23.3	21.9	6.0	48.8
2007	20.209	4.546	4.403	1.231	10.029	100.0	22.5	21.8	6.1	49.6
2008	20.604	4.621	4.537	1.238	10.208	100.0	22.4	22.0	6.0	49.5
2009	20.615	4.752	4.179	1.305	10.380	100.0	23.1	20.3	6.3	50.4
2010	21.858	5.084	4.615	1.434	10.725	100.0	23.3	21.1	6.6	49.1
2011	23.266	5.412	4.842	1.680	11.332	100.0	23.3	20.8	7.2	48.7
2012	23.937	5.301	4.903	1.717	12.016	100.0	22.1	20.5	7.2	50.2
2013	24.601	5.204	5.101	1.768	12.528	100.0	21.2	20.7	7.2	50.9
2014	25.933	5.470	5.316	1.912	13.235	100.0	21.1	20.5	7.4	51.0
2015	26.621	5.483	5.332	1.914	13.891	100.0	20.6	20.0	7.2	52.2
2016	27.205	5.305	5.296	1.987	14.617	100.0	19.5	19.5	7.3	53.7
2017	28.189	5.464	5.383	2.095	15.246	100.0	19.4	19.1	7.4	54.1

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler], http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 Erişim Tarihi: 27 Ekim 2018.

Türkiye İstatistik Kurumunun Altılı Ekonomik Faaliyet Sınıflamasına (NACE Rev.2) göre düzenlemiş olduğu verilere bakıldığında, tablo 21’de 2005 yılında %47 ile en büyük payın hizmetler sektörüne ait olduğunu, hizmetler sektörünü %25 ile tarım sektörünün takip ettiğini, tarım sektörünü ise %21 ile sanayi sektörünün takip ettiği görülmektedir. İnşaat sektörünün payının ise %5 gibi çok düşük bir oranda olduğu da gözlemlenmektedir. İncelenen 12 yıllık dönemde toplam istihdam içinde tarım sektörünün ciddi bir paya sahip olup 2005 yılında en yüksek değerine, 2017 yılında ise en düşük değerine ulaştığı görülmektedir. Sanayi ve hizmet sektöründe küçük artış ve azalışlar dışında genel olarak dönem sonunda sanayi sektörü %19’a kadar düşerken, hizmet ise %54 seviyesine yükselmiştir. Tablo 21’deki verilere göre, 12 yıllık süreç içinde yüzde değişim oranında tarım sektörü %6,1, sanayi sektörü ise %2,5 azalmıştır. Buna karşılık inşaat sektörünün payı %1,8, hizmet sektörünün payı ise %6,8 artmıştır.

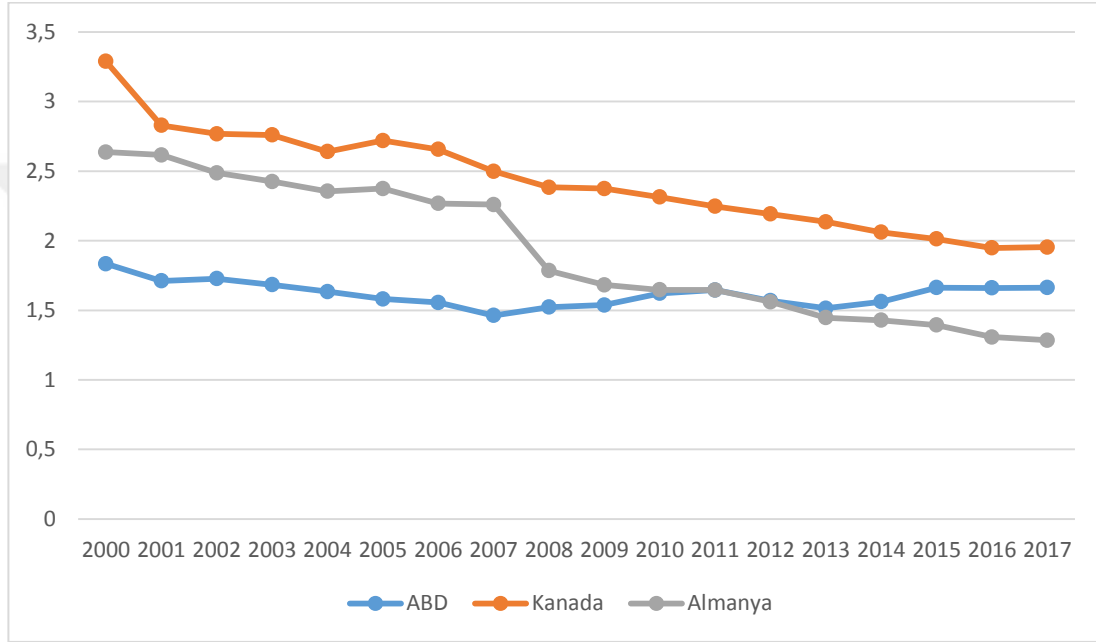
Sektörler içinde çalışmanın da ana teması olan ekonominin kilit sektörlerinden tarım sektörü baz alındığında, 2005’den 2017’ye toplam istihdamın sektörel dağılımında tarımın aldığı pay %25.5’den %19 seviyelerine gerilemiştir. 2005 yılında 5.014.000 kişi tarımda istihdam edilirken 2017 yılına kadar %8 artarak 5.464.000 kişiye yükselmiştir. Bir başka deyişle; tarımsal istihdamda yaklaşık olarak 450.000’lik bir artış sağlanmıştır. Yukarıdaki söylenenler ışığında, Türkiye ekonomisinde toplam istihdamda yaklaşık olarak %40 artış tespit edilmiştir. Bu saptamalardan hareketle; tarım sektöründeki istihdam artışı, toplam istihdam artışından daha düşük gerçekleşmektedir.

Hizmet sektörünün ise tarım sektörüne göre oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin Dokuzuncu Planda da belirtildiği üzere işgücünün sektör değiştirmesi olarak yorumlanabilir (Ulukan, 2009, s. 121). Vurgulanması gereken diğer bir sektör ise inşaatır.

İnşaat sektörü genel olarak; emek yoğun çalışan, dışa bağımlılığın fazla olmadığı, Türkiye ekonomisine katma değer yaratan bir sektördür (Çetin ve Bora, 2013, s. 368). Tablo 21 incelendiğinde 2005-2017 yılları arası inşaat sektörünün istihdama katkısı genelde yükseliş eğiliminde olmuştur.

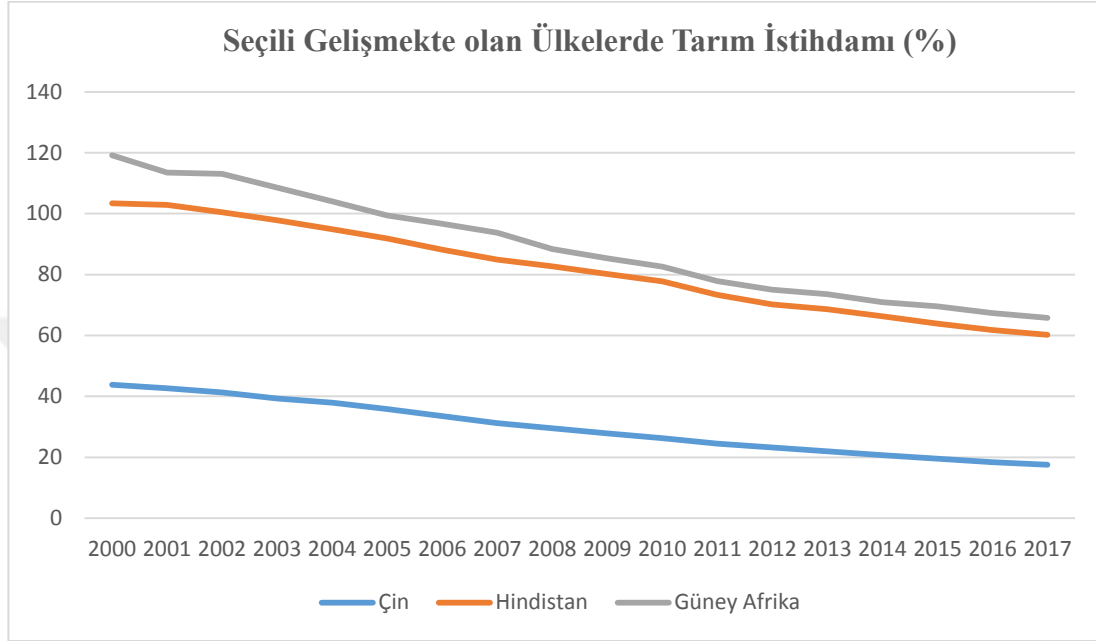
2005 yılında inşaat sektörünün istihdama katkısı %5,6 olarak gerçekleşirken 2011, 2012 ve 2013’de bu oran %7,2’ye çıkmış ve 2017’de %7,4 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2: Seçili Gelişmiş Ülkelerde Tarım İstihdamı (%)

Kaynak: The World Bank, Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2017&locations=US-CA-DE&start=2000&view=chart> Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018. Dünya Bankasının verilerinden derlenmiştir.

Şekil 3: Seçili Gelişmekte olan Ülkelerde Tarım İstihdamı (%)

Kaynak: The World Bank, Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate), <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2017&start=1994&view=chart> Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018. Dünya Bankasının verilerinden derlenmiştir

Yukarıdaki tablo 21 ve şekillerdeki (2. ve 3) verilere göre, seçili “gelişmiş ülkeler” ile seçili “gelişmekte olan ülkeler”in tarımsal istihdamları kıyaslanmıştır.

“Gelişmiş ülkelerde” tarımın istihdamdaki payı 2017 yılında ABD’ de %1.663, Almanya’ da %1.285 ve Kanada’ da %1.954 düzeyinde iken, Türkiye’nin de içinde yer aldığı yükselen ekonomiler grubunda genel olarak şu oranlar görülmektedir. 2017 yılına göre; tarımsal istihdam Çin’de %17.51, Hindistan’ da %42.737 ve Güney Afrika’ da %5.553 düzeyinde seyretmektedir. Türkiye’nin ise aynı yılda %19 tarım istihdamı bulunmaktadır. Türkiye’de istihdamın sektörel gelişimiyle ilgili incelenen 12 yıllık dönemde toplam istihdam içinde tarım sektörünün ciddi bir paya sahip olduğunu ve 2005’ de %25 olan tarım sektörü payının 2017’de %19 oranına düştüğü görülür. %6 puanlık bir azalış görülmektedir. Hizmetler sektörünün ise %47’den %54’e yükseldiğini başka bir deyişle, %7 puanlık bir artış gözükmektedir. (Bkz. Tablo 21)

Tarımsal istihdam azalırken hizmetler sektörü istihdamının artması tarım sektöründen hizmetler sektörüne işgücü transferi olduğunu göstermektedir. Tarım alanında istihdamda bu düşüş bir yandan ucuz emek tercihi yapan hizmetler sektörünün elini kolaylaştırırken, diğer yandan toprağını terk eden (göç ederek) tarım üreticisinin şehirlerdeki işsizlik sorununun artmasına yol açtığı tespiti yapmak mümkündür. Bunun yanında tarımın tasfiyesi¹¹³ sonucu ücretliler içinde mevcut olan (çalışan) kayıt dışı kesimin (Bkz tablo 22, 23, 24) ise payı artmaktadır (Pektaş, 2014, s. 458-461).

Türkiye’deki mevcut durum yukarıdaki gibi iken, “gelişmiş ülkelerde” tarımsal istihdamda önemli bir düşüşün olduğu görülmektedir. Bu aşamada Türkiye’yi “gelişmiş ülkelerden” ayıran önemli bir fark vardır. “Gelişmiş ülkelerde” tarımsal istihdam düşerken onu ikame eden başlangıçtaki sektör sanayi sektörüydü. Fakat Türkiye’de sanayi sektöründe belli bir düzeye ulaşmadan tarımsal istihdam direkt hizmetler sektörüne kaymaktadır. Hizmetler sektöründe istihdamın bu kadar yoğunlaşmış olması bir başka durumu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye üretmeden tüketen ve böylece bağımlılığı artan bir ülke konumuna gelmektedir¹¹⁴. Açıklanan bu durum tarımsal ihracat/ithalat verilerinden de takip edilebilir (Bkz tablo 17,18,19 ve 20).

Türkiye’de tarım alanında üretim yerine ithalata dayalı bir yapıya geçildiği saptamasına yakın bir yaklaşım Gıda ve Tarım Örgütü’nün (FAO) raporunda yer verilmiştir. FAO raporunda, “AGÜ”lerin temel tarımsal ürünleri karşılamada artan bir şekilde ithalata başvurduğu söylenilmektedir (Food And Agriculture Organization [FAO], 2002, s. 44-45). Söz konusu bu durum “GOÜ”ler ve “AGÜ”lerde tarımsal sahadaki daralmanın derinleştiğine örnek teşkil etmektedir.

“Gelişmiş ülkeler” modern tarımsal teknolojiyi kullandıklarından tarımsal ihracat payları yüksek düzeylerde ve ürettikleri ürünü daha fazla dış pazara ulaştırabilmektedirler. Her ne kadar tarımsal istihdamları düşük düzeylerde olsa da üretim miktarlarındaki (üretim fazlalığı) artış ile GSYİH içinde tarımsal çıktıları

---

¹¹³ Tarımın tasfiyesi ile tarımdaki üretim düşüşü hızlanarak tarım ürünlerinin ithali artmıştır. Bunun sonucunda işsizlik, göç, mülksüzleşme ve yoksullaşma gibi sorunlar açığa çıkmıştır. Geniş bilgi dökümü için Bkz. (Pektaş, 2014, s. 449- 469).

¹¹⁴ Bu cümlenin açıklaması Türkiye’de bütün kitabından takip edilebilir (Keskin ve Yaman, 2013, s. 449).

artmaktadır. Türkiye’deki durum ise yukarıda söz edilenin tam tersidir. Nüfus artışının yanında tarımsal çıktının azalması ile özellikle de hızlı bir şekilde tarımdan kopmaların yaşanması, Türkiye’de uygulanan tarımsal kalkınma politikalarının yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Kendine yetebilen bir toplumdaki üretmeyen dışa bağımlı bir yapıya doğru resim çizilmektedir. Aşağıda söz konusu konuyla (“gelişmiş ülkeler” ve “gelişmekte olan ülke” Türkiye için tarımsal istihdam) ilgili olarak Tokalak’ın yazısından kısa bir özet aktarılacaktır.

“GÜ”ler kendi tarım politikalarında modern teknoloji kullanması ve tarıma ayrılan teşviklerin yüksek olmasından dolayı ürettikleri ürünleri az maliyetle elde ederken Türkiye’deki durum ise, düşük teknoloji ve yanlış tarım politikaları uygulanmasından dolayı tarımsal çıktılar gittikçe azalmaktadır. Türkiye’de tarım alanındaki bu durumu daha net bir şekilde açıklamaya çalışalım. 2002 yılından 2009 yılına kadar pamuk üreticisinin üstlendiği tarımsal girdi maliyetlerinde ciddi artışlar olurken üreticiye verilen desteklerin az ve zamanında ödenmemesi bir çok üreticiyi iflasa sürüklemiştir. Pamuk üreticisi 2002’de 1100 TL’ye sattığı pamuğun tonunu 2009 yılında 1000 TL.’den daha aşağı satmak durumunda kalmıştır. Bu durumda “AGÜ”lerin tarımsal üreticilerini “GÜ”ler karşısında üretim yapmaktan uzaklaştırmaktadır. (Tokalak, 2010, s.178-183).

“Gelişmiş ülkelerde” korumacı politikaların uygulanması ile üretim fazlalığı ve tarımsal ihracat paylarında büyük bir artış gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra kendi çiftçilerine devlet destek olarak, 40-65 milyar dolar teşvik ödemesi yaparken, bu durum Türkiye’de ise yaklaşık 25 milyon çiftçiye 3,5 milyar dolar teşvik ödemesi olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekte ise böyle bir uygulama hayata geçirilmemiştir. Batı ülkeleri, Türkiye’nin tarımdaki durumunu daha da işlevsiz hale getirmek için görünürde yapılan teşvik ödemelerinin kısılması yönünde talimatlar vermektedirler.

“Gelişmiş ülkeler” ile Türkiye’nin de içinde yer aldığı “gelişmekte olan ülkeler” kategorisinde tarıma verilen destekler kıyaslandığında ortaya çıkan sonuç pek de iç açıcı değildir. Örneğin; “gelişmiş ülkeler” kendi tarım üreticilerine Türkiye’ye göre 30 kat daha fazla destek vermektedirler. Ayrıca AR-GE çalışmaları ve kırsal kalkınma

ödenekleri de daha fazla gerçekleşmektedir. Kendi tarım ithalat duvarlarını koruma altına alırken gelişmekte olan ülkelere bu duvarların kaldırılmasını öneren politikalar salık verilerek tarımsal girdide¹¹⁵ dışa bağımlı bir yapının sağlanması istenmektedir (Tokalak, 2010, s. 402-404). Türkiye'nin bu döngüden çıkması için uygulanan politikaların yanlışlığını göz önünde bulundurarak kendi tarım politikalarını yenilemesi gerekmektedir.

Tablo 22: İşteki Durumuna Göre Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları (Bin Kişi)

YILLAR	Toplam			Tarım			Kayıt Dışı İstidam Oranı (%)	
	Toplam İstihdam	Kayıt Dışı İstihdam		Toplam İstihdam	Kayıt Dışı İstihdam		Toplam Kayıt Dışı Oranı	Toplam Tarım Oranı
		Kayıt Dışı İstihdam	Ücretsiz Aile İşçisi		Kayıt Dışı İstihdam	Ücretsiz Aile İşçisi		
2014	25.933	9.069	2.816	5.470	4.500	2.468	35.0	82.3
2015	26.621	8.937	2.832	5.483	4.451	2.453	33.6	81.2
2016	27.205	9.111	2.769	5.305	4.355	2.353	33.5	82.1
2017	28.189	9.575	2.845	5.464	4.554	2.412	34.0	83.3

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler], http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 Erişim Tarihi: 26 Ekim 2018.

¹¹⁵ Tohum gibi Türkiye için en elzem ürün olan tarımsal girdide dışarı bağımlı olmamız ve AR-GE çalışmalarına yeterince önemin verilmemesi gibi durumlar genetiği değiştirilmiş ürünlerle diğer ülkelere bağımlı bir yapıya bürünmemize neden olmuştur. GDO hakkındaki detaylı bilgiler için çalışmanın sonunda yer alan 2000 sonrası tarım sektöründeki yasal düzenlemeler başlıklı yazıya bakılabilir.

Tablo 23: İşteki Durumuna Göre Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları Ve Cinsiyete Göre İş Durumu

ERKEK İSTİHDAM - BİN KİŞİ								
YILLAR	Toplam			Tarım			Kayıt Dışı İstidam Oranı (%)	
	Toplam İstihdam	Kayıt Dışı İstihdam		Toplam İstihdam	Kayıt Dışı İstihdam		Toplam Kayıt Dışı Oranı	Toplam Tarım Oranı
		Kayıt Dışı İstihdam	Ücretsiz Aile İşçisi		Kayıt Dışı İstihdam	Ücretsiz Aile İşçisi		
2014	18.244	5.344	730	2.937	2.110	533	29.3	71.8
2015	18.562	5.226	726	2.956	2.075	516	28.2	70.2
2016	18.893	5.432	748	2.920	2.108	519	28.8	72.2
2017	19.460	5.686	760	2.993	2.226	516	29.2	74.4

Kaynak: TÜİK, İşgücü istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler],
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 Erişim Tarihi: 26 Ekim 2018.

Tablo 24: İşteki Durumuna Göre Çalışanların Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları Ve Cinsiyete Göre İş Durumu

KADIN İSTİHDAM- BİN KİŞİ								
Yıllar	Toplam			Tarım			Kayıt Dışı İstidam Oranı (%)	
	Toplam İstihdam	Kayıt Dışı İstihdam		Toplam İstihdam	Kayıt Dışı İstihdam		Toplam Kayıt Dışı Oranı	Toplam Tarım Oranı
		Kayıt Dışı İstihdam	Ücretsiz Aile İşçisi		Kayıt Dışı İstihdam	Ücretsiz Aile İşçisi		
2014	7.689	3.724	2.087	2.533	2.390	1.935	48.4	94.4
2015	8.058	3.711	2.107	2.527	2.376	1.938	46.1	94.0
2016	8.312	3.679	2.021	2.384	2.247	1.834	44.3	94.3
2017	8.729	3.889	2.086	2.471	2.328	1.896	44.6	94.2

Kaynak: : TÜİK, İşgücü istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler],
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 Erişim Tarihi: 26 Ekim 2018.

Türkiye İstatistik Kurumu (işgücü İstatistikleri)'nin kayıt dışılık ile ilgili düzenlemiş olduğu verileri incelemeye geçmeden önce, üç tablonun ortak noktası olan kayıt dışılığı açıklamakta fayda yarar vardır.

Türkiye'nin 1980-1999 dönemleri arasında Neo liberal politikaların belirleyici olduğu; 24 Ocak kararları ile beraber dışa dönük politikaların ağırlık kazanması sonucunda, Uluslararası rekabeti ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda işgücü maliyetlerini düşürmek ve kar oranlarını arttırmak için yukarıda bahsedilen Neo liberal politika temel alınmıştır. Bu politikaların bir ayağı ise kayıt dışı (enformel) istihdam biçimidir.

Enformel çalışma, istihdama katılan kişilerin çalışma süresi veya ücretlerinin resmi kayıta yer almaması ya da eksik bildirilmesidir. Enformel istihdam genel olarak toplumda düşük ücretle çalışan fakir kesimi etkilemektedir. Bunların başlıcaları; ücretsiz aile işçileri, kendi hesabına çalışanlar ve ücretlilerdir (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü [DİSK-AR], 2017, s. 2-4).

Tablo 22'de herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayanların yıllar itibarıyla hane halkı fertlerinin durumunu göstermektedir. TÜİK'in 2014-2017 yılları arası verilerine göre; 2014 yılında 25.933.000 kişi olan toplam istihdamdakilerin içinde 9.069.000 kişinin kayıt dışı çalıştığı ve 2017 yılında ise 28.189.000 toplam istihdam içinde 9.575 kişinin kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. Başka bir ifade ile Türkiye'de kayıt dışı istihdam yüksek düzeydedir.

Kayıt dışı çalışanlardan 2014 ve 2017 yılları için sırasıyla 2.816.000 ve 2.845.000 kişi ücretsiz aile işçisi kategorisindedir. Ayrıca 2014 yılında toplam istihdam %35 iken 2017 yılında %34 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Tablo 22, 23 ve 24'e bakıldığında Türkiye'de özellikle tarımda kayıt dışılığın en çok yaşandığı kesim ücretsiz aile işçiliğidir. Başka bir deyişle, bedelsiz iş gücü kullanımımızdır. Bu durumun kırdan kente göçü tetiklediği ifade edilebilir.

Tablo 22’de tarımdaki kayıt dışı istihdam; 2014 yılında 4.500.000 kişi iken, 2017 yılına gelindiğinde 4.554.000 kişi olmuştur. Bununla beraber toplam istihdamın üzerinde seyreden tarım istihdam oranı ise 2014’de %82,3 iken 2017’de %83,3 düzeyine yükselmiştir.

Türkiye geneli cinsiyet bazlı istihdam oranlarına bakıldığında tablo 23 ve tablo 24’deki verilerin karşılaştırılması sonucunda, tarımda çalışan toplam kayıt dışı istihdam erkeklere kıyasla kadınlarda daha fazladır. Özellikle tarım kesiminde emeğini aktaran kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Yukarıda bahsedilen iki tablodan da görüleceği üzere kadınların toplam kayıt dışı istihdamı 2017 yılında %44,6 iken, aynı yılda erkeklerde bu oran %29’dur. Kadınların erkeklere göre iki kat daha fazla kayıt dışı istihdam payı görülmektedir. Tarımsal sektörde bu iki tablodan da çıkarılacak yargı, genel itibarıyla kadınların görünmez emeğinin daha fazla sömürüldüğüdür.

Cinsiyet bazında değerlendirme sonucunda kadın emeğinin tarım sektöründe daha fazla kayıt dışı çalıştırıldığı ve işteki durumuna göre kadın istihdamının ücretsiz aile işçiliğinde fazla olması, tarım sektöründe kadınların enformal çalışma oranlarını da yükseltmektedir (DİSK-AR, 2017, s. 6-12).

Tarım sektöründe 2017 yılında kayıt dışı çalışan kadın oranı %94,2 iken aynı yılda erkeklerde bu oran %74,4 düzeyindedir. Yukarıda kadınlarda toplam kayıt dışı istihdamda çıkan sonucun bir benzeri de toplam tarımdaki kayıt dışı payında görülmektedir. Neredeyse %20 kadınlardaki oran daha fazla çıkmaktadır. Yukarıdaki metinde tarımda aktif bir şekilde yer alan kadınlar ile ilgili genel durum aktarılmıştır. Uluslararası kurumlardan biri olan FAO’da kırsaldaki kadına yönelik benzer bir yorum getirmektedir. BM Gıda ve Tarım Organizasyonu (FAO) raporuna göre; birçok “AGÜ”ler / “GOÜ”lerde kırsal sahada yaşayan kadınların tarımla ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde önemli görevleri üstlendiği ifade edilmektedir. Nitekim kadınların tarımsal sahada bu kadar aktif bir şekilde yer alması siyaset yapıcılar tarafından çok önemsenmemektedir. Bu noktada hükümetlerin tarımla ilgili kalkınma hedeflerinde kadınların da aktif bir şekilde pay alması sağlanmalıdır (FAO, 2002, s. 23-24).

Nihai olarak, tarımsal işletmelerde esas işi tarımsal faaliyet olan kişilerin hem gelir hem sosyal haklar bakımından bazı haklardan mahrum olmaması gerekmektedir. Devletin ise buna yönelik politikalar üretmek için çözüm yolları araması tavsiye edilebilir. Türkiye'nin kurtuluş reçetesinin tarım olduğunu ve kadınların tarım alanlarında kayıtlı, daha aktif şekilde yer alması için politikalar üretilmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'nin tarımsal yapısındaki dönüşümün kalkınma zihniyeti ile şekillenmesi ve bu iki kavram dahilinde tarım sektörünün kuruluştan günümüze kadar geçirdiği değişimleri ele alan bir inceleme yapılmaktadır. Bilindiği üzere tarım sektörü tüm toplumlarda insanların temel gıda ihtiyaçlarını karşılaması ve sanayiye ham madde sağlaması yönünden önemli bir sektördür. Aynı zamanda ülke kalkınmasında finansman sağlama rolü üstlenmesi stratejik bir sektör özelliğini de ortaya çıkartmaktadır.

Yukarıda bahsedilen bu olguların tam anlamıyla gerçekleşebilmesi elbette ülkelerin politikalarını dış faktörlerin müdahalesi olmadan yapabilmelerine bağlıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin dışa bağımlı olmadan üretebilen bir ülke konumunda olması ve bugün “gelişmiş ülkelerin” seviyesine ulaşmasının tek yolu tarımsal kalkınmadan geçmektedir. O halde bağımsız tarım politikaları üretebilmek, daha doğrusu, kendi kendine yetebilecek bir ülke olabilmek için tarımı iyileştiren bir üretim modelinin kurgulanması gerekmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, genel olarak, Türkiye'nin kuruluştan günümüze kadar geçirdiği kalkınma ve tarım ilişkisi incelenmiştir. Yapılan bu incelemede her dönemde, kalkınma sürecinin her bir aşamasında, farklı iktisat politikaları uygulandığı ve genel itibariyle farklılığın oluşmasında dünya konjonktüründe meydana gelen gelişmeler yanında ulusal sermayenin taleplerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Aralarındaki uyumlu çıkar ilişkisi başta “gelişmekte olan ülkeler” olmak üzere Türkiye'nin tarım sektörünü derinden etkilemiştir.

Çalışmanın amacı; Türkiye'nin tarım sektöründe geldiği durumu incelemek ve yürütülen kalkınma politikaları sonucunda başka ülkelere bağımlı kalınması durumu açıklanmaktadır. Bu perspektiften hareketle çalışmada ele alınan 1980 öncesi ve 1980 sonrası tarım politikalarının alt dönemlendirmesi yapılarak analiz edilmektedir. 1980 öncesinde Türkiye'nin kendini besleyebilen bir yapıya sahip olmasının yanında nüfusun yarısından fazlasının kırsal alanda yaşadığı bilinmektedir.

Kalkınma sürecinde kimi zaman devlet önemli bir ekonomik aktör olarak ön planda olurken kimi zaman arka planda yer alarak, özünde, sermayenin birikim koşullarını sağlama amacı güdülmekteydi. Benzer bir şekilde tarımda önemli bir rol üstlenen KİT'lerin kurulma amacı üreticiye destek sağlamak iken, 1950'ler sonrasında işlevsiz hale getirilmelerinde iç ve dış somut koşulların etkisi yer almaktadır.

1950 sonrası hem dünya konjonktüründeki değişim hem de kalkınmacı tezlerin ortaya çıkışı Türkiye gibi birçok ülkenin tarım politikalarının değişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. 1960'lı yıllarda içe dönük birikim modeli ile oluşturulan kalkınmacı yapının istenilen sonucu vermemesi Türkiye'yi tarımsal girdilerde dışarıya bağımlı bir hale getirmekte ve 1980'lerle birlikte kriz ve dış borçtan kurtulmaya çalışan bir yapıya dönüştürmektedir.

Bu kapsamda 1980'li yıllarda tarım sektörünü temel alan yapısal reformların ve bu reformlarda etkili olan küresel sermaye aktörlerinin incelenmesi gerekmektedir. Uluslararası sistemin düzenleyici örgütleri olarak bilinen IMF ve DB gibi kuruluşların istikrar ve yapısal uyum programları çerçevesinde empoze edilen politikalarda, genel olarak, Devletin tarımı arka plana itmesi, üreticinin toprağından koparılması ve ithalat mekanizmasının geliştirilmesini sağlayan bir dizi faktör sıralanabilir. Bu bağlamda çalışma yukarıda genel hatlarıyla aktarılmaya çalışılan mekanizmaların tarım politikalarına yansımaları ve kalkınma ilişkisi ile bağlantısı kurularak analiz edilmektedir. Ayrıca buradaki olguların bazı tablo ve verilerle desteklenmesi sağlanmıştır. Bu verilerin Türkiye'nin tarım alanındaki resmini deşifre etmede yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu saptamalardan hareketle Türkiye'nin tarımla ilgili yasal ve kurumsal çerçevesi ile tarımsal üretim ve ithalat/ihracat verileri incelenmiştir. Bunlara paralel olarak seçili bazı "gelişmiş ülkeler" ile "gelişmekte olan ülkelerin" tarımsal istihdamlarının kıyaslandığı ince bir ayırım ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'nin 1980 sonrası daha büyük bağımlılık ilişkileri üretecek şekilde kapitalist sisteme eklenildiği görülmektedir. Türkiye tarımında ortaya çıkan bu yapı bir taraftan üreticiyi mülksüzleştiren ve daha çok kesimi işçileştiren bir durum açığa çıkartmakta diğer taraftan da dışa bağımlılığı arttıran bir dönüşüm meydana getirmektedir. Türkiye, 1980'den günümüze, üretebileceği tarımsal hammaddeyi ithal eden ve tarım ürünleri ihracat payı gittikçe azalan bir seyir izlemektedir.

Tarımı daraltıcı politikaların tarım üreticisi üzerindeki etkileri ise, toprakla bağının koparıldığı ölçüde tarım üreticisi göç etmekte ve başka alanlarda yedek iş gücü olarak sürece eklenmektedir. Bütün bu olumsuz durumlar göstermektedir ki Türkiye üretmeden tüketen bir ülkeye dönüşmektedir. Sanayileşmiş bir ülke olabilmenin yolu kalkınma hamlesinin tarımla yapılmasından geçmektedir. Türkiye'nin kendine yeten bir ülke haline ulaşması için kendine ait bir tarımsal üretim modelinin kurgulanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akçay, Ü., Ergin, I. ve Hassoy, H.(2011).”kalkınma”nın bilançosu: eleştirel bir değerlendirme. *İktisat dergisi*, (519), 55-70.

Akçay, Ü., Yılmaz, D. Ve Akyüz, F. (2006). Türkiye’de planlama deneyimine DPT üzerinden bakmak. *Türkiye’de kapitalizmin gelişimi* (ss.229-255). Ankara: Dipnot Yayınları.

Akder, A. (2005). Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması? Tehdit mi? Fırsat mı?. *Demokrasi Platformu Fikir-Kültür-Sanat ve Araştırma Dergisi*, (3), 11-24.

Akder, A. (2014). Tarım ve tarım politikalarının geleceği. Y. Alogan (Ed.), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* ss. 171-184). Ankara: İmge Kitabevi.

Aksoy, Ş., Polatoğlu, A. (1994). Türkiye’de özelleştirme. *Özelleştirme tartışmaları* (ss. 107-130). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Altındışli, A., Aksoy, U. (2010). Organik tarımın dünyada ve Türkiye’deki durumu.

Amin, A. (2018). *Emperyalizm ve eşitsiz gelişme*. Çev.: Semih Lim, İstanbul: Yordam Kitap.

Arıoğlu, H., Kolsarıcı, Ö. Ve Göksu, A. (2010). Yağ bitkileri üretiminin artırılması olanakları. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1 içinde* (s. 361-376). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

Atalık, A. (2015). Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar. N. Oral (Ed.), *Türkiye’ de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss. 369-386). Ankara: NotaBene Yayınları.

Aysu, A. Kayaoğlu, M. (2014). Osmanlıdan cumhuriyete devlet ve tarım yıkılış-kuruluş-çözülüş. *Köylülükten sonra tarım* (ss.535-610). Ankara: Epos Yayınları.

Aysu, A. (23 Şubat 2018). Türkiye şeker fabrikalarını satıyor [Karabasan]. <https://www.karasaban.net/turkiye-seker-fabrikalarini-satiyor-abdullah-aysu/>. Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018.

Aztimur, H. (2013). *Türkiye’de Özelleştirme Süreçleri: Sermaye Eğilimleri Üzerinden Bir Analiz*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakırcı, M. (2007). *Türkiye’de kırsal kalkınma*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Ballıktaş, Ç.,ve Mansuroğlu, S. (23 Aralık 2016). Yerli tohumun sonu [Birgün. Net]. <https://www.birgun.net/haber-detay/yerli-tohumun-sonu-140549.html>. Erişim Tarihi: 7 Mart 2018.

Başkaya, F. (2001). *Az gelişmişliğin sürekliliği*. Ankara: İmge Kitabevi.

Başkaya, F. (2015). *Kalkınma iktisadın yükselişi ve düşüşü*. İstanbul: Öteki Yayınevi.

Bayraç, H, Yenilmez, F. (2005). Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası. *Demokrasi Platformu Fikir-Kültür-Sanat ve Araştırma Dergisi*, (3), 91-129.

Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasi İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Berksan, F. (1998). Cumhuriyet döneminde gıda sanayinde özel sektör atılımları ve günümüzdeki durum. *Cumhuriyetin 75 inci yılında Türkiye tarımı sempozyumu* (ss. 69-80). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

Bernstein, H. (2009). *Tarımsal değişimin sınıfsal dinamikleri*. Çev. Oya Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.

Boratav, K. (2003). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2002)*. Ankara: İmge Kitapevi.

Boratav, K. (2015). Birikim biçimleri ve tarım. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi- politığı 1923-2013* (ss. 33-52). Ankara: Nota bene Yayınları.

Byres, T., Şenses, F. (2016). Tarım ve kalkınma “yeni neoklasik kalkınma iktisadının ve neoklasik iktisadi”nın ve “neoklasik, neopopulizm”in eleştirisine doğru. *Neoliberal küreselleşme ve kalkınma* (ss.387-429). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cebeci, A. (2012). *Bilmediğimiz kapitalizm Gizli elin kurumsallaşması: yoikk*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Chang, H. (2011). *Kalkınma reçetelerinin gerçek yüzü*. Çev: Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetin, D., Bora, A. (2013). Türkiye’de Hizmetler Sektörünün Gelişimi. M. Dikkaya ve A. Üzümcü vd. (Ed.), *Türkiye’nin ekonomik tarihi* (ss. 343-377). Ankara: Savaş Yayınevi.

Çınar, S. (2014). *Öteki “proletarya de-proletarizasyon ve mevsimlik tarım işçileri”*. Ankara: Nota bene Yayınları.

Demir, G. (2008). Fordizm Sonrası Yapılanmalar ve Özgül Çelişkileri. *İktisat Dergisi*. (494-495) 3-13.

Desai, M. (2009). *Marksist iktisat teorisi*. Çev: Nail Satlıgan, Ankara: Efil Yayınevi.

Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.

DİSK-AR. (Kasım 2017). Kayıtdışı istihdam raporu. <http://www.genel-is.org.tr/isciler-korumasiz-ve-guvencesiz-calistiriliyor,2,16751#.XBUZ1UzbIV>. Erişim Tarihi: 26 Ekim 2018.

Dişbudak, C., Günlü, R. (2008). Türkiye’de makro ekonomik politikaların dönüşümü. *Devlet ve sermayenin yeni biçimleri* ss.193-237. Ankara: Dipnot Yayınları.

DPT. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı: (2014-2018)*. Ankara: DPT.

Duru, B., Günlü, R. (2008). Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım. *Devlet ve sermayenin yeni biçimleri* (ss. 97-120). Ankara: Dipnot Yayınları.

Eğri, T. (2014). 2000 Sonrası Türk Tarım Politikalarında Dönüşüm ve Çiftçi Algısı: Kırklareli Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 89-104. Erişim Tarihi: 08.12.2014. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/52>.

Eraktan, G. (2005). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türk Tarımı. *Demokrasi Platformu Fikir-Kültür-Sanat ve Araştırma Dergisi*, (3), 43-59.

Ercan, F. (2003). Neo-liberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Yapısal Reformlar-1. *İktisat dergisi*, (435), 3-9.

Ercan, F., Yılmaz, D. (2006). Değer teorisi: kapitalizmde içsel ilişkilerin örgütleyicisi. *Kapitalizm anlamak* (ss.31-56). Ankara: Dipnot Yayınları.

Erdal, A., Dilek, Ö. (2013). Kamu müdahaleciliğinin yeni evresi ve planlı ekonomi:1960-1980 dönemi. M. Dikkaya vd. (Ed.), *Türkiye'nin ekonomik tarihi*. (ss.157-179). Ankara: Savaş Kitapevi.

Eroğlu, N. (2007). Atatürk dönemi iktisat politikaları (1923-1938). *Marmara üniversitesi İ.İ.BF dergisi*. 23(2), 63-73.

FAO. (2002). <http://www.fao.org/3/a-y3997e.html>. Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2019.

Gençer, B. (2014). *Dünyada ve Türkiye'de kesme çiçek sektörü pazarlama organizasyonları ve tüketici eğilimleri*. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: Tekirdağ.

Gözen, A. (2001). Biyoteknolojideki gelişmeler ve Türkiye tarımı: çok yakın, hem çok uzak. *İktisat dergisi*, (412), 59-65.

Gülalp, G. (1983). *Gelişme stratejileri ve gelişme ideolijileri*. Ankara: Yurt Yayınları.

Gün, M. (22 Kasım 2016). Tohum kanununun arka planında neler var? [Memurlar.net]. <https://www.memurlar.net/haber/626884/tohum-kanununun-arka-planinda-neler-var.html>. Erişim Tarihi: 7 Mart 2018.

Günaydın, G. (2009). Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar. *Mülkiye Dergisi*, XXXIII (262), 175-221.

Günaydın, G. (2010). *Tarım ve kırsallıkta dönüşüm*. Ankara: Tan Kitabevi.

Günaydın, G., Aysu, A. ve Kayaoğlu, M. (2014). Köylülüğün dönüşümü. *Köylülükten sonra tarım* (ss. 457-534). Ankara: Epos Yayınları.

Güzelsarı, S., Ercan, F. ve Tören, T. (2007). Küresel kapitalizmin "anayasası": GATS. *Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Sorunları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Hakkul, N. (16 Kasım 2014). AKP iktidarının tohum ve tarım tahribatı [Milli Çözüm Dergisi]. <http://www.millicozum.com/mc/aralik-2014/akp-iktidarinin-tohum-ve-tarim-tahribati> Erişim Tarihi: 7 Mart 2018.

Harvey, D. (2004). *Yeni emparizim*. Çev: Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.

Hatunoğlu, E, Eldeniz, F. (2012). 2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları. *Sayıştay Dergisi*, (86), 27-56. Erişim Tarihi: 08.12.2014. <http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der86m2.pdf>.

İşgüden, T.(1995). Kalkınma kuramları. T.İşgüden ve F.Ercan (Ed). *Gelişme iktisad* .(ss.140-166). İstanbul: Beta Yayınevi.

Kayıran, M. (2016). Kalkınma paradigmasındaki dönüşümün temelleri üzerine. *İktisat dergisi*, (534), 53-65.

Kaynak, M. (2011). *Kalkınma iktisadı*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Kazgan, G. (2003). *Tarım ve gelişme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kendir, H., Ercan, F. ve Tören, T. (2007). Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu. *Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Sorunları* (ss.143-176). Ankara: Dipnot Yayınları.

Keskin, N., ve Yaman, M. (2013). *Türkiyede tütün*. Ankara: Notabene Yayıncılık.

Kepekenk, Y., ve Yentürk, N.(2007). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Keyder, Ç., ve Yenal, Z. (2015). *Bildiğimiz tarımın sonu. Küresel iktidar ve köylülük*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kozanoğlu, H., Günlü, R. (2008). Bugünün Kapitalizmi. *Devlet ve sermayenin yeni biçimleri* (ss. 21-36). Ankara: Dipnot Yayınları.

Köymen, O. (2017). *Kapitalizm ve köylülük. Ağalar, üretkenler, patronlar*. İstanbul: Yordam Kitap.

Kutlar, A., ve Doğanoğlu, F. (2007). *Kalkınma sorunu*. Ankara: Orion Kitabevi.

Luxemburg, R. (1986). *Sermaye birikimi*. Çev: Tayfun Ertan. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Markx, K. (2013). *Kapital I.cilt*. İstanbul: Yordam Kitap.

Narin, M. (2008). Türkiye'de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19(özel sayı), 183-225. Erişim Tarihi: 09.12.2014. http://ekonomikyaklasim.org/pdfs2/EYD_V19_N99_A08.pdf .

Oral, N. (2006). *Türkiye tarımında kapitalizm ve sınıflar*. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım politikaları yayın dizisi No: 6.

Oral, N. (2015a). Türkiye’de toprak dağılımındaki eşitsizlikler. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss. 249-262). Ankara: Notabene Yayınları.

Oral, N. (2015b). Türkiye tarımında üretim ilişkilerindeki bölgesel farklılıklar. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss. 411-427). Ankara: NotaBene.

Oral, N. (2015c). Tarım ve gıdada çokuluslu şirketlerin egemenliği. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss. 159- 200). Ankara: Nota bene Yayınları.

Oral, N. (2015d). Tekel’in Yok Edilişinin Hikayesi. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss. 309-324). Ankara: Nota Bene Yayınları.

Oral, N. (2015e). Tarımda Özelleştirme Uygulamaları. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi politigi 1923-2013* (ss. 301-308). Ankara: Nota Bene Yayınları.

Orhan Gazi, Ö. (2011). Kalkınma, kapitalizmin mantığı ve eşit olmayan gelişme. *İktisat dergisi*, (519), 47-54.

Oyan, O. (2015). Tarımda IMF-DB gözetiminde 2000’li yıllar. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss.111-130). Ankara: Notabene.Yayınları.

Oyan, O., Balkan, N. Ve Savran, S. (2004). Tarımsal Politikalardan Politikasız Bir Tarıma Doğru. *Neo liberalizmin tahribatı* (ss. 45-66). İstanbul: Metis Yayınevi.

Önal, N. (2012). *Anadolu tarımının 150 yıllık öyküsü*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.

Önal, N., Aysu, A. ve Kayaoğlu, M. (2014). Varlığı bir dert, yokluğu bir yara: Cumhuriyet tarihi boyunca devletin tarıma müdahaleleri. *Köylülükten sonra tarım* (ss. 283-305). Ankara: Epos Yayınları.

Önder, Ö. Köse, A. ve Şenses, F. (2003). Kapitalist ilişkiler bağlamında ve Türkiye’de devletin yeri ve işlevi. *Küresel Düzen: Birikim, devlet ve sınıflar* (ss.249-286). İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek, İ. (2007). Dünya Ticaret Örgütü Kapsamında Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarım Politikasının Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 319-347. Erişim Tarihi: 08.12.2014 <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/389/448266.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Özçelik, Ö., ve Tuncer G. (2007). Atatürk dönemi ekonomik politikaları. *Sosyal bilimler dergisi*, 9(1), 254-266.

Özkaya, T. (2007). Tohumda Tekelleşme ve Etkileri. *Tarım ekonomisi dergisi*, 13(2), 39-48. Erişim Tarihi: 07.03.2018. http://journal.tarekoder.org/archive/2007/2007_02_01.pdf.

Özkaya, T. (2015). Tohumda tekelleşme ve etkileri. N. Oral (Ed.), *Türkiye’de tarımın ekonomi ve politiği 1923-2013* (ss. 351-367). Ankara: Nota bene Yayınları.

Özkaya, T. vd. (2010). Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapıdaki Değişimler. *Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1 içinde* (s. 3-22). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

Öztürk, N. (2005). *Kalkınma kuramlarına eleştirisel bir yaklaşım*. Ankara: Roma Yayınları.

Öztürk, Ö. , Yılmaz, D. (2006). Emperyalizm kuramları ve sermayenin uluslararasılaşması. *Kapitalizm anlamak* (ss.213-276). Ankara: Dipnot Yayınları

Öztürk, Y. (2003). Yeni Yasal Düzenlemeler ve Tarım Sektörü. *İktisat Dergisi*, (435), 45-51.

Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pektaş, Ş. (2014). *Türkiye'de neo liberal yıkım süreci*. İstanbul: Parşömen Yayıncılık.

Seymen, C. (Yapım Yöneticisi), (2018, 16 Aralık). *Para dedektifi* [Televizyon Yayını]. İstanbul: CNN Türk Company. <https://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/para-dedektifi/para-dedektifi-turkiyedeki-et-ve-sut-uretimini-arastirdi>. Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018.

Şengül, H. , Sarıbal, O. (2015). Makro-Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı. N. Oral (Ed.), *Türkiye'de tarımın ekonomi-politiği 1923-2013* (ss. 131-158). Ankara: Nota Bene Yayınları.

Şenses, F., Şenses, F. (1996). Gelişme iktisadı ve iktisadi gelişme-nereden nereye?. *Kalkınma iktisadi yükselişi ve gerilemesi* (ss. 93-128). İstanbul: İletişim Yayınları.

The World Bank. Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate) [World Bank Open Data]. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2017&start=1994&view=chart>. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2018.

Tekeli, İ. (2016). *Göç ve ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ., ve İlkin, S. (2009). *Savaş sonrası ortamında 1947 Türkiye iktisadi kalkınma planı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Tezcek, Ö. (2013). Kriz ve kooperatifçilik: fiskobirlik örneği. H. Balseven ve F. Ercan (Ed.), *Kriz ve Türkiye* (ss. 417-434). Ankara: Phoenix Yayınları.

Ticaret Bakanlığı. Dış ticaret ve başlıca ekonomik göstergeler bülteni (2017 yıllık) [Dış Ticaret İstatistikleri]. <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. Erişim Tarihi: 27 Ekim 2018.

TOB. Mevzuat bilgi sistemi. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr>. Erişim Tarihi: 7 Mart 2018.

Tokalak, İ. (2010). Küreselleşme ksacında Türk tarımı. İstanbul: Glerboy Yayıncılık.

Tören, T. (2007). *Yeniden yapılanan dünya ekonomisinde marshall planı ve türkiye uygulaması*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Tören, T., Yılmaz, D. ve Akyüz, F. (2006).Yeniden yapılanan dünya ekonomisinde Marshall planı ve Türkiye uygulaması. *Türkiye’de kapitalizmin gelişimi* (ss. 61-124). Ankara: Dipnot Yayınları.

Tuna, ř. (2011). *Türkiye’de kapitalizmin ve fetişizmin inşa süreci*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

TK. Bitkisel retim istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler]. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1001.

TK. Bitkisel retim istatistikleri [Veri Tabanları]. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>

TK. Dış ticaret istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler]. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>

TK. Dış ticaret istatistikleri [Veri Tabanları]. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>

TK. İşgücü istatistikleri [Konularına Göre İstatistikler]. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007.

Türkay, M. (1995). Gelişme kuramlarının gelişmesi. T. İşgüden ve F. Ercan (Ed.), *Gelişme iktisadı* (ss.167-202). İstanbul: Beta Yayınevi.

Uçkaç, A. (2010). Türkiye’de neoliberal ekonomik politikaları ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Maliye dergisi*, (158), 422-430.

Ulukan, U. (2009). *Türkiye tarımında yapısal dönüşüm ve sözleşmeli çiftçilik: Bursa örneği*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Ulukan, U. (2013). Devlet, Tarım ve Sermaye Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* 11(43), 56-78. Erişim Tarihi: 08.12.2014. <http://key35.key.net.tr/index.php/ebt/article/view/521/pdf>.

Ünal, B. (1998). Cumhuriyet döneminde tarıma finansal destekler: T.C.Ziraat Bankası. *Cumhuriyetin 75 inci yılında Türkiye tarımı sempozyumu* (ss. 102-106). Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.

Üzümcü, A. (2013). Türkiye’de ulusal ekonomisi inşası: 1923-1945 dönemi. M. Dikkaya ve A. Üzümcü (Ed.), *Türkiye’nin ekonomik tarihi* (ss. 93-126). Ankara: Savaş Kitabevi.

Varlı, A. (2012). Devletçilik politikaların tarım kesimi üzerindeki etkileri (1930-1940). *Öneri dergisi*, 10(38), 113-124.

Yalçınkaya, N.Yalçınkaya, M. Ve Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliğine Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13 (2), 97-118. Erişim Tarihi: 06.12.2014. http://www2.bayar.edu.tr/yonetim_ekonomi/dergi/pdf/C13S22006/NYHYCC.Pdf.

Yıldırım, A. (6 Aralık 2018). Derneğimizin 2018 tütün raporu [Tütün Ekspertleri Derneği]. <http://www.tutuneksper.org.tr/haberler/dernegimizin-2018-tutun-raporu-ulusal-basinda--ali-ekber-yildirim>. Erişim Tarihi: 16 Aralık 2018.

Yılmaz, G. (2001). *Kapitalizmin Kaleleri-II WTO-Dünya Ticaret Örgütü, Türkiye MAİ ve Küreselleşme Karşısı Çalışma Grubu*. İstanbul: Özdil Basımevi.

Yılmaz, K. (2011). Türkiye’de kapitalizmin gelişme süreci ve krizler: tarihsel bir bakış. *İktisat dergisi*, (519), 95-109.

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5262-20100311.pdf>

<https://kms.kayis.gov.tr/Home/Kurum/24308110>

EKLER

EK -1: 2000 Sonrası Türkiye Tarımındaki Yasal Düzenlemeler

KANUN NO	TARİH	ADI
5553	31.10.2006	Tohumculuk Kanunu
5403	03.07.2005	Toprak Koruma Ve Arazi Kullanımı Kanunu
4733	03.01.2002	Tütün, Tütün Mamulleri Ve Alkol Piyasasının Düzenlenmesine Dair Kanun
5661	15.05.2007	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Anonim Şirket Ve Tarım Kredi Kooperatifleri Tarafından Kullanılan Toplu Köy İkazatı /Grup Kredilerinden Doğan Kefaletin Sona Erdirilmesi Hakkında Kanun
5977	18.03.2010	Biyogüvenlik Kanunu
5042	08.01.2004	Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun
6967	08.03.2017	T.C. Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı İle Senegal Cumhuriyeti Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı Arasında Tarım Alanında Teknik, Bilimsel Ve Ekonomik İş Birliği Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun
5199	24.06.2004	Hayvanları Koruma Kanunu
5286	13.01.2005	Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün Kaldırılması Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
5262	01.12.2004	Organik Tarım Kanunu

Ek-1: Devam

6292	19.4.2012	Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi Ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi İle Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun
4634	04.04.2001	Şeker Kanunu
4876	06.06.2003	T.C Ziraat Bankası A.Ş Ve Tarım Kredi Kooperatifleri Tarafından Üreticilere Kullandırılan Ve Sorunlu Hale Gelen Tarımsal Kredilerin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun
5488	18.04.2006	Tarım Kanunu
4572	01.06.2000	Tarım Satış Kooperatif Ve Birlikleri Hakkında Kanun
5363	14.06.2005	Tarım Sigortaları Kanunu
5300	10.02.2005	Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu
5648	04.05.2007	Tarım Ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun
5200	29.06.2004	Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu
5996	11.06.2010	Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda Ve Yem Kanunu

Kaynak: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/24308110>

EK-2: Tohumculuk Kanunu

Kanun No: 5553, 31.10.2006 tarihli, (R.G. 8.11.2006/26340) , Tohumculuk Kanununun

5. Maddesi "Bakanlık tarafından bitkisel ve tarımsal özellikleri belirlenerek sadece kayıt altına alınan çeşitlere ait tohumlulukların üretimine izin verilir."

7. Madde de ise "Yurtiçinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlulukların ticaretine izin verilir."

5553 sayılı Tohumculuk Kanununun "12. Maddesi " 4 üncü madde gereğince kayıt altına alınan çeşitlere ait tohumlukları şu şekilde sıralanabilir.

- a) Sertifikasyon işlemine tâbi tutulmadan ve standart tohumluk şartlarına uygun olarak kontrol edilip tohumluk analiz raporu alınmadan,
- b) Bakanlıkça belirlenmiş asgarî tohumluk standardının altına düşürülmüş olarak veya tağşiş edilerek,
- c) Yönetmeliğe uygun şekilde ambalajlamadan veya etiketlemeden ya da taklit ambalajlar veya taklit etiketlerle isim ve marka taklidi yaparak veya isim ve marka dışında da olsa iltibasa mahal verecek şekilde ibareler kullanarak,
- d) Yönetmeliğine uygun hazırlandığı ve ilaçlandığı bilindiği halde, amacı dışında yemlik veya yemelik olarak,
- e) Sertifika işlemine tâbi tutulmadığı veya kontrol edilmediği hâlde, sertifikalandırılmış veya kontrol edilmiş gibi göstererek,
- f) Çeşidin kayıt altına alınmasında belirlenen niteliklere uygun olmayacak şekilde yanıltıcı tanıtım ve reklam yaparak" <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr>

EK-3: Organik Tarım Kanunu

Kanun No: 5262, 1.12.2004 tarihli, (R.G. 3.12.2004/25659), Kanunun amacı;

“Bu Kanunun amacı; tüketiciye güvenilir, kaliteli ürünler sunmak üzere organik ürün ve girdilerin üretiminin geliştirilmesini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınmasına ilişkin usul ve esasları belirlemektir.”

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5262-20100311.pdf>, 13.07.2018

EK-4: Biyogüvenlik Kanunu

Kanun No: 5977, 18. 3. 2010 tarihli, (R. G. 26. 03 2010/ 27533) kanunu;

18/3/2010 tarihinde çıkarılan yasa ile GDO’ dan kaynaklanan riskleri engellemek, ekolojik dengenin ve biyo çeşitliliğin korunmasını sağlamak amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra insan, hayvan ve bitki sağlığının da korunması hedeflenmiştir.

Yasa ile ilgili geniş bilgi dökümü için bakanlığın sayfasına bakılabilir (<https://www.tarimorman.gov.tr/Mevzuat/Kanunlar>).